

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2021

Cilt: 11

Sayı: 2

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Düzce University Journal of Social Sciences

Sahibi/Owner

D.Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigâr DEMİRCAN ÇAKAR

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Prof. Dr. Marika ODZELI

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Marika ODZELİ (Eğitim-Tiflis İvane Javakhişvili Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ashhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Olesia ZHDANOVYCH (Tarih-Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Yayın Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Nigâr Demircan ÇAKAR (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Marika ODZELI (Eğitim- Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

Prof. Dr. Roin MALAKMADZE (Tarih-Batumi Shota Rustaveli State University)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Daryoush RAHMANYAN (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH (İlahiyat-The National University of Ostroh)

Doç. Dr. Yusuf ÖCEL (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ashhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Olesia ZHDANOVYCH (Tarih-Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Bilim ve Danışma Kurulu/Science and Advisory Board

Prof. Dr. Nigâr Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim
Prof. Dr. Abdulvahap Baydaş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Atila Yüksel	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil Unur	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer Mesci	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldırım Yıldırım	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Murat ARSLAN	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre Taşgit	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif Güngör	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Özak	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyda Faikoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-posta: sobe@duzce.edu.tr

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-mail: sobe@duzce.edu.tr

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır. <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir. Dergi Index Copernicus, Arastirmax, Academic research index, Scientidic indexing service, Asos, Sobiad dizinlerinde taranmaktadır. Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

This journal is published electronically twice a year. Article abstracts and information about the journal can be found at <http://dergipark.gov.tr/dusbed>. This Journal is indexed in Index Copernicus, Arastirmax, Academic Research Index, Scientific Indexing Service, Asos and Sobiad. Authors shall obtain any necessary permissions to use any type of images, tables or any other content that had been published anywhere prior to their use in their publishing material. The legal, financial and criminal responsibility on this matter belongs to the authors. The opinions and ideas expressed in the articles that is published in the journal reflect the views of the author (s), not the Editors, the Editorial Board and the Publisher. In this matter Editors, the Editorial Board and the Publisher does not accept any responsibility or liability. All responsibility for the published content is due to the author.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Türk Devletlerinde Vergi Anlayış ve Uygulamalarının Biçimsel ve Yapısal Karakteri <i>İsmail BEKÇİ, Ali APALI, Tuğba ÇULCU</i>	212-222
Güçlü ve Zayıf Yönleriyle Avrupa Birliği'nin Küresel Aktör Olabilme Potansiyeli <i>Veysel BABAHANOĞLU</i>	223-239
Almanya'nın Doğuya Açılım Politikaları: Ostpolitik <i>Güngör ŞAHİN, Elif Bilge AKSU</i>	240-252
Coğrafi İşaretin Sürdürülebilir Gastronomi Turizminde Önemi <i>Züleyhan BARAN, Şükran KARACA</i>	253-263
Covid-19 Küresel Salgınının Çin Ekonomisine Etkileri Üzerine Bir İnceleme <i>Serdar ÖZTÜRK, Seher SULUK</i>	264-281
25 Years of Digital Payment Systems <i>Selçuk Yasin YILDIZ</i>	282-298
Bursa Ulu Camii Minberi İran Şahı'nın Hediyesi mi? <i>Sedat BAYRAKAL</i>	299-307
The Consumer's Journey in the Digital Transformation Process <i>Murat Fatif TUNA</i>	308-320
Yavuz Sultan Selim'in Tahta Çıkışında Malkoçoğullarının Rolü <i>Filiz TAPAN</i>	321-331
Head of State According to Al-Farabi (Alpharabius) <i>Cüneyt TELSAÇ</i>	332-342

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRK DEVLETLERİNDE VERGİ ANLAYIŞ VE UYGULAMALARININ BİÇİMSEL VE YAPISAL KARAKTERİ

İsmail BEKÇİ¹, Ali APALI², Tuğba ÇULCU³

Öz

Vergi, insanların topluluk halinde hayat sürmeye başladığı zamanda kendini gösteren içtimai ve iktisadi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi kavramı, asırlar boyunca devlet hâkimiyetinin önemli bir aracı olmuş, toplum ve devlet arasındaki bağlantının ana niteliğini oluşturmuştur. Ayrıca devletlerin en büyük geliri olarak da bilinmektedir. Çalışma, XX. Yüzyıl öncesinde kurulan Türk devletlerinde vergi anlayışını, çeşitlerini ve uygulamalarını kapsamaktadır. Asya Hun İmparatorluğuna ait bilgi ve belgelere ulaşılamadığı için Göktürk Devleti ile başlayan vergi uygulamaları Osmanlı Devleti ile son bulacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türk devletlerinde vergi anlayış ve uygulamalarını biçimsel ve yapısal olarak araştırmak ve muhasebe tarihi çalışmaları yapacak taraflara katkı sağlamaktır. Çalışmada, Türk tarih sahnesinde yer alan devletler, birbirleri ile etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan bir vergi sistemine sahip oldukları, bu vergi sisteminin büyük oranda ilk Türk Devletlerinden Osmanlı Devleti'ne kadar geliştirilerek aktarıldığı ve en son Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca süren mali disiplininin temelini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Devletleri, Vergi, Vergi Sistemi.

STRUCTURAL CHARACTER OF TAX APPROACH AND APPLICATIONS IN TURKISH STATES

Abstract

Tax is a social and economic phenomenon that has existed since people began to live as a community. For centuries, the principle of tax has been an essential instrument of state dominance, serving as the central feature of the society-state relationship. It is also recognized as the largest revenue source of the states. The study covers the understanding of taxation, types, and practices in some Turkish states established before the XXth century. Since the information and documents belonging to the Asian Hun Empire were not available, tax-related practices were included in the study starting with the Göktürk Empire and ending with the Ottoman Empire. In this context, the study aims to research tax understanding and practices in Turkish states structurally and to contribute to researchers who will conduct accounting history studies. In the study, the states in the Turkish history scene have a tax system that emerged as a result of their interactions with each other, and this tax system was developed and transferred from the first Turkish States to the Ottoman Empire, finally, it has been revealed that the basis of the fiscal discipline of the Ottoman Empire, which lasted for centuries, was created.

Keywords: Turkish States, Tax, Tax System.

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Isparta. ismailbekci@sdu.edu.tr, orcid: 0000-0002-9862-737X

² Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, Burdur. aapali@mehmetakif.edu.tr, orcid: 0000-0002-3521-0150

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman A.B.D. Burdur. tugba-culcu@hotmail.com, orcid: 0000-0003-1388-5533

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Bekci, İ. Apalı, A. ve Çulcu, T. (2021). Türk devletlerinde vergi anlayış ve uygulamalarının biçimsel ve yapısal karakteri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 212-222.

1. Giriş

Vergi, kamu hizmetlerini karşılamak için hukuk kurallarına uygun şekilde kişi ve kurumlardan alınan para olarak tanımlanmaktadır. Toplu yaşamın ortaya çıktığı zamandan itibaren vergi toplandığı ve devletin en önemli gelir kaynağını oluşturduğu bilinmektedir. Belirli bir zamanda bütün vergileri kapsayan vergi sisteminin, eksiksiz biçimde sürdürülmesi devletlerin güçlü ve iktisadi yapıyı elinde bulundurduğunu göstermektedir. Değişik coğrafyalarda farklı türdeki ırk ve inançlardan oluşan toplulukların ortaya çıkması ile sosyal ve ekonomik sistemi devam ettirebilmek amacıyla kendine mahsus toplumsal ve ekonomik sistem oluşturarak vergi sistemi devam ettirilmiştir. Türk devletlerinde vergi düzeninin Müslümanlığın kabulünden evvel ve sonra olarak değişiklik gösterdiği bilinmektedir.

Bu çalışmada Asya Hun İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar varlığını devam ettiren ve ulaşılabilen kaynaklar nezdinde muhasebe ve mali açıdan öne çıkan Türk devletlerinin farklı yaşam biçimleri gereğince toplanan vergilerin şekil ve yapısı hakkındaki bilgiler araştırılmış ve Osmanlı öncesi Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'ndeki vergi anlayışı ayrımı ile muhasebe tarihi literatürüne katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

2. Geçmişten Günümüze Vergi Kavramı ve Sistemleri

Şahıslardan ve kuruluşlardan yasa yoluyla, kamu hizmetlerinin karşılanması amacı ile toplanan paralara vergi denilmektedir (Dinç, 2015: 154). Vergi, İnsanların toplum halinde yaşam sürmeye başladığı andan itibaren ortaya çıkmış tarihi, sosyal ve ekonomik bir kurumdur (Gökbunar vd., 2016: 1). Vergi kavramından türetilen ve kavramın sistematik ve toplu halde uygulanması sonucu ortaya çıkan kavram ise vergi sistemi kavramıdır.

Vergi sistemi kavramı, bir ülkede belli bir dönemde bulunan tüm vergileri içine alan bir bütün olarak tanımlanır (Oğuztürk ve Ünal, 2015: 208). Vergi, tarih boyunca devlet hâkimiyetinin en mühim araç ve belirtilerinden biri olma işlevini icra etmiştir. Bu işlevden dolayı vergi, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin temel belirleyicisi niteliğini sağlamaktadır (Günay ve Tekir, 2018: 712). Vergi sistemi, ülkelerin temel geçim kaynaklarına göre şekillenmiştir. İslamiyet'in doğuşundan Tanzimat Fermanı'na kadar, tüm Müslüman devletlerinde ve dolayısıyla Türk devletlerinde temel olarak kabul görmüş vergi düzeni, eşitlik ilkesi ile sürmüştür (Küçükcalay ve Çelikkaya, 2002: 882). Bununla birlikte vergi kavramı, sadece İslamiyet'in doğuşu ile sınırlı değildir. Semavi dinlerin tamamında vergi ve vergi sisteminin varlığı söz konusudur. Vergi sistemi, din kavramı ile birlikte toplumlarda yer almış olmakla birlikte, dinden bağımsız olarak da çeşitli inanışlara sahip devletlerde de yer aldığı bilinmektedir.

Tarih boyunca çeşitli devletler tarafından kamu görevlerini gerçekleştirmek için, vatandaşlardan muhtelif isimler ile vergi toplanmıştır (Gönüllü, 2011: 328). Vergi, devletlerin en önemli gelir kaynağı olmasının yanı sıra vatandaşlar üzerindeki erkliğin de belirtisidir. Kusursuz devam eden bir vergi sistemi devletlerin dayanıklı bir iktisadi yapıya sahip olduklarının ana belirtisi olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan, Türk tarihinde Hun Devleti'nden itibaren bir vergi düzeninin varlığından bahsetmek doğru olacaktır. Türk devletlerinde vergi sistemlerinin sağlıklı bir şekilde ilerleyişi aynı zamanda Türklerin tarih sahnesinde dinamik olmasına büyük katkı sağlamıştır (Demir, 2018: 80). Eski Türklerde hayvancılık, tarım ve ticaretin gelişme göstermesi maliyenin ve dolayısıyla vergi ile ilgili kavramların ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Gökbunar vd., 2016: 1). XI. asırdan sonra ortaya çıkan ya da daha önce kurulmuş olup XI. asırda da hâkimiyetini devam ettiren Türk devletlerinde vergi, büyük oranda birbirine benzerdir. Türklerin vergi sistemlerinin İslamiyet'i kabullerinden önce ve sonra olarak başkalık gösterdiğini de belirtmek gerekmektedir. Ancak, Türklerin İslamiyet'ten evvel uyguladıkları vergilerin büyük bir bölümü

İslamiyet'ten sonra da devam ettirildiği için vergi tetkiki devletler tarafından yapılmaktadır (Güvemli, 1995: 61).

3. Osmanlı Devleti Öncesi Türk Devletlerinde Vergi Anlayış ve Uygulamaları

Bireylerin devletle olan ilişkilerini ortaya koyan belgeler genellikle bireylerin devlete ödedikleri vergilerle ilgilidir (Gökbunar vd., 2016: 8). Tarihte yazılı kaynaklara dayanarak Osmanlı Devleti öncesi Türk devletlerinde vergi kavramını Hun Devleti'nden başlatmak pek mümkün görünmemektedir. Bu konuda Güvemli (1995), “özellikle Asya Hun Devleti ile ilgili bilgi ve belgelere ulaşılamadığı için Türklerle ilgili ilk yazılı belgeler Göktürk Devleti dönemine ilişkindir” (Güvemli, 1995: 152) ifadesi ile duruma açıklık getirmiştir.

Türk devletlerinde vergi ve devletçilik anlayışı ile mali yönetime verilen önemin Göktürk Devleti döneminde başladığını ifade etmek doğru olacaktır (Küçük, 2013: 225). Göktürk Devleti'nde vergi ve haraç iratlarını “tudun” adı verilen görevliler toplamaktadır. Çin'den tedarik edilen ipekli kumaşın Göktürk ülkesinden geçmesi esnasında “tamga” adında gümrük vergisi alındığı ve gümrük memuruna da “tamgacı” denildiği bilinmektedir. Tamga kelimesi Divan-ı Lügat-it Türk'te damga kelimesi olarak geçmekte ve başkalarının damgası anlamına gelmektedir. Gümrükleme esnasındaki uygulama, bir parça alarak veya para alarak yapılmaktadır. Gümrük vergisinin mesneti, koruma ve geçit vermektir. Ayrıca gümrük vergisinin iç ticarete de alındığı ileri sürülmektedir (Güvemli, 1995: 155-156).

Mali yönetim ile ilgili XXI. yüzyıla ulaşan belgeler yeterli seviyede olmamasına rağmen, Göktürklerin muhasebe kapsamında, tahsil ettikleri vergileri ve devletin varlıklarını kaydettikleri tespit edilmiştir. Daha çok varlıklar üzerinden kayıtlamalar yapıldığı için hazinedeki mal ve para biçimindeki varlıkların çok gelişmediği ortaya çıkmıştır. Göktürkler'in hayatlarını sürdürdükleri toprakların İpek Yolu üzerinde olmasının paranın ticarete kullanılmasına ve ticaretin ilerlemesine neden olduğu bilinmektedir (Küçük, 2013: 225). Ayrıca Göktürkler'in yaşam şekilleri ve içinde buldukları koşullar nedeniyle belgeler XX. yüzyıla ulaşmamıştır (Güvemli, 1995: 156).

Tarihte yerleşik düzene geçerek vergi anlayışı bakımından iz bırakan devletlerden ilki Uygur Devleti'dir. Uygur Devleti'nde alban, alış, basık, yasak, mahsul, köle, kab, arazi, han, koluş, hayvan, kurut, kabın, üzüm bağı, tesik, mesken, tüşük isimleri ile farklı türlerde vergilerin toplandığı bilinmektedir (Caferoğlu, 2010).

Uygur Devleti'nin yerleşik hayata geçmesi, ticari hareketliliğin de gelişmesine sebep olmuştur. Uygurların bilhassa Çinliler ile daha fazla ticari faaliyette olduğu bilinmektedir (Küçük ve Can, 2018: 237). Bu dönemde Çin ve diğer devletlerden gümrük vergileri alınmıştır. Örneğin, Uygur Devleti'nde gümrük vergisi, “tamga” kelimesi adı altında tüccarlardan koruma ve geçit verme karşılığında alınmıştır (Güvemli, 1995: 169). Vergi toplamakla yükümlü şahıslara Uygurlar'da “Ağıcı” denildiği ve Uygur Devleti'nde üç çeşit vergi toplandığı bilinmektedir (Küçük, 2013: 227). Bu vergiler topraktan alınan vergiler, hayvan vergisi ve mesken vergisidir. Kalan vergisi, topraktan alınan vergilerin ilk sırasında gelir. Zirai mahsul veya çoğunlukla dokuma bez olarak alınan ve arazinin verimine bağlı olarak değişik ölçülerde belirlenen bir vergidir. Yasak ve alban vergileri ise Moğollardan kalan ve Uygurlar'ın tatbik ettikleri toprak vergilerindedir. Ayrıca üzüm bağlarından toplanan farklı bir vergi çeşidi de vardır. Bu vergiye de salı denilmektedir. Özellikle Turfan bölgesinde bağcılık ve şarapçılığın ilerleme göstermesi, bu verginin Uygurlar tarafından bu bölgede tatbik edilmesine sebep olmuştur. Bazı belgelerde salı vergisinin dokunan bezlerin verilmesi ile ödemesinin gerçekleştiği yazmaktadır. Diğer yandan yaşam şekillerine göre alınan tütün vergisi, göçebe olan topluluklarda kişi başına göre yerleşik topluluklarda ise konut sayısına göre toplanmaktadır (Küçük ve Can, 2018: 237).

Uygurlarda hayvanlardan alınan vergiye ise koçbir denilmektedir. Bu vergi göçebe olarak hayat sürdüren ve hayvancılık ile uğraşan kesimden toplanmaktadır (Küçük, 2013: 227). Vergiler, daha çok hayvanların verilmesi ile ödenmiştir (Güvemli,1995: 172). Uygurlar'da bu vergi, yeni yerleşik düzene geçmiş şahıslardan alınmaktaydı (Küçük, 2013: 227).

Hazar Devleti tarihte yerini almış bir diğer Türk Devleti'dir. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan stratejik bir konumda yer alan bu devletin en önemli gelir kaynağı, gümrük vergisiydi. Merkezi İdil'de yer alan devletin ticari hayatı gelişmiş ve bu gelişmişlik tüccarların faaliyetini de arttırmıştır. Devlet, gümrük vergisi almasının karşılığında topraklarında faaliyet gösteren ya da transit geçenlerin her türlü güvenliğini de sağlamaktaydı. Hatta Hazarlar'ın gümrük vergisine tabi tuttuğu tüccar sayısının yüksek sayılarla ifade edildiği ve sadece Müslüman tüccarların on bin kişi dolaylarında olduğu bilinmektedir (Taşağıl, 1998).

Hazarlar, ülkelerinin stratejik konumunu çok iyi değerlendirerek yaşadıkları coğrafyayı farklı milletlerin mensubu olan tüccarların faaliyet gösterdiği önemli bir merkez haline getirmişlerdir. Günümüzdeki karşılığı olarak liberal bir ekonomi anlayışına sahip olan Hazarlar, modern ve gelişmiş bir vergi sistemi düzenlemesi yapmışlardır. Daha çok devletin kontrolünün zayıf olduğu özel sektörün güçlenmesinin önünü açan bir anlayışa sahip olmuşlardır. Vergi sisteminin gelişmesi, beraberinde muhasebe sisteminin gelişmesine de katkı sağlamıştır (Ahmetbeyoğlu, 2005: 11).

Karahanlılar Devleti İpek Yolu üzerinde kurulmuş bir Türk Devleti olup, ticaretin gerçekleşmesini basitleştirmek için kervansaraylar yaptıklarını, ülke dâhilinde tüccarlara ait kervanların emniyetli bir biçimde yolculuk yapmalarını sağlayan tedbirler aldıklarını ve bu hizmetlerin karşılığında devlet hazinesine gelir sağlaması için haraç adında gümrük vergisi aldıkları anlaşılmaktadır.

Gazneliler Devleti'nde ise mali sistemin kısıtlı bilgi ve belgelerine dayanılarak, benzer çağı paylaşan Türk devletlerinden Karahanlılar'ı ve Selçuklular'ı andırmaktadır (Güvemli, 1995: 188-195). Nizamülmülk'ün yazdığı Siyasetname adlı eserinde Gazneliler'in mali yönetimine şu örnek verilebilir. "*Sultan Mahmud'un büyük Hacib'i olan Emir Altıntaş'ı Harezme gönderdiler. Harezme'den senelik 60.000 altın dinar vergi toplanacaktı. Ordusunun giderleri de bu kadardır. Harezme'ye doğru yol alan Altıntaş bir yıl sonra Harezme'ye vergi tahsili için gitmiş ve ordusunun bir senelik giderini karşılamıştır. Bu harcama bir yıl sonra anlaşılmıştır. Altıntaş vergi iradlarının ve ordu sarflarının merkezdeki deftere kayıt edilmesi için ricada bulunur. O zamanlarda Sultan Mahmud'un veziri olan Şemsü'l Küfat Ahmet Haşan Meymendi, Altıntaş'a elinde bulundurduğu vergiyi hemen sultanın hazinesine teslim etmesini ve makhuzunu almasını, askerlerin sarfları için de beratının verilmesini ve lazım olan gereçlerin de Altıntaş'a verilebileceğini mektuba yazar. Bu açıklamaların üstüne Harezme'den vergi iradı teslim alınır, Divan'ın berat kararı ile ve askerler için lüzum olan gereçler alınarak Emir Altıntaş'a ulaştırılmıştır*" (Bayburtlugil, 1987: 335-336). Devletin mali yönetiminde Fars ve Arap kültürünün etkisi bulunmaktadır. Devlet yönetimindeki vezir ve divan kelimesi ile vergi tahsil memurlarına söylenen amel kelimesi de bu kültüre aittir (Küçük, 2013: 232). Devlet yönetiminde üç önemli koldan biri olan sâhib-divân müessesesi vergilerin toplanması ve yönetim işlerinden sorumluydu (Merçil, 1996: 483).

Türk tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olan devletlerden biri olan Selçuklular, Doğu Anadolu ve Hazar Havzası'nda kurulan Türk devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bir köprü görevi görmüştür. Geçmişten getirdikleri bilgi ve deneyimleri hem devlet yönetimi hem de mali deneyim açısından Osmanlılar'a aktarmışlardır. Osmanlıların mali disiplininin çok güçlü olmasında bu deneyimlerin etkisi büyük olmuştur. Osmanlı Devleti dönemi zaman olarak düşünüldüğünde çok fazla Türk devletinin olmadığı ve dolayısı ile Türk devletlerinin tek bir çatı altında toplanarak

geçmişin etkilerinin ve özellikle mali disiplinin güçlü bir şekilde kendine yer bulduğu yadsınamaz bir olgudur (Küçük, 2013: 241).

Devletlerin asıl amacı, hazineye para girişini artırmaktır ve maliye sistemi bu duruma hizmet eden bir araçtır. Vergiler bu işlevi yerine getirirler. (Dinç vd. 2012: 111). Selçuklu Devleti'nde, halktan ve diğer kesimden alınan vergiler, mühim bir mekanizma özelliği gösteren, adalet ölçütleri ile tespit etme ve toplama vazifeleri ile meşgul olmuşlardır (Doğan ve İnankul, 2021: 104). Her bölge ve mahallede vergileri tahsil eden bir âmil bulunmaktadır. (Köymen, 1964: 34) Amiller toplanan vergileri örf'e göre, zor ve güçlük kullanmadan tespit edilen miktarda tahsil etmiştir (Dinç vd. 2012: 111) Adil bir vergi düzeni devlet için çok önemlidir, çünkü vergilerin adil ve doğru bir şekilde olmaması halkı ayaklandırmaya neden olurdu (Dinç vd. 2012: 111).

Tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayi Selçuklu ekonomisinin temel unsurlarını oluşturmaktadır (Turan ve Kırpık, 2016: 39). Vergi düzeninin temelini zirai gelir oluşturmaktadır. Buna göre ticaretle uğraşan kişiler bulunan vergi sistemleri dışında kalmakta ve devlete ödemesi gereken vergi sorumluluğunu yerine getirmeyerek, kısa sürede varlıklı ve toplumsal adaletsizliğe neden olmaktadır. Ticaret erbabının ödemesi gereken yeni vergiler ve gümrüklerle hem devlet yeni bir gelir kaynağı sağlamış, hem de tüccarların fazla zenginliği önlenmeye çalışılmıştır (Yıldız, 1986: 206). Tüccarlardan alınan vergiler haricinde kervanlardan alınan gümrük vergileri, hayvancılıkla uğraşan konargöçer Oğuz boylarından alınan vergileri ve iktâ gelirleri de bulunmaktadır. (Turan ve Kırpık, 2016: 44).

Selçuklular'ın mali düzeni, temelde vergi ve vergilendirme sistemine dayalıdır. Anadolu Selçukluları'nda dört vergi türünden bahsedilmektedir. Bunlar tûbek (servet ve kazanç vergisi), nalbaha (asker masraflarına katılma payı), elibam (bina vergisi) mali berzek (toprak mahsulleri, ekin vergisi) olarak sıralanmaktadır (Küçük, 2013: 241). Kirman Selçuklu Devleti'nin topladığı vergiler dâhilinde, avârız, haraç, kısım, mefarik isimleri ile bahsedilen vergiler ve öşür vergisi ehemmiyet taşımaktadır (Güvemli, 1995: 62).

Selçuklular, mali, ticari faaliyetleri geliştirmek için türlü vasıtalarla, birçok koruyucu ve isteklendirme tedbirlerine başvurmuşlardır (Kayaoğlu, 1981: 372-373). Selçukluların iktisadi yaşamın, kervan yolları sayesinde parlak bir düzeye erişmiştir. Selçukluların kervan yoluna vermiş oldukları önem, özellikle Anadolu'da ileri bir seviyeye ulaşmalarına neden olmuştur. Kervan yollarının kesilmesi ve kervan kafilelerinin soyulması, Selçuklu Devleti'nde sultanların askeri seferlerine neden olmuştur. Devletin siyasi fikrinin yeni ticari vergilerin alınması sonucunu doğurmuştur (Yıldız, 1986: 206).

Selçuklularda iktâ sistemi, siyasi kararsızlık ve yapılan mücadelelerin sonucunda yavaş yavaş sarsılmış ve İlhanlılar Anadolu'yu tamamıyla askeri işgal altına almıştır. Bu durum Selçuklu ordusunu fiilen ortadan kaldırarak Selçuklu askeri iktâ sistemi de yıkılmıştır. (Aktan, 1986: 172).

Türk devletlerinden bir diğeri Altın Orda Devleti'dir. Ancak, bu devletin iktisadi faaliyetlerinin ileri seviyelerde olmadığı bilinmektedir. Devlet gelirlerinin çoğunluğunu halktan alınan vergiler ile bağımlı Rus knezlikler ve yabancı tüccarlardan alınan vergiler oluşturmaktaydı (Saray, 1989: 540).

Rus Knezlikler vergisi olarak isimlendirilen vergiler ilk defa 1257 senesinde Berke Han tarafından belirlenen ev baca miktarı esasına göre hesaplanan vergilerdir. Rus kilisesinin muaf tutulduğu bu vergiler, Han tarafından belirlenen vergilerdi (Uydu Yücel, 2008: 291). Ayrıca, Kırım'da her türlü eşyadan vergi alındığı, Kırım kıyı kentlerinde konsoloslukları bulunan Cenevizliler'in de %3 oranında gümrük vergisi ödedikleri ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu oran Moğollardan Osmanlılara kadar kullanılan bir vergi oranı olmuştur (Güvemli, 1995: 209).

Altın Orda Devleti'nde tarhanlık yarlıklarında devletin iktisadi faaliyetlerine dayanan vergi bilgilerine rastlanmaktadır. Az sayıda olan belgelerde vergiler ile ilgili kısıtlı bilgi elde edilmektedir. Bilinen vergi terimleri, bölgeden bölgeye farklılaşan uygulamalar ile hem şekil hem de anlam bakımından çeşitlenmesi, kullanım alanlarına göre vergi çeşitlerinin sınırlarının kesin olarak belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Özyetgin, 2009: 450).

Altın Orda devletinin en çok gelir sağladığı kaynak tamga denilen ve tüccarlar tarafından ticareti yapılan mallardan alınan vergidir. Tamga'nın yanında posta teşkilatı için alınan yam ve ulak vergileri söz konusudur. Ayrıca özel olarak alınan kulkta, kuanlka vergileri ile susun olarak adlandırılan hediye, takdim vergileri vardı. Hanların avına katılma, elçilerin ağırlanması ve yemlik için konmuş olan vergiler de devletin diğer gelir kaynakları idi. Devlette Galle olarak adlandırılan ordunun hayvan ve erzağını teminen konulan vergiler de bulunmaktaydı. Altın Orda Devleti'nde ayrıca Osmanlı Devleti murabahacılık sistemine benzeyen ortaklık sistemi ile geliştirilen bir gelir getirici sistem de yer almakta idi (Uydu Yücel, 2008: 291). Devletin gelirlerini oluşturan sistemin yanında bu sistemin içerisinde vergi görevlilerini denetleyen Moğol devrinde daruga, Türklerin devrinde ise baskak denilen devlet memurlarından da bahsetmek gerekli ve önemlidir (Yakubovskiy, 1992: 16-17). Bu durum, devlet vergi sisteminde denetim görevinin ilerlediği ve denetim mekanizmasının gelişmesinin temel adımlarının atıldığının kanıtıdır.

4. Osmanlı Devleti'nde Vergi Anlayış ve Uygulamaları

Osmanlı Devleti Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında hüküm sürmüş ve farklı ırk, din, kültür, iklim ve düşüncelere sahip olan insanları barındırarak yıllar boyunca ayakta kalmıştır (Kurt, 2021: 71). Çeşitliliğin devlet sınırları içerisinde olması merkezde oluşturulan tekdüze bir vergi anlayışının yerine farklı coğrafya ve kültürlere göre vergi sisteminin hazırlanmasına neden olmuştur (Altundağ, 1947: 189).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan çöküşüne kadar geçen zaman içerisinde bir beylikten cihan imparatorluğuna ulaşmıştır. Osmanlı Devleti, farklı coğrafi topraklar içerisinde muhtelif ırk, din ve mezheplerden oluşmuş bir cemiyet yapısını, sosyal ve ekonomik düzenini sürdürebilmek için kendine özgü ekonomik ve sosyal bir sistem oluşturarak, bir mali yapı dâhilinde vergi düzeni uygulamıştır (Tekin, 2009: 68-69). Osmanlı Devleti'nin irat kaynaklarının asıl kısmını vergilerin oluşturduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Devlet tarafından Türk devletlerinde yürütülen vergi düzeni esas alınarak sayım usulü benimsenmiştir (Yükçü vd., 2014: 171). Osmanlı, vergi sistemini genellikle Selçuklu Devleti'nden almış olsa da Anadolu'nun dışına taşan ve üç kıtada hakimiyeti olan imparatorluk haline gelince, çoğu sistemlerindeki gibi vergi düzenlerinde de hem vergi türleri hem de verginin toplanıp kayıt edilmesi gibi imparatorluğun icaplarına göre bir sistem kurmayı hedeflemişlerdir (Güvemli, 1995: 64). Osmanlıda vergi âdet", "teklif" çoğul biçimiyle "tekâlif", "resm" çoğul biçimiyle "rüsüm", "bac" gibi umumi; "gümrük", "mizan", "kapan" gibi özel isimlerle açıklanmış ve nitelendirilmiştir (Dinç, 2015: 154-155). Arapça asıllı olan resm terimi farklı manalara gelmekle birlikte vergi için de kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Resm, devlet adına herhangi bir mal için alınan vergi olarak tanımlanmaktadır (Küçükkalay ve Çelikkaya, 2002: 892).

Farklı din inanç ve toplumsal düzen dâhilinde gerçekleşen vergi toplama sistemi, değişik yönetim metotları ile işletilen maliye örgütünün hünerleriyle kurulan sistem ile alınmaktadır. Oluşturulan vergi sistemi İslam Hukukunun Tekâlif'i Şer'iyye denilen Şer-i, Padişahının iradesi ile toplanan Tekalif-i Örfiye denilen örf-i olmak üzere vergilerin iki bölümde tetkik edildiği bilinmektedir (Tekin, 2019: 53).

Osmanlı Devleti'nde önemli bir finans kaynağını oluşturan ve 19. asır süresince de en çok alınan vergiler arasında aşar ve ağnam vergilerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca, Osmanlı döneminde iltizam sistemi içinde ise mültezimler vasıtasıyla vergilerin alınmasına devam edilmiştir (Apalı ve Yılmaz, 2017: 47). Osmanlı Devleti'nde öşür veya aşar vergisinin üretilen zirai ürünler

için köy halkından onda bir oranında alındığı bilinmektedir. Ancak, para karşılığında sulanan ziraat arazilerinin oranı farklı olup yirmide bir olarak alınmaktadır. Öşür sözcüğünün Arapça kaynaklı ve onda bir manasını taşıyan, çoğul haline ise aşar denilen vergi, nakdi ve maktu olarak tahıl mahsulleri, meyve ağaçları ve otlaklardan alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde aşar vergisi, İslam'daki uygulama biçimi ile değişkenlik göstermiş ve gayrimüslimlerden de alınmıştır. Osmanlı kanunları gereğince mükellefin dininin aşar oranının oluşturulmasında etkili olduğu bilinmektedir (Tekin, 2019: 62).

Tanzimat Fermanı'ndan sonra ticaret ve sanayi kurumlarına ilk madde ve malzemenin ithal edilmesinde gümrük vergisinin alınmaması, dış satımlarda vergi tenzilatının uygulanması gibi teşvik etme çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıca, gayrimüslimlerden toplanan ve önemli bir gelir kaynağı sağlayan "Cizye" vergisinin yerine de "Temettü" vergisi getirildiği bilinmektedir (Özçelik, 2017: 409).

Kişisel olarak alınan vergiler arasında, Osmanlı Devleti toprakları dâhilinde yer alan, toprak sahibi olmayan ya da yarım çiftten daha az yere sahip olan, çalışma imkânı olduğu halde çalışmayanlardan değişik tutarlarda alınan ve 1 Martta tazmin edilen vergiye "Resm-i Bennak", çift resmi tazmin eden çiftçilerle aynı evde yaşamını sürdüren ama evli olmayan biraz toprak sahibi olan ya da hiç toprağı olmayan şahıslardan alınan vergiye "Resm-i Mücerret", Müslüman çiftçilerden çift resmine karşılık alınan ve 1 Martta tazmin edilen vergiye "Resm-i İspenç", evlenen kadınlar için erkeklerden alınan vergiye "Resm-i Aruz", yerleşik hayata sahip olmayan konargöçer durumdaki uyruktan kışın alınan vergiye ise "Resm-i Duhan" denilmektedir. Diğer yandan ceza niteliğinde olan vergiler arasında, haklı sebebi olmadan arazisini bırakan çiftçilerin Muharrem ayı içerisinde ödenmesi gereken vergiye "Resm-i Çift Bozan", toprak sahibi çiftçilerin toprağın işlenmesi esnasında verdikleri zarar için ödedikleri vergiye "Resm-i Cürüm" ve "Cinayet", devlet arazisinden elde edilen mahsullerin, o yılın verimine bakılarak gayrisafî hâsıladan 1/10'dan yarıya kadar alınan vergiye ise "Harac-ı Mukaseme" denilmektedir (Tekin, 2019: 63).

Arapça'da aşığı inme manasına gelen nüzul, askerî ve malî anlam bakımından da bir askeri kıtanın yemek ihtiyacını karşılaması için belirli ölçüdeki yiyeceklerin teminini ve bir yerde hazır bulundurulmasını ifade etmektedir (Selçuk, 2008: 174). Bir süre sonra avâriz ile nüzul vergilerin akçeye dönüştürülmesinden sonra tahıl ve hayvan üzerinden toplanan vergiye "sürsat" adı verilmiştir. Çoğunlukla arpa, buğday, bal, koyun, odun ve samanın sürsat olarak alındığı bilinmektedir. Un, bal ve koyun erkeklerin yiyeceğı için elde edilirken arpa ile saman ise direkt olarak hayvanların yemi olarak sağlanmaktaydı (Selçuk, 2008: 179). Sonuçta avâriz ve nüzul vergileri, Müslüman ve gayrimüslim fark etmeksizin aynı miktarda toplanan vergiler olarak bilinmektedir (Selçuk, 2008: 164).

1863 yılında gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde sanat, ticaret, serbest meslek ve emek vergileri ise temettü vergisi olarak alınmaya başlanmış ve Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar temettü vergisi adı altında devam etmiştir (Şahin, 2013: 55). Tanzimat dönemi ile genellik ilkesinin uygulanmasını sağlamak üzere, müslim ve gayrimüslim vatandaşların vergi yükü farklılıklarının azaltılması için şeri bir vergi olan "cizye" kaldırılmış ve bunun yerine gayrimüslimler için sadece askere gitmemelerinin karşılığı olarak bir yükümlülüğe tabi tutulmuşlardır (Eroğlu, 2010: 83).

Vergi yükümlülükleri aracılığı ile nakden ve bedenen gerçekleştirilen yol vergisinin Osmanlı Devleti Dönemi'nde nakdi, Cumhuriyet Dönemi'nde ise bedeni yükümlülüğü ön planda olmuştur. Yol vergisinin ilk alınmaya başlandığı zamanlarda, vergi yükümlüsünün yük, araba ve binek hayvanı da vergi mükellefiyetine tabii tutulup, ilerleyen zamanlarda bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Vatandaşların gelir seviyesine göre alınmayan yol vergisinin, bütün vatandaşlardan aynı miktarda alınması uygulamasında ise verginin tahsili anlamında önemli sorunların oluşmasına

neden olmuştur. Bunun için bazı senelerde gerçekleşen yol vergisi miktarı ile tahsil edilen yol vergisi arasında büyük farklılıklar görülmüştür (Gönüllü, 2011: 328).

Osmanlı'nın son zamanlarına doğru yurttan karayolu inşa etmek için yürürlüğe giren ve türlü adlar ile Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettiren yol vergisi, vergide adalet ilkesine elverişli olmayan bir vergi olarak, Türk mali tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Gönüllü, 2011: 329). Osmanlı Devleti'nden kalan başka bir vergi de Sayım ve Hayvan yani "Ağnam" vergisidir. Vergi güçsüz hayvancılık faaliyeti yönünden tüketiciye yansıtılamayan bir nihai vergi niteliğinde olduğu için uzun yıllar ağır bir yük olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra önemli bir gelir kaynağından yoksun olmamak için aşar vergisi ise uzun seneler boyunca uygulamadan kaldırılamamıştır (Eroğlu, 2010: 83). Osmanlı Devleti'nin uyguladığı tahrir düzeni, vergi toplanmasında iyi sonuçlar elde etmesine yol açmıştır. Bundan dolayı verginin tarh ve tahakkuk işlemleri basitleşerek, yükümlünün vergi beyanı kolaylıkla çözümlenmiştir (Kızıllan, 2008: 65). Vergi toplama işinde zaptiyenin göz ardı edilemeyen bir öğeye dönüşmesi, 19. asırda vergi tarihinin iyileşmeyen yarası olmuştur. Vergi toplanması sebebiyle yaşanan sömürme ve huzursuzluk kaynaklı küçük ayaklanmalar ve isyanlar ise birçok bölgede günlük yaşamın normal sorunları gibi kabul edilmekteydi (Özbek, 2009: 66).

5. Sonuç

Türk devletlerinde verginin araştırılması sonucunda Asya Hun İmparatorluğu'na ait bilgilere ulaşılamamaktadır. Göktürk Devleti dönemi ile başlayan vergi düzeni, gelişme gösteremediği ancak kayıt sisteminin olmasına karşın "tudun" adındaki görevliler aracılığıyla gümrük vergisi alındığı görülmektedir.

Uygurların gerek yerleşik hayata geçmesi gerekse Çinliler ile ticari ilişkilerinin olması mali yapısının güçlenmesine yol açmıştır. Göktürkler'in ise vergi anlayışını devam ettirerek ayrıca topraktan, hayvandan ve meskenden olmak üzere 3 çeşit daha vergi topladığı görülmektedir.

Karahanlılar Devleti'nin topladığı vergi ise "haraç" adı altındaki gümrük vergisi olmuştur. Türk devletlerinin aldığı vergiler birbirini takip eden bir nitelikte olup, bazı Türk devletlerindeki vergi anlayışında herhangi bir yenilik olmadığı görülmektedir.

Çalışmanın son inceleme konusu olan Osmanlı dönemi, tarih sayfasında yer almış olan Türk devletlerinin mali konulardaki bilgi ve belgelerinin sonraki dönemlere aktarılması ile mali ve özellikle çalışma konusu olan vergi konusunda önemli değişim ve ilerlemeler tespit edilmiştir. Vergilerin şer'i ve örfi olmak üzere iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Şer'i vergi yani Tekâlif-i şer'iyye; zekât, öşür, rikâz, gümrük, cizye, harac, yâye ve kaçgun vergilerinden oluşmaktadır. Örfi vergi anlamındaki Tekâlif-i örfiye ise; avârız-ı divaniye ve rüsum-u örfiye vergilerinden oluşmaktadır. Osmanlı'da vergi çeşitli isimlerle, değişik din ve mezheplere, gelire, coğrafi konuma göre farklı biçimlerde toplanarak en önemli gelir kaynağını oluşturduğu ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak Hun devletlerinden net olarak tespit edilemeyen vergilendirme anlayışının Göktürk ve Uygur Devletleri sonrası gelişmiş ve devletlerin etkileşimleri ile Osmanlı Devleti'ne kadar ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'ne ulaşan vergilendirme anlayışı hem geleneksel hem de dine dayalı olarak asırlar boyunca mali disiplinin sağlanmasının temelini oluşturmuş ve devlet coğrafyasında sosyal ve iktisadi yaşama göre farklı coğrafyaların karakterine göre şekillenmiştir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2005). Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadî Gelir Kaynakları, Sayı *LXIX* (254), ss.1-11.
- Aktan, C.C. (1986). Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, (44), ss. 165-173.
- Altundağ, Ş. (1947). Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), ss.187-197.
- Apalı, A., ve Yılmaz, T. (2017). Osmanlı Devleti'nin İslami Finans Kaynaklarından Aşar Vergisinin Ağlasun Kazasına Ait 1262-66 (H.) Senelerinin Muhasebe Defterinin Analizi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), ss.46-62.
- Caferoğlu, A. (2010). Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları, *Journal of Turkology*, 4, ss.1-44.
- Demir, H. İ. (2018). Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Türk Vergi Uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), ss.64-92.
- Dinç, A., Sayın, F. M., ve Halow, N. (2012). Türkmenistan Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. *History Studies*, ss. 104-116
- Dinç, G. (2015). Osmanlı Döneminde Kıbrıs Saray Vergisi, *International Congress on Cyprus*, ss.153-164.
- Doğan, K. C. ve İnankul, H (2021). Demokrasi Kavramı Bağlamında Eski Türklerde İktidar, Bürokrasi ve Divan Geleneği: Büyük Selçuklu Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 91- 108.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, ss.57-89.
- Gökbunar, R., Şahintürk, D.A., Akyol, Ö., Tunçay, B. (2016). Türk Maliye Tarihinde İlk Dönemlerde Vergi Anlayışı, ss.41-56. (https://www.academia.edu/28313753/T%C3%99CRK_MAL%C4%B0YE_TAR%C4%B0H%C4%B0NDE_%C4%B0LK_D%C3%96NEMLERDE_VERG%C4%B0_ANLAYI%C5%96EI). Erişim tarihi: 25 Mayıs 2020.
- Gönüllü, A. R. (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(30), ss.289-333.
- Günay, B. ve Tekir, A. F. (2018). Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (2), ss.711-742.
- Güvemli, O. (1995). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'na Kadar*, 1. Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Süryay Sürekli Yayınları A.Ş.
- Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, ss. 359-373.
- Kızıllıkan, A. Ö. (2008). Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), ss.57-66.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), ss. 303-380.
- Kurt, S. (2021). Osmanlıdan Günümüze “Verginin” Anayasalardaki Yeri, *Vergi Raporu*, (258), ss.62-73.

- Küçük, İ. (2013). Türk Devletlerinde Mali Yönetim-VIII.-XIII. Yüzyıllar Arası, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), ss.223-245.
- Küçüker, M., ve Can, A. V. (2018). Tarihi Belgeler Işığında Uygurlarda Sağış, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, ss.233-252.
- Küçükkalay, A. M., ve Çelikkaya, A. (2002). Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İtizam, *Türkler Ansiklopedisi*, 10, ss.878-892. (http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/Ansiklopedi/T%C3%9CRKLER%20ANS%C4%B0KLOPED%C4%B0S%C4%B0/T10/0054_Mesud%20K%C3%9C%C3%87%C3%9CKKALAY_10.%20c.pdf). Erişim tarihi: 01 Haziran 2020.
- Merçil, E. (1996). Gazneliler, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/gazneliler#1>). Erişim tarihi: 05 Haziran 2020.
- Nizamülmülk. (1987). Tercüme: Nurettin Bayburtlugil, *Siyasetname*. Nizam-ül Mülk (Tercüme: Nurettin Bayburtlugil, *Siyasetname*). Dergâh yayımları. Erişim tarihi: 05 Haziran 2020.
- Oğuztürk, B. S., ve Ünal, E. K. (2015). Türkiye’de Vergi Denetiminde Yeni Dönem, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, (AKAD), 7(13), ss. 207-237.
- Özbek, N. (2009). Anadolu İslahatı, Ermeni Sorunu ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (9), ss.59-85.
- Özçelik, M. K. (2017). Türk Muhasebe Sisteminin Gelişiminde Vergi Etkisi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), ss.396-413.
- Özyetgin, A. M. (2009). Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri, *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift*, 13, ss.441-458.
- Saray, M. (1989). Altın Orda Hanlığı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/altin-orda-hanligi>). Erişim tarihi: 05 Haziran 2020.
- Selçuk, H. (2008). Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), ss.159-202.
- Şahin, H. (2013). Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü Vergisi, *Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences*, (1), ss.45-57.
- Taşğıl, A. (1998). Hazarlar, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hazarlar>). Erişim tarihi: 07 Eylül 2020.
- Tekin, A.S. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), ss.52-71.
- Turan, R. ve Kırpık, G. (2016). Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, *In Selçuklu El Kitab*, Ankara: Grafiker, pp.479-509. (<http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2016/01/selcuklu-donemi-turklerde-sosyal-ve-ekonomik-hayat.pdf>) Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021.
- Uydu Yücel, M. Altın Orda Tarihi, (http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/_altinorda.pdf). Erişim tarihi: 05 Haziran 2020.
- Yakubovskiy, A. (1992). Altın Ordu ve Çöküşü, (Çev.: Hasan Eren). (https://kupdf.net/queue/alt-305-n-ordu-ve-ccedil-ouml-k-uuml-351-uuml-a-yu-yakubovskiy-ccedil-eviren-hasan-eren_5afb1cb4e2b6f574403bca22_pdf?queue_id=-1&x=1591343833&z=OTUuMTAuMTg4LjIwOA==) Erişim tarihi: 05 Haziran 2020.

- Yıldız, H. D. (1986). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. Cilt 7. Çağ Yayınları. ([https://www.yyu.edu.tr/images/files/Dogustan_Gunumuze_Buyuk_Islam_Tarihi_7_\(1\)-compressed.pdf](https://www.yyu.edu.tr/images/files/Dogustan_Gunumuze_Buyuk_Islam_Tarihi_7_(1)-compressed.pdf)) Erişim Tarihi. 20 Eylül 2021
- Yükçü, S., Fidancı, A. G. N., Soysal, U. U. (2014). Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), ss.170-199.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİYLE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KÜRESEL AKTÖR OLABİLME POTANSİYELİ

Veysel BABAHAÑOĞLU¹

Öz

Bütünleşme sürecinin ekonomik ve siyasi boyutunda önemli ilerlemeler kaydetmiş olan Avrupa Birliği (AB), Soğuk Savaş koşullarının olmadığı konjonktürde, bir yandan diğer aktörlerle farklı zeminlerde rekabet etmek, diğer yandan da hem coğrafyasında hem de coğrafyası dışında kendisini etkileyen krizler karşısında pozisyon almak zorundadır. Gelişmeler karşısında AB'nin sergilemiş olduğu tutum; sahip olduğu potansiyel, kurumsal eksiklikleri ve geleceği ile ilgili yeni tartışmalar ortaya çıkarmıştır. AB'nin küresel bir aktör olabilmesi; küresel düzeyde kararlar alarak uygulayabilmesi ve diğer büyük aktörleri aldığı kararlarla etkileyebilmesiyle mümkündür. Çalışmada bu bağlamda Avrupa Birliği'nin küresel bir aktör olabilmesi noktasında imkân ve olanakları ile güçlü ve zayıf yönleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Küresel Aktör, İmkân ve Olanaklar, Güçlü ve Zayıf Yönler

THE POSSIBILITY OF THE EUROPEAN UNION TO BECOME A GLOBAL ACTOR: STRENGTHS AND WEAKNESSES

Abstract

Under circumstances no more influenced by the Cold War conditions, the European Union (EU) which made significant progress in the economic and political aspects of its integration process does not only have to compete with other actors on different platforms, but is also obliged to take position against crises affecting it both in and out of its geographical region. The attitude exhibited by the EU toward these developments gave birth to new debates about its potential, institutional shortcomings and future. Becoming a global actor is possible for the EU by means of taking and implementing decisions at global level and affecting other prominent actors with these decisions. In this conjunction, the possibility and opportunities of the EU to become a global actor and its strengths and weaknesses were addressed and evaluated in the study.

Key Words: European Union, Global Actor, Possibility and Opportunities, Strengths and Weaknesses

¹ Öğr.Gör., Düzce Üniversitesi Akçakoca Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü, veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3734-7430

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Babahanoğlu, V. (2021). Güçlü ve Zayıf Yönleriyle Avrupa Birliği'nin Küresel Aktör Olabilme Potansiyeli. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 223-239

1. Giriş

Uluslararası sistemdeki değişimler, disiplinin genişlemesi, uluslararası aktörleri de gün geçtikçe çeşitlendirmektedir. Klasik uluslararası aktör olarak devletlerin yanı sıra yeni aktörler de sisteme ve literatüre dâhil olmaktadır. Bu aktörlerden birisi olan uluslararası örgütler de daha güçlü hale dönüşmüştür. Zaman, ekonomik ve politik anlamda uluslararası örgütleri devletlerle beraber bazen de devletlere rağmen daha görünür ve güçlü bir aktör haline getirmiştir. Bu tartışmalar ve dönüşüm Avrupa Birliği (AB) için de geçerlidir.

AB, ekonomik anlamda dünyanın en güçlü aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hatta zaman zaman ekonomik dev olarak nitelendirilmektedir. Batı dünyasının en önemli temsilcilerinden biri olan AB, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal, siyasal yönleriyle de uluslararası politikanın başat aktörlerinden biri haline gelmiştir. AB, güçlü ekonomisi yanında bütün dünyaya demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ideal değerleri de belli ölçekte ihraç edebilme başarısını göstermiştir. AB bu bağlamda günümüz uluslararası politikasında en önemli aktörlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Tarihsel geçmişi, sahip olduğu imkânlar ve gelecek perspektifi AB'yi küresel rekabetin güçlü aktörlerinden biri yapmıştır. AB kuruluşundan itibaren güçlenen bir aktör olmuştur. Öncelikle ekonomik amaçlarla kurulmuş olsa da süreç içerisinde sosyal ve siyasal mahiyet kazanan ve artık askeri boyutun da eklenmesinin gerekliliği tartışılan, konuşulan bir örgüte dönüşmüştür.

Uluslararası aktörlerin küresel bir aktör olabilmesi için küresel düzeyde etkili olabilmesi, aynı düzlemde kararlar alabilmesi, aldığı kararları uygulayabilmesi, diğer büyük aktörleri aldığı kararlara tabi olmaya ikna edebilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda olmak üzere AB'nin ekonomik ve idealist değerler özelinde küresel aktör olabilme kapasitesine ve gücüne sahipken; ortak güvenlik politikaları söz konusu olduğunda zayıf bir siyasal entegrasyon görünümüne sahip olması, bir birlik olmasına rağmen potansiyelinin altında eksik kapasitesiyle hareket ediyor olduğu değerlendirmeleri nedeniyle küresel düzeyde ne derece etkili bir aktör olabildiği tartışılmaktadır.

Uluslararası / uluslararası örgütlerin aktör olarak tanımlanması tartışmaları, aynı zamanda etkili bir aktör olmalarının koşullarını yani güç vasıflarını da içermektedir. Bu çerçevede çalışma kapsamında öncelikle küresel aktör sorunsalı teorik açıdan incelenmekte daha sonra ise AB'nin güçlü ve zayıf yönleriyle küresel aktör olabilme potansiyeli sorgulanmaktadır. Anılan amaca ulaşmak için Birliğin politikaları, ekonomik, sosyal ve siyasal durumları diğer aktörlerle mukayeseli olarak incelenmektedir. Bunun yanı sıra etkili bir aktör olabilmenin küresel ve bölgesel sınavları olarak değerlendirilebilecek konularda AB'nin ekonomik, siyasi ve askeri gücü ile birliği etkileyen diğer aktörler arası kriz ve çatışmalara karşı nasıl yaklaştığı, ortak etkili bir tutum belirleyip belirleyemediği analiz edilecektir.

2. Küresel Aktör Sorunsalı

Uluslararası ilişkilerin pratiğinde varlık bulan unsurların tanımlanması, konumlandırılması, tasnif edilmesi, önem derecesi atfedilmesi uluslararası ilişkiler disiplininin temel çalışma alanları arasında yer almaktadır. AB'nin bir aktör olarak tanımlanıp tanımlanamayacağından ya da etkin bir aktör olup olmadığının analizinden önce aktör kavramının kapsamının disiplinde nasıl şekillendiğine göz atmak gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, AB gibi örgütlerin tümüne disiplinin nasıl yaklaştığı, hangi kavram altında tasnif ettiği ve nerede konumlandığını gösterecek, bu ise konunun çerçevesini betimleyecek ve daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Bilgi, insan, para ve nesnenin sınırları kolayca geçebiliyor olması, küresel etkileşim olarak nitelendirilmektedir. Bu etkileşim devletlerarası ilişkileri de etkilemiştir. Bazı etkileşimler doğrudan devletler tarafından başlatılmakta ve geleneksel diplomasi araçları ile güçlü şekilde sürdürülmektedir. Bazı organizasyonların yapısında her ne kadar devletler bulunuyor olsa da sadece

devletlerden teşekkül etmemekle birlikte devlet merkezli de olmamaktadır (Nye ve Keohane, 1971:332).

Aktör kavramı, uluslararası ilişkiler alanına ilişkin önemli konulardan biri olarak kabul edilmektedir. Literatürde yer alan tanımlamalar incelendiğinde uluslararası ilişkilerde aktörlerin başlıca iki özelliği ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerde ilki aktörlerin “az ya da çok bağımsız” olmaları anlamında nispi olarak otonom olmaktır. İkinci temel özellik ise uluslararası sistemde diğer aktörler üzerinde güç mücadelesi içerisine girebilecek kapasiteye ve etkiye sahip olma şeklinde sıralanmaktadır. Günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerde temel aktör olarak devlet kabul görmeye beraber, devlet dışı aktörlerinde var olduğu unutulmamalıdır. Bazen kişiler, bazen de çeşitli grup ya da kuruluşlar aktör olarak uluslararası ilişkilerde rol alabilmektedir (Sönmezoğlu, 2005:17-21).

Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilen devletler 1980'lere kadar ekonomik ve siyasi açıdan ulusal çıkarlarını tanımlarken “egemenlik” kavramı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Sonraki süreçlerde ise devletler, egemenlik kavramından çok karşılıklı bağımlılıkları ön plana çıkarmakta, birbirlerine olan ihtiyaçları önemli düzeyde artış göstermiştir. Özellikle ekonomik alanda ortaya çıkan bu bağımlılık, devletlerin, uluslararası sistemi etkileme güçleri ne olursa olsun tek başlarına hareket edemeyeceklerini göstermektedir. Bir başka ifadeyle yaşanan bu değişim neticesinde kendilerini dünyanın geri kalanından soyutlayamamakta ve süre gelen ulus devlet kavramında değişimlere sebep olmaktadır. Yaşanan bu değişim süreci, uluslararası ilişkilerin aktörlerini iş birliği yapmaya zorlamakta ve entegrasyona sevk etmektedir. Ayrıca, devletler dış politika stratejilerini ortaya çıkan bu yeni dinamiklere göre biçimlendirmek durumunda kalmaktadır (Gürkaynak ve Yalçın, 2009:74).

Uluslararası sistemin temelinde devletler yer almaktadır. Uluslararası sistemin temel aktörü olarak kabul gören devlet, uluslararası ilişkiler analizlerinin odağında yer almaktadır. Devlet savaşa karar verme, uluslararası ticareti şekillendirme, gümrük vergilerini belirleme ve uluslararası anlaşmalara taraf olma gibi uluslararası sistem içerisinde birçok faaliyeti icra edebilme kabiliyetine sahiptir. Bir başka ifadeyle uluslararası ilişkilerde devletlerin belirleyici pozisyonları söz konusudur. Kimi teorisyenler tarafından bazı devlet-dışı aktörlerin varlığı savunularak onlara öncelik verilse de devlet sahip olduğu bütün nitelikler itibarıyla, uluslararası ilişkilerin ana akım yaklaşımları olan klasik liberal ve realist yaklaşımlar açısından temel ilgi alanı olarak aktör olgusuyla özdeşleşmiştir (Doğan, 2012:84).

Uluslararası ilişkilerde realist düşünürler, özellikle de neo-realistler devlete odaklanmakta ve devleti en güçlü aktör olarak nitelendirmektedirler. Neo liberal düşünürler de devleti en önemli aktör olarak kabul etmektedirler. Keohane ve Nye gibi transnasyonalist düşünürler ise devlet dışında farklı aktörlere de odaklanmaktadır (Weenink, 2001:79). İkinci Dünya Savaşı döneminden sonra her alanda yaşanan değişimle birlikte, uluslararası sistemin yapısında da bir dönüşüm olmuştur. Çok sayıda uluslararası örgütün kurulması bu yeni dönemin önemli özelliklerinden birisidir. Devlet dışı aktörlerin sayısının artmasının hem uluslararası ilişkilerde devlet merkezilik olgusuna bir meydan okuma olduğu hem de devletlerarası ilişkileri daha karmaşıktığı yönündeki değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır. Sayıları artan devlet dışı aktörler iki ana başlık altında tasnif edilmektedir. Devletlerarası Organizasyonlar (IGO'lar) ile Uluslararası Devlet Dışı Organizasyonlar (NGO'lar) kavramları altında kategorileştirilen bu aktörler giderek uluslararası ilişkiler çalışmalarının da odağında yer almaya başlamıştır (Ataman, 2003:42-43). Öyle ki geçtiğimiz on yıllar, küresel yönetişime katılan NGO'lar ile karakterize edilmektedir. Bununla birlikte, bu büyümeye rağmen, çok az sayıda NGO, olağandışı bir süre boyunca küresel varlığını koruyabilmiştir (Hanegraaff ve diğ., 2020:287).

Klasik realistler, IGO'ları önemsiz ve etkisiz olarak görürler. IGO'ların uluslararası sorunlara çözüm potansiyeli taşıma ihtimaline de küçümseyici yaklaşırlar. Hatta Milletler Cemiyeti düşüncesinin başarılı olmasını bir ütopya olarak değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Neo-realistler ise klasik realistlere göre IGO'larla daha az ilgilenmişlerdir. Waltz'ın Theory of International Politics eserinde IGO'lar hakkında esasen çok bir şey söylememesi bu anlamda dikkat çekicidir (Oestreich, 2011:163). Waltz'a göre AB'nin kaydedilen sınırlı ilerlemesi kendisinden daha ziyade uluslararası yapıdaki değişimle ilişkili bir durumdur. Batı Avrupa'daki devletlerin kendi aralarında güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmış olmasının, bu devletlerin arasındaki çıkar çatışmalarını da sona erdirdiği anlamına gelmediğini, çatışmanın muhtevasını değiştirdiğini ileri sürmektedir (Waltz, 2015:90).

Liberal gelenek uluslararası örgütlere özerk bir aktörlük konumu vermektedir. Liberallerin bu yaklaşımları, uluslararası örgütleri büyük devletlerin çıkarları için bir araç olarak gören realistlerin kuşkuculuğundan farklılık taşımaktadır (Ataman ve Öztürk, 2016:104). Liberal düşünürlerin Kant'ın Ebedi Barış adlı eserinden aldıkları ilham ile IGO'ların hem gerekliliğine hem de başarılı olacağına inançları tamdır. Konstruktivistlerin yaklaşımları ise daha farklıdır. Konstruktivistlerin ilklerinden Wendt ve Haas, anarşi ortamını yatıştırabilecek ve devletlerin iş birliğini kanalize edebilecek olan kurumlar olarak kabulleri çerçevesinde IGO'lara odaklanırlar. Sonraki konstruktivistler ise bu organizasyonların devletlerin davranışlarını biçimlendirebilme yeteneklerini incelerler. Bu incelemeyi yaparken onların açık güç unsuru üzerinden değil sosyal etkileşim ağlarındaki rolleri ile ilgilenmektedirler. AB ve benzer diğer organizasyonlara da bakışları bu çerçevede olmaktadır. AB'nin giderek, devletlerin maddi çıkar tanımlamalarının yanı sıra devlet kimlikleri ile 'national' ve 'foreign' tanımlamalarını da değiştirebilen bir yapıya dönüştüğünü değerlendirmektedirler. Konstruktivistlerin, liberalist ve realistlerden ayrıldıkları en önemli noktalardan birisi de IGO'ların iç bürokratik ve hiyerarşik örgüt yapılarının çıktı oluşturan bir güç unsuru olduğuna dikkat çekmeleridir. Hem konstruktivist hem de liberal yaklaşımın her ikisinin de IGO'ları daha barış dolu bir dünya için gerekli ve bir güç unsuru olarak görüyor olmaları da önemli bir ayrıntıdır (Oestreich, 2011:165-170).

Liberalizm geleneğinden gelen idealizm, neoliberalizm, fonksiyonalizm, transnasyonalizm gibi yaklaşımların, devletin aktörlüğünü ikincil plana indirmediğini, devletin aktörlüğünün 'yanı sıra' diğer organizasyonların aktörlüğünü kabul ettikleri, buna bağlı olarak aslında bu teorilerin de devlet merkezli konumlarını sürdürdükleri ifade edilmektedir (Şeker, 2012:29). Ancak bu konuda farklı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Hatta uluslararası ilişkilerdeki üçüncü tartışmanın devlet merkezli realistler ile transnasyonalistler arasında gerçekleştiği de bir diğer husus olarak söz konusu edilmektedir (Smith, 1997:14'den akt. Kaya, 2008:87). Bu tartışma aslında uluslararası ilişkilerdeki hâkim teorilerin geçerliliğinin sorgulanması ve alternatif bakış açılarına da alan açılması ile doğrudan ilişkilidir (Kaya, 2008:87).

Devlet dışı aktörler olarak uluslararası organizasyonlar (IO'lar) da artık günümüz küresel sisteminin bir parçasıdır ve bu organizasyonların bir çeşidini de IGO'lar oluşturmaktadır. IGO'lar üyelerine ve amaçlarına göre muhtelif şekilde sınıflandırılabilir. BM gibi küresel politik amaçlarla kurulan ve geniş üyelik imkânı bulunan örgütlerin yanı sıra Amerika Devletleri Örgütü (OAS), Afrika Birliği (OAU) gibi üyeliğin sınırlı olduğu bölgesel IGO'lar yapıları da söz konusudur. Hatta günümüzde IGO'ların %70'ini bölgesel organizasyonlar oluşturmaktadır. G-8 gibi bölgesel temele dayanmayan ekonomi ve gelişmişlik gibi endekslere istinaden kurulan ama yine de üyeliğin sınırlı olduğu örgütler de bulunmaktadır. Commonwealth ise bölgesel bir birliktelik olmayıp üyeleri farklı coğrafyalara yayılmış olan İngiliz Krallığının resmi kolonyal ülkeleri olarak sınırlılık taşıyan özellikle bir organizasyon olarak uluslararası yapıda yerini almıştır (Russett ve diğ., 2010:67).

Dünya Meteoroloji Organizasyonu (1973), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (1865) vb. gibi belirli görevleri yerine getirmek üzere kurulan, kurumsallık ve iş birliği içerisinde yönetilmekte başarılı olan oldukça eski örgütler de bulunmaktadır. Kollektif karar alma ve uygulama söz konusu olduğunda elbette ki AB bir başarı kıstası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak birtakım nedenlerle pek çok bölgesel örgütün bazen başarısız oldukları çoğu zaman da etkisiz oldukları görülmektedir. Başarıya ulaşmalarına etki eden faktörler oldukça karmaşıktır. İki veya üç devletin bir araya gelerek kendi aralarında anlaşma imzalamaları yeterli olmamaktadır. Artık bölgesel yakınlığın etkin bir örgüt olmada yeterli olmadığı da altı çizilmektedir. Ekonomik büyüme, benzer politik sistemler, halkın desteği ve liderlerin isteği, ülkelerin iç istikrarları, kültürel homojenlik tarihsel benzer tecrübeler vb. gibi pek çok unsur başarıyı birlikte belirlemektedir. Birkaç unsurun azalması başarı şansını azaltmaktadır. Bütün koşullar sağlansa dahi başarılı bütünleşmenin garantisi teşkil etmemektedir. Ancak her şeye rağmen devletlerin sorun çözmedeki başarısızlıkları ve devletlere olan güvensizlik, IGO'ların yaygınlaşması, günümüzde IGO'ların birincil aktör olup olamayacaklarına ilişkin tartışmaların seviyesini yükseltmiştir. Bunun yanı sıra Auguste Comte'un bütün organizasyonların insanların sorunlarını çözmek için teşekkül ettirildiği, başaramazlarsa gözden kaybolacakları iddiasından hareketle, IGO'ların sorunlar karşısında etkin olamaması durumunda Comte'un belirttiği akıbeta uğrayabilecekleri de iddia edilmektedir (Kegley, 2009:186-187).

3. Küresel Dünyada AB ve Büyük Aktörler

Günümüzde uluslararası ekonomik sistemin temelinde iki eğilimin hâkimiyeti görülmektedir. Eğilimlerin ilki uluslararası ticaret, hizmetler ve sermaye ile bilginin sınırları ortadan kaldırarak serbestçe dolaşması durumudur. İkinci temel eğilim ise ticaret bloklarıyla başlayan bölgesel bütünleşme projeleridir. *Sui generis* bir bütünleşme hareketi olarak AB, Avrupa ülkelerinin teknolojik ve ekonomik kaynaklarını küresel bir güç olarak nitelendirilen ABD ve Asya ülkelerinin ekonomik rekabeti karşısında bir araya toplamakta ve çıkar dengelerine göre kurulmuş bir blok inşa etmektedir. Böylece AB, sahip olduğu ekonomik üstünlüğünü kullanarak siyasi anlamda savunma mekanizmaları geliştirmektedir. Bu yönüyle; bütünleşme hareketleri arasında muazzam bir örnek olan AB birçok noktada farklılıklar sergilemektedir. Farklı milletlerin birlikte güven ve huzur içinde yaşama olanaklarına sahip olmaları, ulusal ve uluslararası çıkarların uyumlaştırılabilirdiği bir bütünleşme hareketi olarak AB açısından kimlik tabanlı ve siyasi anayasallaşmaya dair tartışmalar söz konusu olsa da büyük oranda başarılı olunmuştur (Güler, 2011:47-52).

20. yüzyılın sonu uluslararası sistemde yapısal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Aynı zamanda bu dönem uluslararası ilişkilerde rol alan aktörlerin yapısında da ciddi değişimlerin yaşandığı sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönem ile birlikte uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak ulus devletin tek başına bir aktör olmadığı, ulus devletlerin yanı sıra uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, bölgesel oluşumlar gibi farklı yapıdaki ve güçteki görece yeni aktörlerin de uluslararası politikaya nüfuz edebileceği ve etkileyebileceği gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Ancak burada temel problem, bu yeni aktörlerin uluslararası politikada ulus devletler gibi etkin, tutarlı, inandırıcı ve güvenilir politikalar izleyebilecek mi, eğer izleyebilirse bunu hangi araçlarla ve hangi ölçüde gerçekleştirebileceklerinin net olarak bilinmemesidir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler teorisyenleri son zamanlarda bu yeni aktörler üzerine yoğunlaşarak onların uluslararası sistemdeki konumunu ve etkinliğini belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni aktörler içerisinde en fazla dikkatleri celb eden bir örgütsel yapı olarak AB'nin uluslararası politikada etkili bir aktör olup olmadığı sorusuna yönelik son yıllarda yoğun bir akademik tartışma yaşanmaktadır (Uğur, 2018:71).

Devletlerin bir takım egemenlik hakları ile yetkilerini devrettikleri örgütsel yapılar ulusüstü aktörler olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde AB bu aktörler içerisinde en gelişmiş olanıdır. AB,

hem siyasal egemenliğin bir üst yapıya devri noktasında hem de ekonomik ve sosyo-kültürel entegrasyon açısından *sui generis* bir yapıya sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünizmin yayılma tehdidi ortaya çıkmış ve aynı zamanda savaşa katılan ekonomiler bitme noktasına gelmiştir. Yaşanan bu siyasal ve ekonomik sorunlar ancak kronik siyasi sorunlar bir kenara bırakılarak yapılacak olan iş birliği ile çözülebilir fikri Avrupa'nın bütünleşme sürecini başlatmıştır. 1957 Roma anlaşması kapsamında kurucu altı ülke ile başlayan süreç bugün 27 üyeli, 400 milyonu aşan nüfusu ile uluslararası sistemin önemli ve etkili aktörlerinden biri olan birliği ortaya çıkarmıştır. Böylece AB, savunduğu temel insan hakları, demokratikleşme, özgürlük, hukukun üstünlüğü gibi siyasal değerlerden ekonomik ve teknolojik gelişmişliğine varıncaya kadar, ortak dış ve güvenlik politikasından genişleme ve komşuluk politikasına kadar birçok alanda uluslararası politikanın başat aktörü olarak rol almaktadır (Gül, 2017:349).

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'nda gerek ekonomik açıdan gerekse de siyasal açıdan büyük yaralar almıştır. Bu nedenle AB uluslararası sistemde ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanında ikincil bir konumla yetinmek zorunda kalmıştır. Avrupa devletlerinin ulaşmayı hedefledikleri askeri ve siyasal güç ekonomik güç ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle Avrupa devletleri yara alan ekonomilerini derhal işler hale getirmek ve uluslararası sistemde yeniden etkin olmak için güçlerini birleştirmek zorundaydılar. AB'nin temelleri bu zorunluluk kapsamında atılmıştır. Bugün gelinen nokta itibarıyla AB üyesi ülkeler ekonomik açıdan güçlerini tekrar kazansa da siyasal anlamda hâlâ hedefledikleri seviyeye ulaşamamışlardır. Çünkü AB'nin tam bir entegrasyonu hedefleyerek uluslararası sistemde hegemonik güç olabilmesi, siyasal birliğin gerçekleşmesi ile mümkün olabilecektir. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise her ülkenin egemenlik yetkilerinin tek elde toplanmasıdır. Bir başka ifade ile ortak dış ve güvenlik politikası belirleyerek uygulamaya konulması gerekmektedir (Gürkaynak, 2011:808).

ABD, bir aktör olarak dünya sahnesine Birinci Dünya Savaşı'nda girmiştir. Ancak etkili bir aktör olarak çeşitli roller üstlenmesi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemlerde gerçekleşmiştir (Akbaş, 2011a:2). İkinci Dünya Savaşı bittiğinde dünyada iki binden fazla askeri üsse sahip olan ABD, devam eden dönemde bu üslerin bir kısmını kapatsa da temel üs ağlarını devam ettirmiştir. ABD'nin böylesine büyük ve geniş bir askeri üs ağına sahip olmasının temelde iki nedeni vardır. İlki ABD'nin çıkarlarının İkinci Dünya Savaşı öncesinde küresel boyuta ulaşmış olmasıdır. İkinci ise başta İngiltere olmak üzere müttefiklerinin savaşta büyük yıkım yaşamaları nedeniyle ABD'nin küresel sahneye çıkma zorunluluğunun hâsıl olmasıdır (Bölme, 2012:52).

Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'nin dağılmasını fırsata çeviren ABD, iki kutuplu dünya düzeninden tek kutuplu dünya düzenine geçişi kendi çıkarları için bir avantaj olarak görüp bu doğrultuda çeşitli politikalar ortaya koymuştur. ABD, 1997'de "Yeni Amerikan Yüzyılı" projesini hayata geçirerek uluslararası olaylara doğrudan doğruya müdahale etme hakkını kendinde görmüştür. ABD, uluslararası politikaları belirlerken 11 Eylül terör olaylarının da etkisiyle güvenlik ve güç eksenli bir anlayışı inşa etmiştir (Akbaş, 2011b:8). SSCB'nin kontrolü altında bulunan bölgelerde Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte önemli bir güç boşluğu yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın galibi ABD, küresel ölçekte hegemonyasını kabul ettirebilecek bir pozisyonda olmakla birlikte bu hegemonyanın sürdürülebilirliği konusunda birtakım şüpheler söz konusudur. AB'nin tam entegrasyonun sağlanabilmesi için atmış olduğu ortak savunma, para ve dış politika oluşturma adımları, Rusya ve Çin'in "çok kutuplu dünya"yı ilan ettiklerine dair açıklamaları, ABD'nin küresel ölçekte hegemonyasının sürdürülebilirliğine yönelik şüphelerden bazılarıdır (Çiftçi, 2009:204).

Yenidünya düzeninin önemli özelliklerinden biri de günümüz dünyasında yaşanan bütünleşme çabalarının hız kazanmasıdır. Özellikle küreselleşmeye karşı koymak adına ortaya konulan ekonomik bütünleşmeler günümüzde daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu tür bütünleşmelere en güzel örnekler içerisinde şüphesiz Avrasya Birliği, BDT, KGAÖ, SİÖ ve BRICS sayılabilir. Rusya, Avrasya Birliği ile bölgesel güç merkezi olmayı hedeflerken aynı zamanda

BRICS kapsamında yeni stratejiler geliştirerek uluslararası sistemde önemli bir güç ve küresel aktör olma yolundaki aşamaları birer birer tamamlamaktadır. Rusya, AB gibi bütünleşme süreci başlatmak istemektedir (Halidov, 2015:332). SSCB sonrası dönemde Rusya öncülüğünde başlatılan bütünleşme hareketleri hem Rusya'nın gücünün kurumsallaşmasının hem de bölgesel birlikteliğin sağlanmasının aracı olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda atılan adımlardan biri de 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'dir. Böylece Rusya uluslararası sistemde etkili bir oyuncu olabilmek için bölgesel konumunu konsolide etme ihtiyacına bu tür çözümler geliştirmektedir (Alım ve Aksu, 2019:1).

İkinci Dünya Savaşı neticesinde Almanya ve Japonya'nın başını çektiği ittifak yenilgiye uğramıştır. Savaşından ardından Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri askeri birlik ve dostluk anlaşması olarak Varşova Paktını imzaladılar. Bu yenilgi ile ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı ortak bir savunma örgütü olarak kurulan NATO ile Varşova Paktları arasında Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. İki kutuplu dünya sistemi sosyalizmin yenilgisi, Sovyetlerin dağılması ve ABD'nin zaferi ile birlikte son bulmuştur. Soğuk Savaş sonra ABD hegemonik bir güç olarak uluslararası politikaya şekillendiren küresel bir güç olmuştur. Bunun yanı sıra Çin Soğuk Savaş sırasında iki pakt arasında jeostratejik konumunu kullanmayı iyi derecede başarabilmiştir. Soğuk Savaş sonrası bölgede oluşan güç boşluğunu iyi değerlendiren Çin izlediği politikalarla 2009'da dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücü konumuna ulaşmıştır. Böylelikle küresel sistemde siyasal, askeri ve ekonomik anlamda önemli bir aktör olarak ortaya çıkan Çin, Batılı güçlere rakip olmuş yeni bir potansiyel dünya gücü olarak gösterilmeye başlamıştır (Güneş, 2009:175-176).

Çin, geçen yüzyılda her ne kadar bir düşüş yaşasa da her dönem bir cazibe merkezi olmayı sürdürebilmiştir. 1970'li yıllarda dibe vuran Çin ekonomisi, yaşadığı çöküşün ardından 2000'li yıllar ile birlikte tekrar yükselişe geçmiş bulunmaktadır. Şüphesiz bu çöküş sürecinden çıkmasındaki en önemli faktörlerden biri de düşmanın silahıyla silahlanmasıdır. Bir başka ifadeyle Çin, düşman olarak kabul ettiği kapitalist düzene entegre olma yoluna giderek yeni bir süreci başlatmıştır. Bu süreç içerisinde Çin, kapitalist sistemin ihmal ettiği Üçüncü Dünya ülkelerine doğru genişleme ve bu ülkelere yatırım yapma yolunu tercih etmiştir. Bu yolu seçmesinin altında yatan en önemli faktörlerden biri ekonomik kalkınmasını gerçekleştirirken dikkatleri üzerinde toplamamak ve uluslararası sistem açısından bir tehdit olarak algılanmama amacı yer almaktadır. Bu yolla Çin hem ekonomik anlamda kalkınmış hem de kendisine yeni faaliyet alanları oluşturmuştur (Deniz, 2014:68). Sonuç olarak Çin, bugünün uluslararası sisteminde önemli bir aktör pozisyonuna ulaşmış bulunmaktadır. Şüphesiz Çin'in bu duruma gelmesinde toprak ve nüfus büyüklüğü, sahip olduğu doğal kaynakları, modernleşen ordu ile yükselen askeri gücü, revizyonist politikalar ile uygulamış olduğu kendine has ekonomik modeli ve BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisi küresel siyaseti şekillendirme gücüne sahip olmasında önemli faktörlerdir.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte ABD düşmansız kalmıştır. Ayrıca ABD, yaşadığı ekonomik sorunlar ve iç politikadaki problemler nedeniyle Asya ve Avrupa'daki askeri ve siyasal gücünü geri çekerek iç politikaya odaklanmak zorunda kalmıştır. Bu durum bölgesel güç boşluklarının oluşmasına neden olmuştur. Oluşan bu güç boşluklarını çıkarları doğrultusunda değerlendiren Çin, İran, Hindistan, Rusya gibi ülkeler bölgesel bir güç olarak uluslararası politikaları şekillendiren aktör konumuna gelmenin yanı sıra ekonomik ve siyasal ilişkilerini derinleştirmektedirler. Aynı zamanda Japonya, Çin ve AB ülkeleri artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Rusya, İran, Irak gibi bölgedeki enerji kaynaklarına yüksek oranda sahiplik eden ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Tüm bu gelişmeler ABD'yi 1990'lı yılların sonuna kadar kısmen de olsa küresel politikada izole etmiştir (Güneş, 2009:178).

Çin ekonomisinin gelişmesinin yanı sıra artan oranda askeri harcamalar gerçekleştirmekte, askeri teknolojisini geliştirmektedir. Böylece Çin bölgesel bir güç olmanın ötesinde küresel bir güç olma yolunda hızla ilerlemektedir. Çin'in ŞİO'da çeşitli inisiyatifler alması bu durumu destekleyici

niteliktedir. Rusya, Çin'i askeri anlamda bir tehdit olarak görmemekte, buna mukabil asıl tehdit olarak NATO ve ABD'yi görmektedir. Çin ve ABD kaçınılmaz bir şekilde Orta Asya'da bazı ülkeler üzerinden çakışan çıkarları doğrultusunda karşı karşıya gelebilme potansiyeline her zaman sahiptirler. Bu durumla birlikte Çin'in, Orta Asya ülkelerinden bazılarında birinci dereceden komşu oluşu ABD, Çin ve Rusya'nın devamlı birbirlerini kollamakta olduğunu ortaya koymaktadır (Turan, 2008:864).

4. AB'nin Küresel Aktör Olabilme Potansiyeli: Güçlü ve Zayıf Yönleri

Avrupa ülkeleri, 20. yüzyılda yaşanan I. ve II. Dünya Savaşlarından derin yaralar alarak çıkmıştır. Yaşanan bu savaşların ardından dibe vuran sosyo-ekonomik yapısını yeniden inşa etme yollarını aramaya başlayan Avrupa ülkeleri önce kendi içinde Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı (AKÇT)'ni kurmuş, daha sonraları ise bu bütünleşme hareketi Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Topluluğu (AT) olarak devam etmiştir. Günümüzde AB olarak anılan bu bütünleşme hareketi öncelikle kendi içerisinde ve bölgesinde varlığını güçlenerek devam ettirmeye çabalarken aynı zamanda bölgesel bir güç olma konumunu devam ettirmek için küresel sorunlara kayıtsız kalmamaktadır (Yılmaz ve Uğurlu, 2013:81-83).

İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu büyük tahribatın akabinde "Bir Daha Asla!" sloganıyla hareket eden AB, barış ve istikrarı gerçekleştirme görevini üstlenmiştir. Birlik anılan görevi yerine getirebilmek için çeşitli politika araçlarını kullanmış ve kullanmaya da devam etmektedir. Böylece *sui generis* bir örgüt olarak AB, yüzyıllardır savaş ve çatışma alanı olan bir kıtada barış ve istikrarı sağlayabilmiştir. AB, sahip olduğu maddi olanaklar, üstün refah düzeyi, teknolojik ve bilimsel gelişmeler noktasında ileri bir seviyede olduğu gibi demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda da önemli ölçüde mesafe almıştır. Bu yönüyle AB, savunduğu evrensel değerler ve uygulanmasını istediği normlarla normal belirlenme gücüne sahiptir. Birlik zaman zaman uyum çabalarına hız kazandırmak ya da yön vermek için çeşitli yardımlar gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda birliğin savunduğu genel ilkelere ve kurallara uyum sağlayamayan ülkelere çeşitli yaptırımlar uygulayabilme ihtimali söz konusudur. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında dünyanın diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Avrupa Kıtası'nın barış ve istikrarı sağlamada istisna olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda AB, büyük bir çekiciliğe ve prestije sahiptir (Akdağ ve Ekici, 2017:34; Gökalp Kutlu ve Yeniceler, 2018:1608).

AB küresel rolünü, belirli değer ve normları uluslararası topluma kazandırma üzerine inşa etmektedir (Terzi, 2014:547). Paylaşılan değer ve normlar sayesinde AB izlediği dış politikada belirli bir düzeyde hareket serbestisi kazanmaktadır. Ancak bu serbestinin AB'nin dış politikada daha aktif bir rol alabilmesi açısından ne kadar gerekli olduğu sorunsal tartışmalı bir durumdur. Nihayetinde AB üyesi ülkeler, kendi aralarında ortak normatif değerleri taşıyalar da birtakım çıkarlar noktasında tutarlı ve etkin hareket edememektedir. Dolayısıyla AB'nin Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde bir aktör olarak kapasitesini ve etkinliğini artırmış olsa da aktörlüğünün kavramsallaştırılması için temsil ettiği güç yeterli değildir. Bu nedenle AB'nin küresel rolünün belirlenebilmesi için temsil ettiği güçle birlikte uluslararası politikadaki kapasitesi ve kabiliyetinin hangi bileşenlerden oluştuğunun da biliniyor olması gerekmektedir (Uğur, 2018:72).

AB, diğer küresel aktörler ile kıyaslandığında sahip olduğu yumuşak güç unsurlarını daha etkin kullanmakta ve böylece kendi değerlerini evrensel değerler olarak kabul ettirmede daha avantajlı hale gelmektedir. AB izlediği genişleme politikalarıyla bilhassa yakın çevresini savunduğu evrensel değerler, normlar ve ilkeler kapsamında yönlendirebilme ve şekillendirebilme kabiliyetine sahiptir. Bu noktada kendisi dışında herhangi bir aktör tarafından gerçekleştirilecek benzer politikalar AB tarafından en basitinden bir tür rejim ihracı ya da yayılmacılık olarak kabul edilecektir. Bu yönüyle ülkeler bu tarz politikalara ve uygulamalara tepki göstererek gönüllü bir

biçimde AB'nin savunduğu evrensel değerleri ve normları benimsemektedirler (Akdağ ve Ekici, 2017:59).

AB, bir aktör olarak 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası güvenlik ortamında gelişim gösterme çabası içerisinde. Bu düzeyde AB'nin izlediği güvenlik, savunma ve dış politikadaki etkinliği, gücü ve rolü bir kimlik tanımlaması üzerinden yapılmaktadır. Sivil, askeri ve normatif güç kapsamında AB için yapılan rol kavramsallaştırmaları ve tanımlamaları AB'nin savunma, güvenlik ve dış politikasında sıkça yer almaktadır (Yavaş, 2016:147). AB, farklı güç alternatiflerine sahip olarak mevcut kapasitesini farklı biçimlerde kullanabilme imkânına sahiptir. AB'nin sahip olduğu güç alternatifleri arasında sivil, askeri ve normatif dış politika araçları sayılmaktadır. AB, sahip olduğu bu güç alternatiflerini farklı pozisyonlarda farklı şekillerde kullanarak uluslararası sistemde etkili bir aktör görünümü sergilemeye çabalamaktadır. Ancak henüz AB'nin tam bir entegrasyona ulaşamamış olması, üye ülkelerin bazı alanlarda birlikte ortak hareket etmemesi gibi durumlar AB'nin etkili aktör olma yolunda kullandığı araçların kapasitesini ve kabiliyetini etkileyebilmektedir. Bu kapsamda, AB'nin uluslararası sistemde etkili bir aktör olmasını sağlayan araçlar ile aktörlüğünü zayıflatan araçlar, sivil, askeri ve normatif güç perspektifinden aşağıda tablo ile gösterilmektedir (Aksoy ve Uğur, 2016:214).

Tablo 1. AB'nin Etkili Aktör Olma Yolunda Güç Kapasiteleri

	Sivil Güç	Askeri Güç	Normatif Güç
Etkili	Ticaret, Ortaklık ve İş birliği Antlaşmaları Adaylık Perspektif İnsani Yardımlar	Polis ve Askeri Birliklerin Eğitimi Hukuk Devleti ve Sivil Yönetimin Güçlendirme Misyonları İzleme Heyeti Misyonları	Demokrasi İnsan Hakları Azınlık Hakları Diplomasi
Orta	Kalkınma Politikası Ekonomik Yardımlar Ekonomik Yaptırımlar	Bariş Koruma Misyonları	Sürdürülebilir Kalkınma Çevre Enerji
Etkisiz	Askeri Yaptırımlar	Tek Taraflı Askeri Müdahale Askeri Harcamalar Çatışmaların Önlenmesi	

Kaynak: Aksoy, M. ve Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s. 215.

AB'nin tam entegrasyon için gerçekleştirmesi gereken ortak dış politika, siyasal bütünleşme çabalarının doğal sonucudur. Bu çabalar sürekli yükselen bir trende sahip olmasa da Maastricht Antlaşması ile ortak dış politika konusunda kayda değer hukuki düzenlemeler yapılarak kurumsal yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. Bu yapılanmalara ilave olarak AB, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde somut adımlar atarak aktif roller üstlenmiş, böylece uluslararası sistem içerisindeki rolünü ve etkisini önemli ölçüde artırmıştır. Öyle ki uluslararası sistem içerisinde ulus devletlerin egemenliğinden sonra hiçbir devlet dışı aktör, AB kadar bağımsız roller üstlenmemiş ve etkili olamamıştır. Tüm bunlarla birlikte AB uluslararası sorunlarda henüz beklenen etki ve kapasiteye ulaşamamıştır. Bu durumun en temel nedenlerinden biri AB'nin kendi çok katmanlı yönetim yapısı iken, diğeri ise Avrupalılık kimliğinin henüz tam anlamıyla vücut bulamamış

olmasıdır. Bu iki sorun bir aktör olarak AB'nin uluslararası politikadaki mevcudiyetini, kapasitesini ve kabiliyetini sınırlandıran sorunlar olarak değerlendirilmektedir (Uğur, 2018:79-80).

AB'nin tam entegrasyona giden yolda gerçekleştirmesi gereken siyasal bütünleşmeyi hangi oranda başarabileceğini tahmin etmek kolay değildir. Yakın gelecekte federalistlerin arzuladığı gibi bir "Avrupa Birleşik Devletleri"nin kurulması oldukça zor görünmektedir. Bu doğrultuda çeşitli adımlar atılmakta, kurumlar ve uygulamalar geliştirilmektedir. Her ne kadar bu tarz ilerlemeler gerçekleşse de bir üst kimlik olarak "Avrupalılık", ne üye ülkelerin ulusal kimliğinden daha önemli olabilir ne de onların ulusal kimliğin yerini alabilir. Tüm bunlarla birlikte unutulmamalıdır ki siyasal bütünleşme birliğin uzun vadeli hedefleri arasında yer almaya devam edecektir (Çayhan, 2002:45).

AB, günümüz dünyasında ekonomik bakımdan dünyanın en önemli aktörlerinden biri olmayı başarmıştır. Bununla birlikte artık AB uluslararası politikada da söz sahibi olmaya yönelmektedir. Bir başka ifadeyle "ekonomik dev, siyasal cüce" olarak tanımlanan birlik, "siyasal cüceliği" aşarak küresel bir aktör olma yolunda çabalamaktadır. Bu durumu ortaya koyan en önemli unsur, günümüz itibariye artık bir "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası"ndan (AGSP) bahsedilebilmesidir (Batı, 2018:55). Bir başka ifadeyle AB açısından uluslararası sorunların çözümünde ve küresel politikada etkin, etkili ve güçlü bir sesle konuşan başat bir aktör olmanın yolu tutarlı ve etkili bir AGSP'den geçmektedir. Bu durumun farkına varan AB, 1990'ların sonunda St. Malo ve Köln zirveleriyle AGSP'nin kurumsal yapılanmasını hızla oluşturmaya başlamıştır. Aynı zamanda AB, uluslararası sistem içerisinde aktif roller üstlenmektedir. Dünya genelinde artan terör eylemlerini önleme çabaları, farklı coğrafyalarda yaşanan savaş ve çatışma ortamını sonlandırma çabaları, barışın sağlanmasına dönük faaliyetleri AB'nin küresel sistemde etkili bir aktör olmak için gerçekleştirdiği faaliyetlerden bazılarıdır (Efe, 2007:1). Bununla birlikte AB, ekonomisinin enerji ithalatına olan bağımlılığından dolayı enerji arz güvenliğini sağlamak adına çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle East-Med Boru Hattı Projesi ön plana çıkmaktadır (Örselli ve Babahanoğlu, 2019:395). Ancak Türkiye'nin 2019 yılında Libya'nın Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yapmış olduğu Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması neticesinde AB'nin projesi engellenmiştir. AB, Türkiye'nin bu girişimini yasadışı olarak değerlendirmesi ve tartışmaya açması rağmen anlaşmanın BM tarafından tescillenmesini engelleyememiştir.

Günümüzde AB, ekonomik açıdan süper güç olarak tanımlanmakla birlikte birlik bağlamında askerî açıdan istenilen düzeyde başarılı değildir. AB her ne kadar birlik düzeyinde askerî açıdan hedeflenen bir düzeyi yakalayamasa da üye ülkelerin askeri güçleri tek tek toplandığında ortaya muazzam bir askeri güç çıkmaktadır. Birliğe üye ülkeler uzun yıllardır dünyanın farklı coğrafyalarında çeşitli askeri operasyonlar gerçekleştirmektedir. Bu maksatla Aralık 1999 AB Helsinki zirvesinde 2007 yılına dek 60bin'i operasyonel olmak üzere toplamda 180bin kişilik bir Avrupa Acil Müdahale Gücü (AAMG) kurulmasına karar verilmiştir. AGSP çerçevesinde 1 Ocak 2003'te Bosna'da AB Polis Gücü, 2003'te Makedonya AB Askeri Operasyonu Concordia, 2004'ten itibaren Bosna'da NATO'dan görevi devralan EUFOR Althea, 2008'den itibaren Kosova'da EULEX Kosovo, Afrika'da 2003 seçimlerinde AB Demokratik Kongo Cumhuriyeti Askeri Operasyonu (Artemis) basta olmak üzere Afrika'da 5, Balkanlar ile Ortadoğu'da üçer, Kafkasya ve Asya'da birer olmak üzere toplamda bu 13 operasyonla yapı adeta küresel bir ağ şeklinde büyümek istemektedir (Aydın, 2019:719-723). Bu gelişmeler AB'yi eksik kapasitesi olan siyaset ve askeri bakımdan daha güçlü olmaya zorlamaktadır.

AB, ekonomik ve siyasal bütünleşme yolunda ciddi mesafeler olsa da, kendi ordusunun olmayışı, ortak dış politika, güvenlik ve savunma politikası oluşturamaması birliği kendini koruma noktasında zayıf düşürmektedir. AB, üye ülkelerini korumaya dönük çeşitli ekonomik ve siyasal tedbirler olarak politikalar üretmektedir. Ancak dünyada yaşanan gündem ve güç değişimleri bu

politikaların etkisini azaltmaktadır. Birlik içerisinde yaşanan siyasal sorunlar birliğin geleceğini tartışmaya açmaktadır. Özellikle İngiltere'nin birlikten çıkma kararı alması, İtalya'nın aynı yönde birlikten çıkma tehditleri, Fransa ile Almanya'nın kendi kararlarını diğer üye ülkelere birliğin kararımış gibi dayatması gibi yaşanan görüş ayrılıkları ve siyasal sorunlar bu tartışmaların şiddetini artırmaktadır (Akbaş, 2016:844).

Birlik üyesi ülkelerin askeri güçlerinin toplamı her ne kadar muazzam bir güç olarak görünse de bu güç ABD ile kıyaslanabilecek kadar büyük değildir. Bu bağlamda AB, sahip olduğu bu gücü diğer ülkeleri değişime yönlendirmek için değil de değişim için örnek olarak nüfuz etmek anlamında kullanmaktadır. Bu yönüyle AB, küresel bir model olarak dört temel özelliği bünyesinde taşımaktadır. Bu özelliklerden ilki uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde realistlerin argümanlarını reddederek idealizmin argümanlarını esas almasıdır. İkincisi tek taraflılıktan ziyade çok taraflılığı savunmaktadır. Üçüncüsü askeri güç kullanımından ziyade sivil güç kullanımı ön plandadır. Son olarak AB'nin Kant'ın "edebi barış" düsturunu temel alan bir barış ve istikrar projesi olmasıdır (McCormick, 2015:490-492).

Bugün ekonomik, siyasal ve diplomatik anlamda AB hatırı sayılır bir güce ulaşmış bulunmaktadır. Kendini küresel aktör olarak tanımlayan AB'ye göre kalkınmanın temel argümanlarından biri de güvenlidir. Bu noktada AB, coğrafyası üzerinde herhangi bir savaş ihtimalini ve yine üye ülkelere herhangi birine karşı gerçekleştirilebilecek bir saldırının şu anki şartlar altında mümkün olmadığını savunmaktadır. Ancak AB kendi kontrolü dışında oluşabilecek herhangi bir bölgesel ve/veya küresel problemlerin istikrarsızlığı da beraberinde getireceğini öngörmektedir. Bu kapsamda oluşacak olan bölgesel istikrarsızlıklar kendi güvenliğini de olumsuz etkileyecektir. Bir başka ifadeyle AB'nin güvenliği, güvenli bir dünyanın oluşumu ile mümkün hale gelmiştir (Gürkaynak, 2011:818).

Bir aktörün etkin ve güçlü bir aktör olarak değerlendirilebilmesinin ölçütlerinden birisi de çatışma ve kriz süreçlerinin şekillenmesindeki rolleri üzerindedir (Koçak, 2015:11). AB'nin etkili bir aktör olup olmadığı hususu gerek kendi kıtasında gerekse de yakın veya uzak coğrafyalarda yaşanan kriz ve çatışmalar karşısındaki tutumu üzerinden sınanmaktadır. Waltz, AB'nin Soğuk Savaş dönemindeki ilerlemesini uluslararası yapının değişmesine, çift kutuplu olmasına bağlamıştı. Soğuk Savaşın sona ermesi yapıyı bir defa daha değiştirmiş, çift kutuplu yapının iki önemli aktöründen birisi sahnedan çekilmiştir. Bu yapı değişikliğinin, daha etkin bir aktör olabilmesi için AB'ye bir defa daha, farklı bir düzeyde alan açma imkânı sunduğu yönünde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

AB'ye küresel bir aktör olma yolunda imkân tanıyan alanlardan bir diğeri de Doğu Akdeniz'de yaşanan enerji odaklı çatışma ihtimalinin varlığıdır. Bölgenin ticari, kültürel ve tarihsel özellikleri küresel ve bölgesel aktörler arasında yaşanacak çatışma ihtimalini artırmaktadır. Bölgenin ekonomik ve politik kontrolü, enerjide dışa bağımlı olan AB ülkelerine kayacak birtakım sorunları gün yüzüne çıkarabilir. Bu bağlamda AB'nin izleyeceği politikalar küresel bir problem olan enerji alanında aktörlüğünü pekiştirebilme özelliği taşıdığı gibi süreç içerisinde aktif bir rol üstlenmemesi ya da aldığı kararları diğer aktörlere kabul ettirememesi bu duruma engel olabilir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Doğu Avrupa ve Balkanlarda önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bazı ülkelerin devlet yapılarında, sınırlarında ve rejimlerinde değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu süreçte tam da Avrupa'nın ortasında, Balkanlarda, Bosna Hersek'te 1992'den 1995'e kadar süren bir sıcak savaş vuku buldu (Özgöker ve Batı, 2017:31). Ancak hem savaşın yaşandığı coğrafya ile yakınlığı hem de önemli bir aktör olması nedeniyle, uluslararası toplumun ve bölge halklarının, AB'den çatışmaları durdurması yönündeki beklentilerini karşılayamadı (Demirtaş, 2018:179). Çatışmalar ABD öncülüğünde NATO müdahalesi ile sona erdirilirken, savaşı sona erdiren Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasında da yine ABD önemli bir rol üstlenmiştir

(Yapıcı, 2007:9). Anlaşma sonrası dönemde de her ne kadar Balkan ülkelerinin Birliğe üye olmaları noktasında potansiyel imkân sunulmuş olsa da etkin bir süreç yürütülemediğini söylemek mümkündür (Ekinci, 2014:42).

Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya; politik ve askeri olarak toparlanmaya, uluslararası sistemde etkisini artıran bir aktör olmaya başlamıştır. 2008 yılında Gürcistan ile Osetya arasında başlayan gerginlik hızlı bir şekilde Rusya ile Gürcistan arasında bir savaşa dönüşmüştür. Bu durum her ne kadar bölgesel bir çatışma olarak görünüyorsa da özünde Gürcistan'ın Avrupa ve Atlantik sınırları içerisinde yer almak ve Batı ile bütünleşmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde Avrupa ve Atlantik'in de Gürcistan'a kadar genişlemeyi arzu etmesini bu kapsamda değerlendirilmektedir. Rusya ve Gürcistan arasında 5 gün gibi kısa süren savaş AB'yi rahatsız etmiş, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü vurgusu yapılmıştır. AB ülkeleri arasında farklı yaklaşım ve beklentiler ortaya çıkmıştır. Bazı ülkeler sert tepki ve Rusya'ya yaptırım beklentisi içerisinde olurken AB'nin büyük ülkeleri Rusya ile gerginliği artırmayı arzu etmemişlerdir. Dolayısıyla AB kendi kurumları ve mekanizmaları ile ortak bir tutum belirleyememiştir. Gürcistan ve Rusya çatışması, AB'nin dönem Başkanı Fransa'nın arabuluculuğu ile çözülmüştür. Ancak bu girişimde Sarkozy'nin kişisel rolü oldukça büyük olmuştur (Oğurlu, 2010:106-111). Sonuç itibarıyla Rusya politik olarak istediğini almış hem Gürcistan hem Batı birbirlerine karşı olan arzu ve beklentilerini ertelemek zorunda kalmışlardır.

Ukrayna, her ne kadar BDT üyesi olsa da yüzünü AB'ye çevirmiş ve Rusya'ya karşı denge politikası tercih etmiş bu tercihleri ekonomik verilerine de yansımıştır. 2010 yılında gerçekleşen iktidar değişikliği sonrası Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in Ukrayna'nın yönünü Rusya'ya çevirmesine Ukrayna muhalefeti tepki göstermiş, Kasım 2013'te başlayan olaylar sonrasında, Şubat 2014'te üniformalı ve silahlı kişiler Kırım Parlamentosu'nu ve Başbakanlık binasını ele geçirmiş, bunun üzerine Rusya askerleri müdahale ile sürece dâhil olmuştur. Mart 2014'te yaptırılan referandum ile Kırım ve Sivastopol Ukrayna'dan ayrılarak Rusya'ya bağlandığı ilan edilmiştir. Bu gelişmeleri pek çok devletin yanı sıra AB'de uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilemez olarak değerlendirmiştir. Yine pek çok devletle birlikte AB'de ekonomik ve politik yaptırım seçeneklerini gündemine almıştır. Yaptırımların uygulanması söz konusu olduğunda ise yine AB içerisinde uyum problemi ortaya çıkmıştır. AB'nin büyük aktörleri Almanya bu yaptırımların etkisiz ve gereksiz olduğunu ileri sürerek isteksiz davranmıştır. Rusya da müteakabil adımlar atmıştır. AB ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık, AB'nin Rusya'ya enerji bağımlılığı karşılıklı adımları belli bir düzeyde durdurmuştur. Ancak AB'nin aldığı kararlar ve attığı adımlar Kırım konusunda Rusya'ya geri adım attıramamıştır (Semercioğlu, 2016:190-198).

Gerek 11 Eylül Saldırıları gerekse 2004 Madrid ve 2005 Londra saldırıları sonrasında terörizm olgusu, küresel ölçekte daha yüksek sesle konuşulma, küresel bir tehdit olarak gündeme gelme ve küresel ölçekte iş birliği ile daha güçlü mücadele edilme zemini kazandı. Buna bağlı olarak AB'nin gündemine de terörle mücadele konusu güçlü bir şekilde girdi. Her ne kadar 1976'da Terörizm, Radikalizm, Aşırılık ve Siyasi Şiddet (TREVI) Grubu polis ve istihbarat konularında müzakere ve iş birliği için forum şeklinde adım atılmış, 1977'te ise Terörün Yok Edilmesi Üzerine Avrupa Konvansiyonu (The European Convention on the Suppression of Terrorism) çalışma grubu oluşturulmuş olsa da daha önemli somut adımlar, 1990'lı yıllarda olmuştur. INTERPOL benzeri bir teşkilatın AB içerisinde EUROPOL adıyla kurulması için teklif 1991 yılında gelmiş, 1992 Maastricht Sözleşmesi ile karar verilmiş, ancak faaliyete başlaması 1999 yılını bulmuştur. EUROPOL'ün tam faaliyete geçebilmesi için tüm üyelerin sözleşmeyi imzalaması gerekliliğine bağlı olması ve sürecin 1999'da ancak tamamlanabilmiş olması sürecin yavaş ilerlemesinin göstergesi olması bakımından önemli bir ayrıntıdır. AB açısından burada iki farklı tablo ortaya çıkmaktadır. Bir yandan terörle mücadelede adımlar atılması, kurumlar teşekkül ettirilmesi bağlamında olumlu sonuçlar alınmaktadır. Ancak diğer yandan koordinasyon arzu edilen düzeyde

sağlanamamaktadır. Bilgi, istihbarat paylaşımı ve yargısal iş birliğindeki aksaklıklar işleri ve işleyişi zorlaştırmaktadır (Altun, 2016:107-108).

Orta Doğu, Akdeniz ve Kuzey Afrika bölgesi AB için stratejik değere sahip bir coğrafya olarak AB'nin sürekli ilgi alanında yer almıştır (Ayaz, 2013:85). Arap Baharı sürecinde ve sonrasında AB, birlik olarak stratejik kararlar almakta yine zorlanmış, krizlerde yaşanan bölünmüşlük yine tezahür etmiş, Birliğin büyük ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu süreçten sonra bölge ülkelerine AB'nin yardımları da yetersiz kalmıştır. Süreç içerisinde AB'nin demokrasi gibi temel değerlerinin bölge ülkelere yönelik politikalarda göz ardı edildiği, farklı ülkelerde farklı saiklerle otoriter rejimlerden yana olduğu da görülmüştür. AB'nin süreçteki tutarsız politikaları nedeniyle AB'ye ve üyesi ülkelere güvensizlik artmıştır. Özellikle göç gibi insani konularda dahi güvenlik kaygılarına fazla vurgu yapması AB'yi daha fazla eleştirilir hale getirmiştir (Dinç, 2018:24-26). Öyle ki AB ülkelerinin göç konusunda zaman zaman ikircikli bir tutum içerisinde oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak AB ülkelerinin çok kültürlü oluşu bu konuda ortaya çıkan olumsuzlukları ortadan kaldırma konusunda en önemli avantajlardan biridir. Bu kapsamda Avrupa'ya göç eden insanların ekonomik, bilimsel ve sosyal katkılarıyla barışı inşa etme noktasında üstlendikleri roller örnek olarak verilebilir.

AB'nin küresel bir aktör olma yolunda zayıf yönlerinden bir diğeri de 2019 Aralık ayında Çin'de görülen ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 küresel salgını karşısında sergilediği duruştur. Üye devletler birlik halinde hareket edememiş, her biri kendi kaderine terk edilmiştir. Özellikle birlik içerisinde İtalya'da yaşanan yıkıcı görüntülere birliğin diğer üyeleri gerekli desteği ve yardımı gerçekleştirmemiştir. Bu durum İtalya'nın tepkilerine neden olurken, ana muhalefet partisi lideri Matteo Salvini AB'yi "Yılanlar ve Çakallar Mağarası" olarak nitelendirmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatta ortaya çıkan bir sağlık krizini yönetemeyen AB'de süreç içerisinde "koronatahvil" çıkarılması için yapılan girişimler birliğin kuzey ülkeleri tarafından engellenmiştir. Bu durum birliğin sağlık gibi en önemli konularda bütünlük sağlayamadığı ve salgın sonrası İtalya'nın yönünü birlikten çevireceği sinyallerini de vermektedir.

5. Sonuç

AB kurumsal olarak her ne kadar son yüzyılın ürünü olsa da düşünsel temelleri yüzyıllarca geçmişe uzanan bir birliktir. Düşünürlerin temellerini attığı birlik fikri, sonraları toplumsal ve siyasal tabanda makes bularak ete kemiğe bürünmüştür. Önceleri Kömür ve Çelik Topluluğu olarak vücut bulan birlik, dinamik bir yapı kazanarak siyasal bir birlik haline dönüşmüştür. Birlik, ortak ekonomik standartların yanında, ortak dış politika, güvenlik ve değerler dünyasına sahip olma yolunda gün geçtikçe ilerlemektedir. Birliğe eklenmeye çalışılan askeri boyutun örgütü bir üst aşamaya taşıma potansiyelinin olduğu ifade edilebilir. ABD'nin daha baskın olduğu NATO'dan daha bağımsız hareket edebileceği savunma kapasitesi oluşturabilmesi AB'nin daha etkili bir küresel aktör olabilmesine önemli bir ivme katacaktır. Ortak dış çıkarlarda uzlaşma bağlamında üye ülkeler arası ilişkilerin derinleşmesi AB'yi daha güçlü kılacaktır. Mevcut yapı ve anlayış, Birliği ilgilendiren, etkileyen kriz ve çatışma durumlarında ortak politika belirlenmesi ve uygulanmasında güçlükler ortaya çıkarmakta bu durum ise güçlü ve etkili bir aktör olma koşullarını, potansiyelini zedelemektedir.

AB, uluslararası toplumun ortak değerleri olarak ifade edebileceğimiz insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, barış vb. değerleri, ABD ile birlikte dünyaya yayma gayreti içinde olması, bu değerlerin de Avrupa üzerinden olduğu da kabul edilerek önemli ölçüde rağbet bulması, ona küresel ölçekte bir yumuşak güç imkânı ve alanı sunmaktadır. Bu husus küresel aktörlük itibarıyla önemli bir avantaj sağlamaktadır. Benzer şekilde ekonomik dev olarak nitelendirilebilecek ekonomik yapısı da küresel çapta aktör olabilme kapasitesine sahiplik göstergesi taşımaktadır.

AB'nin ABD ve Rusya gibi devlet türü aktörlere nazaran daha farklı bir yapıya sahip olması, birlik olarak bir entegrasyona dayanması, pek çok konuda tam entegrasyonu başarıyla sağlaması, ancak bununla birlikte özellikle çatışma ve kriz konularında etkin ve ortak hareket edebilme kapasitesine erişmemiş olması birliğin potansiyelinin altında eksik kapasiteyle işlemesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum AB'nin yumuşak karnı veya küresel aktör olmada zayıf yönü olarak nitelenebilir. Bu bağlamda birliğe askeri boyutun eklenmesi kritik önemi haizdir.

AB, uzun bir zamandır sivil ve normatif bir güç olarak tanımlanmaktadır. Ancak son zamanlarda küresel krizlerde uluslararası kimliği ve rolü ile ilgili görevleri yerine getirmekte zorluk çektiği yönünde eleştiriler dile getirilmektedir. Birliğin küresel krizlerde rol alma çabaları öncelikle üye ülkelerin kendi ulusal çıkarlarına tabidir. Bu durum AB'yi ulusal çıkarlar karşısında ikinci plana atmaktadır. Çünkü küresel sorunlarda AB'nin tek bir ses olabilmesi üye devletler tarafından sağlanacak olan kaynaklarla ilişkilidir. Bu ise genellikle öngörülemeyen ulusal politikalar ile şekillenmektedir. İngiltere gibi büyük bir aktörün Birlikten ayrılması, mevcut aktörler arası farklı uyum düzeyinin bulunması ve böylece uyumsuz derinleşmeye sahip bulunması, kendi içerisinde doğu-batı, kuzey-güney, sağ-sol bölünmesi de birliğin küresel aktör olabilmesi yönündeki engelleri ya da zayıf yönleri olarak ifade edilebilir.

Bütün bunların sonucunda, gerek disiplin içinde aktör olgusu etrafındaki tartışmalar, gerekse uluslararası toplumun değerleri ve ekonomik kapasitesi yönleri göz önüne alındığında AB, küresel bir aktör olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar eksiklikleri olsa da temsil ettiği idealist değerler ile ekonomik kapasitesi AB'yi küresel bir aktör olarak politik, sosyal ve ekonomik rollerde bulunabilme imkân ve kabiliyetini sağlamaktadır. Ancak küresel sorunlara yönelik, özellikle çatışma ve krizler söz konusu olduğunda ortak bir dış politika izleme, birlikte hareket edebilme yeteneği ve askeri boyutunun eksik kalması gibi nedenler daha etkin bir küresel aktör olabilme kapasitesi önünde aşılması gereken engeller olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Akbaş, Z. (2011a). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, ss. 1-8.
- Akbaş, Z. (2011b). *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Barış Kitap.
- Akbaş, Z. (2016). Avrupa'nın Güvenlik ve Sosyal İstikrarına Türkiye'nin Katkısı: Sığınmacı Sorunu Örneği, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, International Congress Of Management Economy And Policy Özel Sayısı, ss. 841-849.
- Akdağ, Z. ve Ekici, S. (2017). Avrupa Birliği'nin Uluslararası Politikada Etkili Olma Aracı: Yumuşak Güç, *Birey ve Toplum Dergisi*, 7(2), ss. 33-64.
- Aksoy, M. ve Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), ss. 213-228.
- Alım, E. ve Aksu, F. (2019). Rusya Liderliğinde Bir Güç Merkezi Olarak Avrasya Ekonomi Birliği, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı, ss. 1-22.
- Altun, A. (2016). AB'nin Kurumsal ve Yasal/Hukuki Açından Terörle Mücadele Politikaları, *International Journal of Academic Value Studies*, 6(2), ss. 107-116.
- Ataman, M. (2003). The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge to Nation-States. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 2(1), ss. 42-66.
- Ataman, M. ve Öztürk, M. (2016). Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçi Çatışmalara Müdahale Edip Etmemesini Belirleyen Faktörler, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), ss. 103-135.

- Ayaz, E. (2013). Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), ss. 60-87.
- Aydın, E. (2019). AB'nin Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü: NATO Füze Kalkanı Projesi, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), ss. 719-735.
- Batı, G.F. (2018). Küresel Denklemden Avrupa'nın İç ve Dış 'Birlik' Güvenliği: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, *Arel Ekonomi Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), ss. 53-60.
- Bölme, S.M. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim, *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), ss. 51-71.
- Çayhan, B.E. (2002). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3, ss. 42-55.
- Çiftçi, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dan "İmparatorluk" Düzenine, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), ss. 203-219.
- Demirtaş, B. (2018). AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar İçinde Baykal, S., Akgül Açıkmeşe, S., Akçay, B. ve Erhan, Ç. (Der.), *Hukuki Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye- AB İlişkileri*, ss. 179-210. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, Y. (2014). Çin'in Ekonomik Dönüşümü Ve Üçüncü Dünya, *Bariş Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), ss. 68-85.
- Dinç, C. (2018). Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı'na Yaklaşımları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), ss. 1-33.
- Doğan, F. (2012). Küreselleşme Tartışmaları ve Bir Aktör Olarak Devletin Gücü, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), ss. 81-104.
- Efe, H. (2007). AB'nin 'Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası' Oluşturma Çabaları, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), ss. 1-31.
- Ekinci, M.U. (2014). *Bosna Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Friedrichs, J. (2004). *European Approaches to International Relations Theory: A House With Many Mansions*, New York: Routledge.
- Gökalp Kutlu, A. ve Yeniciler, Z.S. (2018). Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği, *Social Sciences Studies Journal*, 4(18), ss. 1605-1610.
- Gül, M. (2007). Aktör İçinde Kardeş, Ş. ve Balcı, A. (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Güneş, E. (2009). Yeni Yüzyıldaki Çin-Amerika Rekabeti, *Toplum ve Demokrasi*, 3(7), ss. 175-188.
- Gürkaynak, M. (2011). Angela Merkel'in Çağrısı: AB İçin Ortak Bir Avrupa Ordusu İçinde Dilek, Z., Akbulut, M., Arda, Z.C., Bağlan Özer, Z., Gürses, R. ve Karababa Taşkın, B. (Ed.), 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı*, ss. 807-820, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gürkaynak, M. ve Yalçın, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), ss. 73-92.

- Halidov, İ. (2015). Çok Kutuplu Dünya Sistemi İçin Rusya'nın Desteklediği Bölgesel ve Uluslararası Örgütler, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, ss. 332-345.
- Hanegraaff, M., Vergauwen, J. ve Beyers, J. (2020). Should I Stay or Should I Go? Explaining variation In Nonstate Actor Advocacy Overtime In Global Governance, *Governance International Journal of Policy Administration And Institutions*, 33(2), ss. 287-304.
- Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), ss. 83-111.
- Kegley, C.W. (2009). *World Politics: Trend and Transformation*, USA, Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- Koçak, M. (2015). *Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Mc Cormick, J. (2015). *Avrupa Birliği Siyaseti*, Özsel, D. (Çev), Ankara: Adres Yayınları.
- Nye, J. ve Keohane, R.O. (1971). Transnational Relations and World Politics, *International Organization*, 25(3), ss. 329-349.
- Oestreich, J.E. (2011). Intergovernmental Organizations in International Relations Theory and as Actors in World Politics İçinde Reinalda, B. (Ed.), *The Ashgate Research Companion to Non State Actors*, ss. 161-172, USA Burlington: Ashgate Publishing.
- Oğurlu, E. (2010). Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası, *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 38(2), ss. 99-127.
- Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2019). Doğu Akdeniz'de Açılmaya Çalışılan Pandoranın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hâkimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 12(66), ss. 387-400.
- Özgöker, U. ve Batı, G.F. (2017). Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde 'Barış ve Refaha' Katkıları, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, ss. 28-36.
- Russet, B.M., Starr, H. ve Kinsella, D.T. (2010). *World Politics: The Menu for Choice*, USA, Wadsworth: Wadsworth Cengage Learning.
- Semericioğlu, H. (2016). Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası, *EUL Journal of Social Sciences*, VII(II), ss. 188-202.
- Smith, S. (1997). The Self-Images of A Discipline: A Genealogy of International Relations Theory İçinde Booth, K. ve Smith, S. (Ed.), *International Relations Today*, ss. 1-37, Cambridge: Polity Press.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Şeker, C. (2012). *Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Fasıit Dairesi Devlet: Bağımlılık Kuramları Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeren Güler, B. (2011). Küreselleşmenin Merkezi Aktörlerinden Biri Olarak Avrupa Birliği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(2), ss. 47-62.
- Terzi, Ö. (2014). Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Varoluş Tartışmasından Etkinliğin Sorgulanmasına İçinde Sönmezoğlu, F. ve Bayır, Ö.E. (Der.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, ss. 541-565. İstanbul: Der Yayınları.

- Turan, S. (2008). Değişen Dengeler Işığında Orta Asya'daki Küresel Ve Bölgesel Güç Odakları Üzerine Bir İnceleme, *Social Political and Economical Search in Central Asian Societies*, ss. 858-873.
- Uğur, Ö. (2018). Uluslararası Sistemde Avrupa Birliği'nin Aktörlülüğü: Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Etkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, ss. 70-82.
- Waltz, K.N. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*, Binatlı, O. (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Weenink, A. (2001). The Relevance of Being Important or the Importance of Being Relevant? State and Non-state Actors in International Relations Theory İçinde Arts, B., Noortmann, M. ve Reinalda, B. (Ed.), *Non-State Actors in International Relations*, ss. 79-92, England, Burlington: Ashgate Publishing Limited.
- Yapıcı, M.İ. (2007). Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2(8), ss. 1-24.
- Yavaş, G. (2016). Avrupa Birliği ve Suriye İç Savaşı İçinde Yalçın, H.B. ve Duran, B. (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, ss. 130-148, İstanbul: SETA Yayınları.
- Yılmaz, E. S. ve Uğurlu, Y. (2013). Bölgesel Güç Olarak Avrupa Birliği ve Dış Politika, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(2), ss. 81-104.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ALMANYA’NIN DOĞUYA AÇILIM POLİTİKALARI: OSTPOLİTİK

Güngör ŞAHİN¹, Elif Bilge AKSU²

Öz

Federal Almanya’da Willy Brandt hükümetinin eyleme geçirdiği Ostpolitik doktrini, bugün Birleşik Almanya’nın da politikalarında yer bulmaktadır. Doğu’ya Açılım Politikası olarak hayata geçirilen Ostpolitik, yalnızca Demokratik Alman Cumhuriyeti ile değil, Sovyetler Birliği ve Polonya gibi Doğu Bloku ülkeleriyle de iletişim kurma ve iş birliği amacına dayanmaktadır. Bugün Almanya yine benzer bir politika yürüterek Doğu Avrupa’daki ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek ve Rusya ile çeşitli konularda iş birliği yaparak Avrupa Birliği’nin Rusya ile ilişkilerinde yeni bir yol açmayı denemektedir. Bu politika doğrultusunda Doğu Avrupa ülkeleriyle sıkı diplomatik ilişkilerin kurulması, bu ülkelerin Avrupa Birliği’ne entegrasyonunun gerçekleştirilmesi ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu politika doğrultusunda Doğu Avrupa ülkeleriyle sıkı diplomatik ilişkilerin kurulması, bu ülkelerin Avrupa Birliği’ne entegrasyonunun gerçekleştirilmesi ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesini; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloku’nun bir üyesi olarak Doğu Bloku ülkeleri ile iletişim kurmanın bir aracı olarak kullanılan “Ostpolitik” oluşturmaktadır. Çalışmada mevcut yazın ışığında; kavramsal, kuramsal ve tarihsel bir çerçevede nitel araştırma yöntemleri kullanılarak kuram ve uygulama arasında sebep-sonuç ilişkisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Almanya ve Rusya’nın pek çok alanda ve coğrafyada rakipler haline gelmeleri sebebiyle Doğu’ya Açılım Politikası’nın iki ülke arasında gerginliğe yol açacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Almanya, Rusya, Ostpolitik, Balkanlar, Doğu Avrupa

POLITICS OF GERMANY TOWARDS TO THE EAST

Abstract

The Ostpolitik doctrine, put into action by the Willy Brandt government in the Federal Republic of Germany, also finds its place in the policies of the United Germany today. Ostpolitik, which was implemented as the Policy of Opening to the East in 1969, is based on the aim of communicating and cooperating not only with the German Democratic Republic, but also with the Eastern Bloc countries such as the Soviet Union and Poland. Today, Germany is trying to open a new path in the relations of the European Union with Russia by carrying out a similar policy, realizing its economic interests in Eastern Europe and cooperating with Russia on various issues. The conceptual framework of the study, as a member of the Western Bloc after the Second World War, "Ostpolitik" is used as a means of communicating with the Eastern Bloc countries. In line with this policy, the aim is to establish close diplomatic relations with Eastern European countries, to integrate these countries into the European Union and to further develop relations with Russia. In the light of the current literature in the study an attempt is made to establish a cause-effect relationship between theory and practice by using qualitative research methods in a conceptual, theoretical and historical framework. This study reveals that the East Opening Policy. Causes tensions between the two countries, as Germany and Russia have become competitors in many fields and geographies.

Key Words: Germany, USSR, Russia, Ostpolitik, Balkans, Eastern Europe

¹ Doç.Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gsahin@msu.edu.tr, orcid: 0000-0001-6296-8568.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı, elifbilgeaksu@hotmail.com, orcid: 0000-0002-7944-9008.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Şahin, G. ve Aksu, E. (2021). Almanya’nın Doğuya Açılım Politikaları: Ostpolitik. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 240-252.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ayrı devlet hâline gelen Almanya, Berlin Duvarı'nın da inşa edilmesiyle Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Federal Alman Cumhuriyeti olmak üzere doğu ve batı bloku arasında ikiye bölünmüştür. Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı bölge hâline gelen bu iki Almanya, bu dönemde yaşanan kutuplaşmanın somut birer örneği ve simgesi hâline gelmişlerdir. İki Almanya'nın kurulduğu 1949 tarihinden 20 yıl sonrasına kadar birbirini diplomatik olarak tanınması için uygun bir ortam oluşmamıştır (Özdal ve Karaca, 2020:439-440).

1969'da iktidara gelen Willy Brandt, kendi hükümetinden önce yürürlükte olan ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin üçüncü ülkeler tarafından tanınması durumunda yaptırım uygulayacağını belirten, doğu ile arasına oldukça sert sınırlar çeken Hallenstein Doktrini'ni önce fiilen, daha sonra da hukuken ortadan kaldırmış ve bu süreçte de Egon Bahr ile mimarı oldukları Ostpolitik'i (Doğu Politikası) devreye sokarak Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir. Ostpolitik, köklerini Berlin Duvarı'nın inşa edilme sürecinde Batılı Devletlerin tepkisizliğinden alan bir doktrin olarak Alman siyasetine giriş yapmıştır. Aşamaları, antlaşmalar ekseninden incelediğinde öncelikle Sovyetler Birliği ile yapılan Moskova Antlaşması ve diğer Doğu Bloku ülkeleriyle iletişim ve anlaşma yoluna gidilmesi olarak şekillenmiştir. Polonya ile yapılan Varşova Antlaşması'nın ardından, her iki Almanya için de önemli olan iki sözleşme ile karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki "Berlin (Dört Güç) Sözleşmesi," Federal Almanya'nın önemli girişimleri neticesinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile imzalanmıştır. Ardından 21 Aralık 1972 tarihinde Federal Almanya ve Demokratik Almanya arasında imzalanan İlkeler Antlaşması; de facto olarak Demokratik Almanya'nın tanınması ve tarafların uluslararası ortamda birbirlerinin adına hareket etmeme kararı almaları açısından önemlidir (Özdal ve Karaca, 2020:441-442).

Üç ana unsur barındıran Ostpolitik; Moskova ile diyalog kurulması, Doğu Avrupa'daki ülkeler ile normalleşme adına yeni metotların denenmesi ve Doğu Almanya ile geçici bir antlaşmaya "modus vivendi" ulaşması nedeniyle önemlidir. Ostpolitik, Almanya'nın nihai bölünmesini engelleyen bir çözüm olarak değerlendirilmektedir (Kieninger, 2019:43).

Ostpolitik hakkındaki bu bilgiler ışığında çalışmada, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından birleşen Almanya'nın 21. yüzyılda bir Ostpolitik'e ihtiyaç duyup duymadığı değerlendirilecektir. Günümüzde Federal Almanya'nın Doğu Avrupa'da savunduğu çıkarlar nedeniyle Doğu'ya yeni bir açılım politikasına ihtiyaç duyması oldukça güçlü bir ihtimaldir. Özellikle 2004-2005 senelerinde Ukrayna'da yaşanan Turuncu Devrim ve Almanya'nın devrimin liderlerine olan desteği; Ukrayna-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri çatısı altında değerlendirilebilecek bir entegrasyonun söz konusu olması, Ukrayna'nın Rusya'dan ziyade Avrupa'ya yaklaşmasında Almanya'nın kendi Doğu Politikasıyla beraber bu konuda oynayacağı rol şeklinde değerlendirilebilir (Umland, 2013). Ukrayna yanında, AB'ye görece yeni üye olan Polonya ve Slovakya'nın da coğrafi olarak Almanya ile karşılıklı konumları ve sosyalizmden sonra yaşadıkları ekonomik ve siyasal değişim de bu ülkeleri Doğu Açılımında değerlendirilebilecek yeni ülkeler haline getirmektedir.

Almanya'nın tarihsel geçmişi, ekonomik çıkarları ve Doğu'ya olan yakınlığı nedeniyle Transatlantik için de bir öneme sahip olan yeni bir Ostpolitik'in merkezi olması oldukça olasıdır. Doğu Avrupa'daki güçlü pozisyonunu sürdüren Rusya ile istikrarlı ilişkiler kurmak ve AB'nin batı sınırlarında iyi ilişkilerin temellerini atmak da büyük ölçüde

Almanya'nın taşınması gereken bir sorumluluk haline gelebilir (Kempe, 2006:6). Ancak Almanya'nın Rusya'ya ve Doğu Avrupa ülkelerine karşı sürdürdüğü politikada ortaya koyduğu kararsız duruş, hem somut kazançlar elde edilmesine engel olmakta hem de AB'deki müttefiklerinin kafasını karıştırmaktadır. Söz konusu süreçte uygulanan yeni Ostpolitik'te; Almanya'nın Rusya ile iş birliği yapmak istediği ancak Avrupa Güvenlik Mimarisi, Suriye ve Libya'daki çatışmalar da dahil olmak üzere temel uluslararası konularda rakip hâline geldikleri görülebilmektedir (Meister, 2020:4).

Bu çalışmanın ana araştırma soruları şu şekildedir: *Ostpolitik nedir? Rusya ve Almanya'nın ilişkilerinde her şeye rağmen uzun süreli istikrar sağlamak mümkün müdür? Almanya'nın Balkanlarda yayılcı bir politika izlediği söylenebilir mi? Almanya, Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde hangi amaca öncelik vererek hareket etmektedir? Almanya'nın 21. yüzyılda uyguladığı Doğu Politikası Willy Brandt'ın Ostpolitik'i ile ne yönde benzerlikler göstermektedir?*

Bu soruların cevabını bulabilmek için İngiliz coğrafyacı Sir Halford Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisine değinmek ve bir kara devleti olan Almanya için demiryollarının gelişmesiyle birlikte Kalpgah'a (Heartland) yönelmesinden bahsetmek gerekmektedir. "Demokratik İdealler ve Gerçek" adını taşıyan yapıtı ancak Alman Silahlı Kuvvetleri'nin Kalpgah'ın kontrolünü ele geçirmek için Sovyetler Birliği topraklarının içerisine ilerlemesi ve başarısız olan askeri harekâtından sonra ilgi çekmeye başlamıştır. Özellikle Almanya gibi Kalpgah olarak bahsedilen bölgenin yakınında yer alan bir ülke için bu teori oldukça açıklayıcı olabilmektedir. 1904 tarihli "Tarihin Coğrafi Eksenini" adlı yapıtında Mackinder, dünyada hâkimiyet sağlamak için yalnızca deniz gücünün yeterli olmadığını söyleyerek geniş bir hareket kabiliyetine sahip olan kara kuvvetlerinin önemini vurgulamaktadır. Mackinder'e göre Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının oluşturduğu kara, "Dünya Adası" olarak ifade edilmektedir. Avrupa ve Asya'yı ise bir bütün olarak "Avrasya" şeklinde adlandırılmaktadır. Dünya Adası'nda en can alıcı ve etkin yer olarak Doğu Sibirya ve Kuzey Buz Denizi ile İran ve Afganistan arasında kalan bölgeyi işaret etmekte, buranın merkez olduğunu ifade ederek "Kalpgah" adını vermektedir. Kalpgah'a hakim olanın Dünya Adası'na hakim olacağını ve Dünya Adası'na hakim olanın dünyaya hakim olacağını ileri sürmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını değerlendiren Mackinder, "Demokratik İdealler ve Hakikat" adlı eserinde Kalpgah'ın sınırlarını yeniden belirlemiş ve Doğu Avrupa'nın artan önemini ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir kez daha bu teorisini geliştiren Mackinder, "Yuvarlak Dünya ve Barışın Kazanılması" adlı eserinde Kalpgah'ın sınırlarını Lena nehrinden Yenisey'e dek daraltmıştır (Oğultürk, 2020:105-108). Bu çalışmada öncelikli amaç Almanya'nın 21. yüzyılda Doğu Avrupa ülkelerine ve Rusya'ya yaptığı açılımı incelemektir. Bu amaca ulaşmak için ilk önce Federal Almanya'nın Dış Politikasının tarihsel arka planı ortaya konulduktan sonra Ostpolitik doktrininin Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkışı incelenecektir. İkinci olarak ise Almanya'nın başta Balkan ülkeleri olmak üzere Sosyalist düzenden demokratik düzene geçiş içerisinde olan Doğu Avrupa ülkeleriyle olan ilişkileri değerlendirilecektir. Üçüncü olarak ise Almanya ve Rusya arasında başlayan ancak geliştirilemeyen iş birliğinin incelenmesi ve değerlendirilmesi ortaya konulacaktır. Çalışma sonuç bölümüyle nihayete erdirilecektir. Bu makalenin ana problemi Almanya'nın Balkan ülkeleriyle ve Rusya ile kurduğu ilişkilerde yaşanan istikrarsızlıktır.

Bu çalışmada, "Almanya'nın Doğu Avrupa, Balkan ülkeleri ve Rusya ile öncelikli olarak ekonomik ilişkilere önem vermekte, bu sebeple karşılıklı olarak diyalog kanallarını daima açık tutmaktadır." hipotezi sınanacaktır. Ayrıca Doğu Avrupa'da istikrarın sağlanması için kendisinin rol üstlendiği ve özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa

Birliği'ne entegrasyonunu sağlayarak bölgede istikrarı sürdürmeyi amaçladığı söylenebilmektedir. Ancak Rusya ile ilişkilerde ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık en fazla ağır basan unsur olarak gözükmektedir. Bu sebeple, NATO ve AB'deki müttefiklerden ayrıştığı noktalar olduğu görülmektedir. Doğu'ya yönelik istikrarı sağlama ve ikili ekonomik ilişkiler kurma ve genişletme kapsamında uyguladığı politikalar Ostpolitik ile birçok yönden benzerlik göstermektedir.

Çalışmanın teorik çerçevesinde iş birliği anlayışıyla neoliberal teori kullanılmıştır. Almanya'nın Doğu Avrupa'daki ekonomik çıkarları için iş birliğine gitmesi de neoliberal teori için iyi bir örnektir. Neoliberalizm, esas olarak, serbest pazar ekonomisinin küreselleşmeden sonra aldığı formu açıklamaya çalışan bir teoridir. Özellikle 1980'li yılların başından itibaren yaygınlık kazanmış olan küresel serbest ticaret politikalarını açıklamaktadır. Ayrıca uluslararası iş birliğini sağlama yöntemlerinden bahsederken de akılda kalıcı bir teori olmuştur (Dağ, 2016:270). Sistemik liberalizm olarak da bilinen bu kurama göre devletler son raddede kendi güvenlik ve refahlarının sorumlusu olmaktadır ancak bu onlar arasındaki ilişkilerin iyileştirilemeyeceği anlamına gelmemektedir. İkili ilişkilerde yaşanan güven eksikliğini ortadan kaldırmak ve tarafların birbirlerinin niyetlerine ilişkin şüphelerini gidermek için kurumlara, uluslararası örgütlere ve hukuka ihtiyaç vardır. Bunlarla beraber neoliberal kurumsalcılara göre devletlerin iş birliği yapmalarını olanaklı kılan bir başka unsur da devletlerin bu iş birliğinden elde edecekleri mutlak kazançları, diğer devletlerin elde edecekleri göreceli kazançlara göre daha fazla önemsemeleridir (Oğuzlu, 2014:159-160).

Almanya'nın karşılıklı bağımlılık noktasında Rusya ile ilişkisini açıklamak için karşılıklı bağımlılık odaklı liberalizm de açıklayıcı olmaktadır. Karşılıklı bağımlılık odaklı liberalizme göre devletler arasında bu karşılıklı bağımlılık odaklı ilişkiler tesis edildiği zaman bu ilişkilerin devamından devletler kazançlı çıktıkları sürece bu ilişkinin bozulmasını istemeyeceklerdir. Savaş ve çatışma gibi durumların gerçekleşme ihtimalini oldukça düşürecektir. Bu kurama göre devletler arasındaki ticari ilişkinin sürekliliğini bir taraftan karşılıklı istikrarı mümkün kılarken, diğer taraftan da ticaretin olabilmesi için istikrar ve düzen üreten bir uluslararası ortamın varlığı gerekmektedir. Sonuç itibarıyla bu teoride ticari faaliyetlerin istikrar ve düzene hizmet ettiğine inanılmaktadır (Oğuzlu, 2014:158-159). Bu çalışmanın önemi günümüzde Almanya özelinden AB ve Rusya ile Doğu Avrupa arasındaki ilişkilerin değerlendirmesini yapmak ve gelecekte olası bir Rusya-Almanya ortaklığını değerlendirmektir. Kapsamı ise Ostpolitik doktrininin kendi tarihçesine ilave olarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Almanya'nın bütünleşmesinden itibaren 2021 yılına kadardır. Bu çalışmada konuyu analiz etmek ve amaca ulaşmak için nitel araştırma yöntemleri kullanılacaktır. Makalede kitap, makale, rapor ve konuya ilişkin basında çıkmış haberlerden faydalanılacaktır. Söz konusu literatürden elde edilen sonuçlardan içerik analizi yapılarak makalede yorumsamacılık analiz teknikleri kullanılacaktır.

1. Alman Dış Politikasının Tarihsel Arka Planı

1871'de birleşmenin gerçekleşmesinden sonra bir Weltmacht (Dünya Gücü) olma yolunda ilerleyen Almanya; Bismarck'ın denge politikalarıyla Avrupa'daki gücünü sağlamlaştırmaya çalışmasının ardından Kayzer II. Wilhelm ile Weltpolitik (Dünya Politikası) yoluna girmiştir (Canbolat, 2019:7). 1871 ve 1945 arasında iki dünya savaşının da gerçekleştiği tartışmalı yıllarda dahi Almanya'nın gerek Rusya ile ilişkilerinde gerek ise Bağdat Demiryolu gibi girişimlerle Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerini ilerletme politikası yürüttüğü ve Doğusunda kalan topraklara gösterdiği ilginin sürekli olduğu görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişini takiben 1949'da Almanya ikiye bölünmüş, topraklarının bir bölümü Sovyetler Birliği'nin kontrolünderken diğer bölümü ise ABD-İngiltere-Fransa kontrolü altında kalmıştır. Söz konusu sürecin başlangıcı, Üçüncü Reich güçlerinin teslim olmasının ardından Müttefik güçlerinin 1945'te Yalta Konferansı'nda "Müttefikler Kontrol Konseyi" yönetiminde Sovyet, İngiliz, Fransız ve Amerikan bölgeleri olmak üzere dörde bölünmüştür. İki ayrı Alman Devleti'nin kurulmasına giden yolda Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki karşılıklı güvensizlik, taban tabana zıt ideolojiler gibi sebepler Nazi Almanyasına karşı duydukları ortak tehdit hissinden dolayı meydana getirdikleri geçici ittifakın henüz İkinci Dünya Savaşı tamamen sona ermeden dağılmasına sebep olmuştur. Söz konusu durum dünyanın iki kutuplu bir düzene doğru evrilmesine ve hızla Soğuk Savaş dönemine doğru savrulmasına yol açmıştır (Özen ve Kolasi, 2016:134).

1949 yılına gelindiğinde Batı Almanya topraklarında Bonn başkent olmak üzere Federal (Batı) Almanya Cumhuriyeti resmen kurulurken; takiben beş ay sonra 1949 yılının Ekim ayında Doğu Almanya topraklarında sosyalist bir yönetimi benimsemiş olan Demokratik (Doğu) Almanya Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Söz konusu durum Almanya coğrafyasının Soğuk Savaş'ın Avrupa ayağının merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Özellikle Federal Almanya kendisini doğrudan SSCB tehdidi altında hissettiğinden dolayı dış politika yaklaşımlarında ilk Şansölye Konrad Adenauer döneminden itibaren Batı ittifakı ile bütünleşmek (Westbindung) etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra içerisine düşülen durumdan kurtulmak, Alman imajının düzeltilmesi, Sovyetler Birliği tehdidine karşı kendisini emniyete alma isteği bu dış politika yaklaşımının merkezde yer almasında etkili olan faktörlerdendir (Önsoy ve Koç, 2019:81-83).

1951 yılında kurulan Federal Dışişleri Bakanlığı'nda ilk Bakanlık görevini 1955 yılına kadar üstlenmiş olan Şansölye Adenauer dış politikada oldukça belirleyici bir isim olarak ön plana çıkmıştır. Yaşanan yıkımın ardından egemen ve eşit şartlarda uluslararası toplumda bütünleşme isteği, Fransa ile ilişkilerin iyileştirilmesi, ABD ile yakınlaşma sonucunda çok yakınlarında yer alan Doğu Bloku karşısında kazanılabilecek emniyet ve Doğu Almanya ile Batı İttifakı içerisinde bütünleşme isteği Şansölye Adenauer döneminde ön plana çıkan dış politika hedefleri arasında yer almıştır. Zira Federal Almanya bu dönemde kendi güvenliğini sağlayabilecek herhangi bir imkândan yoksun olduğu için Sovyetler Birliği ve dolayısıyla Doğu ittifakı tehdidi karşısındaki emniyeti Batı ittifakı ile bütünleşme yolunda bulmuştur. 1955 yılına gelindiğinde ise Federal Almanya hem NATO'ya üye olmuş hem de savunma stratejisinin kontrolünü NATO'ya vermiş olsa da Federal Ordu'nun nihayet kurulması mümkün olmuştur. Yine 1955 senesinde Almanya, Batı Avrupa Birliği'ne üye olarak bu dönemdeki dış politika hedeflerini gerçekleştiren bir yolda ilerlemiştir (Önsoy ve Koç, 2019:89-91).

Federal Almanya'nın bu dönemde Batı ile bütünleşmesine dair planları Doğu Almanya ile birleşme yanlılarının ümitlerini erteleyen 1954 senesinde imzalanan Paris Antlaşması ile hız kazandıktan sonra 1956 senesinde de Doğu Almanya Varşova Paktı üyesi olarak iki Almanya birbirlerinden daha da fazla uzaklaşmıştır (Merkel, 1974-1975:803). Şansölye Adenauer döneminde Ekonomi Bakanı olan ve Şansölye Yardımcılığı görevlerini üstlenen Ludwig Erhard, 15 Ekim 1963'te Federal Almanya'nın ikinci Şansölyesi olmuştur. Söz konusu değişim aynı zamanda Federal Almanya'da iktidarın Fransa yanlısı Gaullécüler'den ABD yanlısı Atlantikçilere geçtiğini ifade etmektedir (Karadağ, 2015:80). Kendisi gibi Atlantikçi olan Dışişleri Bakanı Gerhard Schröder ile Federal Almanya'yı Fransa'dan uzaklaştırarak ABD merkezli Atlantik ittifakına yakınlaştırmıştır. Söz konusu dönemde Doğu'ya doğru bir açılımın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Doğu Bloku ile ilişkileri geliştirme taraftarı olan Şansölye Erhard, bu konuda Dışişleri Bakanı Schröder'in

başlattığı bu açılımı devam ettirmiştir. Eski bir Ekonomi Bakanı olan Şansölye, Federal Almanya'nın dünya ticaretindeki payını %11'e çıkartmış ve bu ekonomik gücünü Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde değerlendirmeye çalışmıştır (Önsoy ve Koç, 2019:96-98).

Baden Württemberg Eyaleti Başbakanı olan Kurt Georg Kiesinger, Hıristiyan Demokrat Birliği Partileri (CDU/CSU) tarafından aday gösterilerek CDU/CSU ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) arasında oluşturulan ilk büyük koalisyonda (Grosse Koalition) Şansölye seçilmiştir. Federal Dışişleri Bakanlığı görevine ise Ostpolitik doktrininin mimari olan SPD'li Willy Brandt getirilerek Federal Almanya'nın Doğu Politikasında yeni bir döneme girilmiştir (Gray, 2003:196-198). Yumuşama (Détente) döneminin etkileri Federal Almanya'da da görülmeye başlanmış ve Şansölye Kiesinger döneminde Doğu ile yakınlaşma için önemli adımlar atılmış ve başarılı olunmuştur. Önceki dönemlerde benimsenmiş olan Hallenstein Doktrini'nin revize edilmiş hali olan Doğum Hatası Teorisi (Geburtsfehlertheorie) Doğu Bloku ülkeleriyle kurulabilen iletişimde önemli bir araç olmuştur. Söz konusu teori Doğu Bloku ülkelerinin Sovyetler Birliği hegemonyasında kuruldukları/doğdukları için Varşova Paketi'ni hür iradeleriyle değil, bunun bir gereği olarak tanıdıklarını ifade etmiştir (Karadağ, 2015: 86). Bütün bu girişimlerle beraber Doğu Almanya Başbakanı ve Federal Almanya Şansölyesi arasında normalleşmenin sağlanması için çeşitli girişimlerde de bulunulsa da Doğu Almanya'nın bu dönemde Federal Almanya tarafından tanınması söz konusu olmamış ve Almanya'nın tek temsilcisinin Federal Almanya olduğu yönündeki tezlerini savunmaya devam etmişlerdir. Doğu Almanya'yı uluslararası politikanın dışında tutmaya çalışan tavrını sürdüren Federal Almanya, Doğu Almanya'nın diğer ülkelerde diplomatik misyonlar açma yönündeki girişimlerini de protesto etmiştir. Şansölye Kiesinger döneminde selefi Şansölye ADeanuer döneminde izlenen politikalar bir nevi takip edilmiştir. Söz konusu durum Willy Brandt'ın 1969 yılına Federal Almanya Şansölyesi olmasıyla değişime uğrayacaktır (Önsoy ve Koç, 2019:99-100).

2. Soğuk Savaş Döneminde Ostpolitik Doktrini

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak değerlendirilen Almanya, bulunduğu coğrafyada bütünlüğünü sağlamak korumak ve devamlılığını sürdürmek için tarih boyunca çok defa farklı doktrinler takip etmiştir. Çağdaş Almanya için bunlardan ilki olarak nitelendirebileceğimiz Machtpolitik (Güç Politikası) Otto von Bismarck dönemine aittir. Onu takiben Almanya için sürdürülen ikinci politika ise II. Wilhelm dönemine ait olan Weltpolitik olmuştur ve yayılmacı bir niteliğe sahiptir. Söz konusu yayılmacı politika Adolf Hitler döneminde Welthmacht (Dünya Gücü) doktrini haline gelmiş ve Almanya'yı bütün dünya ile karşı karşıya getirmiştir. Söz konusu süreçte bütün dünya ile karşı karşıya kalan Almanya devrim niteliğinde bir değişim geçirmiştir ve bu süreçte stratejik kültürü de anti-militarist bir yapıya dönüşmüştür. Almanya'nın dış politikası bu süreçte Zivilmacht (Sivil Güç) ve Nie wieder alleine (Yalnız başına asla) politik konseptleriyle açıklamıştır. Her ne kadar buradan askeri bir güç olarak algılanmak iddiasından vazgeçtikleri ve stratejik kültürlerini sivilleşme yolunda dönüştürmüşler de yine de güç olma konusundaki iddiaları varlığını sürdürmektedir (Birdişli, 2019:374-75).

1970'li yılların sonlarında AB ve NATO dışındaki ülkelerle de ikili ilişkilerini geliştiren Almanya'nın bu konudaki önemli bir atılımı olan Ostpolitik her iki Almanya'nın da birleşmesini ve nihayetinde Soğuk Savaş'ın bitişini beraber sağlayan temel unsurlardan birisi olarak tanımlanmaktadır. Kelime anlamı olarak Doğu Politikası anlamına gelen Ostpolitik, hem Berlin Duvarı'nın inşası hem de duvarın inşasına söz konusu süreçte kendi çıkarları sebebiyle tepki vermeyen müttefiklerin duruşu sebebiyle yeni arayışlara gidilmesi sonucunda ortaya koyulmuştur (Karadağ, 2015:103).

Oldukça derin bir teorik altyapı sonrasında pratiğe dökülmüş olan Ostpolitik, Berlin Duvarı'nın inşası sonrasında derinleşen iki Almanya arasındaki uçurumu azaltmak, hatta ilerde olası bir birleşme için bu uçurumun taraflar için neredeyse kapatılması amaçlanmıştır. Söz konusu süreç bir nevi Doğu'ya açılım politikası olarak nitelendirilmiş, uygulayıcısı olan Willy Brandt'ın Nobel Barış Ödülü'nü de almasını ve Alman siyasetinin geçmişle hesaplaşmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği, Polonya ve Çekoslovakya ile imzalanan antlaşmalar sürecin gidişatı konusunda bir fikir sahibi olmayı da sağlamaktadır. Nitekim burada Doğu Almanya ve Doğu ile yakınlaşma sonucunda oluşan değişim sürecine zemin hazırlayan kayda değer iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri yumuşama (détente) süreci, diğeri ise Willy Brandt'ın kendi şahsiyetidir. Şansölye Adenauer gibi "anti-komünist" bir düşünce yapısına sahip olsa da Brandt, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nu, Batı için askeri ve siyasi bir tehdit olarak görme konusunda oldukça farklı bir yaklaşıma sahiptir (Banchoff, 1996:45). Bütün bunlarla beraber Brandt'ın Doğu Politikası yaklaşımı Batı'dan izole olup tamamen Doğu'ya yaklaşma şeklinde gerçekleşmemiş, NATO ve Avrupa Topluluğu'na da destek vererek Batı İttifakı'na dahil olmaktan vazgeçilmemiştir (Banchoff, 1996:46-48).

1967 senesinden itibaren uygulamaya geçirilen Ostpolitik'in üç ana unsuru olduğu söylenebilmektedir; Moskova ile doğrudan iletişim kurulması, Doğu Avrupa'daki devletlerle ilişkilerin normalleştirilmesi, Doğu Almanya'yı ayrı bir devlet olarak tanımadan geçici bir antlaşma (modus vivendi) imzalanmasıdır (Özdal ve Karaca, 2020:440). Burada Doğu Almanya ile kurulan diyalogun ve imzalanan geçici antlaşmanın ayrı bir devlet olarak tanınmasa dahi Doğu Almanya'nın meşruiyeti açısından oldukça önemli gelişmeler olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Egon Bahr ile Willy Brandt'ın mimarlığını paylaştıkları Ostpolitik'in gerçekleşme sürecinde hedef ülkeler ile birtakım antlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan ilki 12 Ağustos 1970 tarihinde SSCB ile imzalanan Moskova Antlaşmasıdır. Tarafların güç kullanmadan ve barışçıl bir yöntemle sorunlarının çözülebileceği vurgulanmış ve Avrupa'daki sınırlara, toprak bütünlüğüne saygı duyacakları konusunda karara varılmıştır. Moskova Antlaşması'nı takiben 7 Aralık 1970'te imzalanan Varşova Antlaşması aynı içeriğe sahip olmakla beraber Polonya ve Federal Almanya arasındaki sınırların Postdam Konferansı kararları uyarınca Oder-Neiße hattının kabul edilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardır. Takiben 3 Eylül 1971 tarihli Berlin Sözleşmesi (Dört Güç Sözleşmesi), Federal Almanya'nın diplomatik girişimlerinin bir sonucu olarak ABD, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği tarafından imzalanmıştır. Batılı devletlerin Berlin'deki statüleri sözleşmede teyit edilirken, Sovyetler Birliği'nin 1948 ve 1958'de olduğu gibi herhangi bir kriz durumunda bölge üzerinde tek taraflı bir müdahale girişiminde bulunmayacağı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca önemli olan bir başka husus ise Batı Berlin'den Federal Almanya'ya yapılacak olan transit geçişlerin sorun yaşanmadan gerçekleştireceği de taahhüt edilmiştir. 21 Aralık 1972'de imzalanan İlkeler Antlaşması da iki Almanya arasında imzalandığı için ayrıca bir öneme sahiptir. Antlaşmada taraflar arasındaki ilişkinin eşitlik zeminine oturtulacağı ve her iki tarafın da diğerrinin egemenlik haklarına saygı duyacağı belirtilmiştir. O zamana kadar tarafların birbirleri adına, Almanya olarak uluslararası arenada hareket etmeleri büyük bir sorun kaynağıyken imzalanan antlaşmada bu da çözüme kavuşturulmuştur. İlave olarak ise 1969'dan itibaren eylem olarak uygulanmayan Hallstein Doktrini'nin varlığına da tamamen bu antlaşma ile son verilmiştir. Antlaşma her iki Almanya'nın da 1973'te Birleşmiş Milletler'e üye olmasının yolunu açmıştır. Son olarak 11 Aralık 1973'te imzalanan Prag Antlaşması, öncüllerinde olduğu gibi toprak bütünlüğüne, sınırlara saygı ve güç kullanmama gibi önemli konuları içermektedir. 1938 Münih Sözleşmesi'nin geçersiz olduğu üzerinde de

anlaşmaya varılmış ve iki taraf arasında diplomatik ilişkilerin kurulması sağlanmıştır (Özdağ ve Karaca, 2020:440-441).

Ostpolitik en genel anlamda Doğu'da bulunan devletlerle ilişkilerin iyileştirilmesi veya geliştirilmesi anlamında kullanılabilir. Var olan statükoyu kabul ederek onu değiştirmeyi hedefleyen Ostpolitik'in attığı adımların nihai başarısı ise 12 Eylül 1990'da imzalanan İki Artı Dört Antlaşması'nı (Zwei Plus Vier Vertrag) takiben 3 Ekim'de birleşmenin gerçekleşmesi ile ortaya koyulmuştur (Özer ve Karadağ, 2017:145-146).

3. Almanya'nın Soğuk Savaş Sonrası Balkan Ülkeleriyle İlişkileri

Soğuk Savaş'ın bitişinin ve iki Almanya'nın birleşmesinin ardından nihai şeklini alan Federal Almanya'nın yeni dış politikasının ne olacağına dair sorular sorulmaya başlanmıştır. 1994 senesinde Federal Almanya'nın Güvenliğine Dair Beyaz Kitap (Weissbuch) yayınlanan ile gelecek yeni dönemdeki Alman dış politikasının, Avrupa Birliği çerçevesi dahilinde Avrupa demokrasileri ile entegrasyonunun gerçekleştirilmesi, ABD ile eşit çıkarlar ve ortak değerler zeminine oturtulmuş daimi bir ittifakın sürdürülmesi, SSCB'nin ardından Doğu Avrupalı devletlerin sosyalist düzenden demokratik düzene geçişlerinin sağlanması ve Avrupa'daki tüm devletleri dahil eden yeni işbirlikçi bir güvenlik yapılanmasının kurulması da sayılan hedefler arasındadır (İnat, 2009:1-37). Almanya'nın yeni dönemde açıkladığı bu yeni politikalar ışığında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanmaya başlanan Zivilmacht'ın yeni dönemde de benimsendiği ve içselleştirildiği söylenebilmektedir.

Binaenaleyh aynı dönemde Almanya'nın Balkan ülkeleri için takındığı tavır Zivilmacht yerine Bismarck uygulamış olduğu Machtpolitik'e dönüş yapıldığı şeklinde yorumlanabilecek girişimleri olmuştur. Özellikle Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'ndan ayrı bir şekilde duruş sergilemesi ve bu yönde hareket etmesi de bu durumu etkileyen sebepler arasında sayılabilmektedir. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını erkenden tanınması ve Avrupa Topluluğu'nda baskı oluşturarak diğer ülkelerin de tanınmasını sağlaması bu şekilde yorumlanabilmektedir. Üyesi olduğu örgütlerin politikalarıyla ters düşmesi, eski yayılcı politikasına geri döndüğü ve Machtpolitik ekseninde güç için hareket ettiği şeklindeki varsayımlara sebep olmaktadır (Oğultürk ve Dağıstan, 2017:35-38). Nitekim burada diğer politikalarla beraber ele alınabilecek bir diğeri ise Ostpolitik olmaktadır. Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde benimsenen Ostpolitik, Hallestein Doktrini'nin devre dışı bırakılmasını ve Ostpolitik'in sağladığı zemin sayesinde Federal Almanya'nın Doğu ülkelerine açılmasını sağlamıştır. Burada da benzer bir şekilde takip edilebilecek olan husus ise Federal Almanya'nın o dönemde de Batılı müttefiklerinden farklı bir yaklaşımla Doğu ülkeleriyle hatta Sovyetler Birliği ile yaklaşmayı tercih etmesi ve başarılı olmasıdır. Almanya'nın o dönemde izlediği politikası statükoyu ve Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü korumak yönünde değil tam aksi yönde olmuştur. Nitekim Balkanların da Almanya için önemi stratejik konumuyla alakalıdır ve Almanya buraları Adriyatik ve Akdeniz'e çıkış için bir fırsat olarak görerek değerlendirme yoluna gitmiştir. Hırvatistan ve Slovenya'yı takiben Kosova, Bosna Hersek ve Arnavutluk'u da tanıma yoluna giden Almanya parçalanmış Yugoslavya'nın bakiyesi olan dört ülkenin de Birleşmiş Milletler'e üye olmasını sağlayarak onların demokratik dünyaya entegrasyonlarında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. BM Güvenlik Konseyi'ne üye olmalarını sağladıkları bu genç ülkelerin Almanya'nın istediği doğrultuda oy kullanması da Almanya'nın bu çabalarından dolayı elde ettiği somut sonuçlardan birisi olacaktır (Oğultürk ve Dağıstan, 2017:39).

İki Almanya'nın bütünleşmesinden sonraki dönemde değişen şartlar Alman dış politikasına da yansımış ve Almanya, doğu ile bütünleştikten sonra da Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini koparmayarak sürdürme ve geliştirme yoluna gitmiştir. Burada katılım

gösteren eski Doğu Bloku ülkeleriyle Avrupa Topluluğu ve devamında Avrupa Birliği çatısı altında onlarla ortaklık temelinde ilişkileri sürdürmek de Almanya'nın politikalarına uymaktadır. Almanya'nın burada elde ettiği çıkarlardan biri de değişen koşullarda Avrupa'daki dengeyi sağlamak ve karşılıklı bağımlılık esasında ekonomik temelli yeni ilişkiler kurmak doğrultusunda olmuştur. AB'nin Soğuk Savaş'ın bitişinin hemen ardından izlediği Doğu Genişlemesi stratejisinde de Almanya oldukça önemli bir rol oynamıştır. 1993'teki Kopenhag Zirvesi sonrasında bir AB Doğu Politikasını ifade etmiş ve 1 Temmuz 1994'te başlayacak olan bu politikanın Almanya'nın liderliğinde sürdürüleceğini ifade etmiştir. Bu yeni Ostpolitik girişimi yalnızca Balkan ülkelerini veya Doğu Avrupa'yı değil, Avrupa'nın uzak doğusunda kalan Rusya, Ukrayna gibi ülkeleri de kapsayacak türde bir genişliğe sahiptir (Mattli ve Plumber, 2002:550-574; Dinç, 2011:218).

Almanya 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde de AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesinden bahsetmiştir. Birliğin henüz gelişmemiş ülkeleri kabul etmesinin kendisine ekonomik yük olarak döneceğinin farkında olmasına rağmen bunun Almanya'ya dönüşünün güvenlik ve istikrar olacağı şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir. Söz konusu ekonomik yük konusuna rağmen Doğu ülkelerinin AB'ye entegrasyonu söz konusu olduğunda Almanya'nın gözettiği çıkarlardan ağır basanının da ekonomik çıkar olduğu görüşmüştür. Büyüyen bir ekonomi Almanya için oldukça önemli bir hedef ve yeni bir pazar da bunun kaynağıdır. Almanya burada Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine, doğal olarak Balkan ülkelerine de genişleme Doğu Politikası doğrultusunda oldukça sıcak bakmıştır. Bunun sebeplerinden birisi olarak geçmişinde bölünme tecrübe etmiş bir ülke olan Almanya'nın Avrupa kıtası için de aynısının tekrar yaşanmasını istemeyerek kıtanın bütünleşmesini sağlamayı hedeflediği söylenebilmektedir. Bu genişlemede öne çıkan bir diğer unsur ise ekonomik çıkarlar olmuştur. Almanya'nın AB'yi bu konuda istediği yönde yönlendirildiğini ifade etmek yerinde bir tanım olacaktır.

4. Almanya'nın Geleneksel Doğu Politikası Çerçevesinde Rusya ile İlişkileri

Soğuk Savaş'tan bugüne Alman dış ve savunma politikası ile güvenlik anlayışı, antimilitarizm ve çok ulusluluk çerçevelerinde şekillenmiştir. Bunun sebebinde de Almanya'nın yaşadığı süreç ve geçirdiği dönüşüm yatmaktadır. Ancak Almanya'nın sürdürdüğü bu iki anlayış arasında zaman zaman dengeyi bulma konusunda bazı sıkıntılar tespit edilmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarda Srebrenitsa Katliamı'nda diplomatik kanallar ve ekonomik yaptırımların bilindiği üzere katliamı önlemede yeterli olmaması antimilitarizm taraftarlarına düşünecek ve değerlendirecek yüklü bir malzeme vermiştir. Buna rağmen bugün Almanya'nın savunmaya ve askeri harcamalara ayırdığı bütçe oldukça sınırlı olmakla beraber %3'ü dahi bulmamaktadır (SIPRI, 2020:6-13).

Rusya ile kriz dönemlerinde dahi sürdürdüğü ilişkisinde ise Almanya diplomatik kanallarını açık tutmaya ve diyalogu esas alan yaklaşımı sürdürmeye devam etmiştir. Almanya'nın Doğu'ya yönelik politikalarını yorumlamak için sık sık kullanılan Ostpolitik'in ne kadar sürekli olduğu ayrı bir tartışma konusudur ancak burada da Ostpolitik olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşımla Almanya, AB ve NATO düzeyindeki ortaklarıyla iş birliğini de güçlü bir şekilde devam ettirerek Willy Brandt'ın başlattığı Ostpolitik'i Soğuk Savaş'ın bitişinden 30 yıl sonra dahi kendisine özgü bir yorumla devam ettirebilmiştir (Büyükbay, 2017:26).

Yeni dönemde Almanya-Rusya ilişkileri genel olarak iş birliği ekseninde şekillenmiş, özellikle ekonomik ve sosyal alanda ortaya çıkan modernizasyon ihtiyacı Almanya'nın Rusya içerisinde yeni bir ticari pazar bulmasını sağlamıştır. Ancak Alman dış politikasında hükümetler değişse de devam eden Ostpolitik, dış etkenlere kayıtsız kalamamış ve Ukrayna

krizi gibi Batılı müttefiklerinden ayrı bir tavır koymasını neredeyse imkânsıza yakın bir noktaya getiren durumlarda da Almanya ve Rusya ilişkileri de gerilmiştir. Krizin öncesinde Rusya'nın sıkı bir ticari partneri olan Almanya, kriz zamanında Batı'nın yaptırım politikalarının uygulanmasında belirleyici rollerden birisini üstlenmiştir. Rusya'nın uluslararası hukuku çiğneğini söyleyen Almanya, bu dönemde yaptırımların uygulanmasında belirleyici bir rol oynamışsa da Rusya ile ilişkilerini tamamen değiştirmek veya kopartmak noktasına taşımamıştır. İki ülke arasındaki iş birliği ve ortaklık burada tamamen ortadan kaldırılamayacak kadar değerli unsurlar olarak görülmüştür. Almanya'nın Ukrayna Krizi esnasında takip ettiği Ostpolitik yeni anlamda bir Doğu Politikası olarak düşünülebilmektedir. Burada daha çok diplomatik iletişime odaklı ve normları ön planda tutan bir Doğu Politikası anlayışı söz konusudur. Nitekim 2015'te yaşanan gelişmeler de Almanya'nın Soğuk Savaş'ın bitişinden sonra Doğu Politikası'nı takip etmeyi bırakmadığını gözler önüne sermiştir. Dış politika olarak Rusya ile stratejik düzeyde bir iş birliğinden bahsedilmese de Almanya'nın bunu uzun vadeli bir amaç olarak benimsediği ortadadır. Ancak Almanya ile olan ekonomik bağların da Rusya'yı etkilemek için tek başına yeterli olmadığı da söz konusu krizle ortaya çıkmıştır. Rusya ikili ticari ilişkileri riske atmayı göze alarak hareket etmiştir. Bütün bunlara rağmen Almanya'nın bu süreçte izlediği Doğu Politikası söz konusu kriz ile daha fazla şekillenmiş ve daha fazla diplomasi ile normlara odaklanan bir şekil almıştır (Büyükbay, 2017:26-33)

Esasen Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren Ostpolitik'in Helmut Kohl ve Gerhard Schröder'in yönetimlerinde dönüşüm gerçekleştirerek son şeklini aldığı düşünülmektedir. Söz konusu strateji; Rusya ile anlaşmayı, hatta onun NATO'ya, G7'ye ve Avrupa Konseyi'nde karar alma sürecine dahil edilmesini istemiştir (Gaskarth ve Oppermann, 2021:85-105). Ostpolitik için her zaman Rusya ve Almanya ilişkilerinin olumlu bir seyir izlediği söylenemez. Soğuk Savaş'ın bitişini takip eden süreçten sonra Rusya ile AB ve ABD'nin ilişkilerinin bozulması da doğal olarak Ostpolitik'i olumsuz olarak etkileyen olaylar olmuştur. Schröder'in iktidarının sonuna gelmesi ise Almanya-Rusya ilişkilerinin ciddi manada soğumasına yol açmıştır. 2005'te Angela Merkel'in iktidara gelmesi ise Ostpolitik için iç açıcı bir gelişme olmamış ve Atlantikçi yönelimin güçlenmesine sebep olmuştur. Alman ekonomik çıkarlarına ters düşmesine rağmen Rusya'ya güçlü ekonomik yaptırımlar uygulanması da yine Merkel döneminde gerçekleşmiştir. Ancak Başkan Barack Obama tarafından "en yakın uluslararası partner" olarak ifade edilen Merkel'in ABD ile olan yakın ilişkileri Trump döneminde sekteye uğramış ve bu dönemde Almanya Rusya ile ilişkilerini geliştirmek daha olası hale gelmiştir (Gaskarth ve Oppermann, 2021:85-105; Forsberg, 2016:21-42). Alexei Navalny'nin zehirlenmesi girişimi ve Kremlin tarafından Belarus Cumhurbaşkanı'na verilen desteğin ardından AB ile Rusya ilişkilerinin sarsıcı bir darbe aldığı ifade etmek yanlış olmayacaktır. Almanya'nın Rusya ile kurmaya çalıştığı modernizasyon ortaklığı ikili ilişkiler kapsamında da oldukça büyük yara almıştır. Berlin ve Kremlin, kilit noktada bulunan neredeyse her uluslararası olayda karşı taraflarda yer almışlardır. Buna Suriye ve Libya'da yaşanan güncel gelişmeler de dahildir. Nord Stream 2 boru hattının güncel gelişmeler dahilinde Almanya için tekrar değerlendirilmesi olasılık dahilindedir (Meister, 2020:2-7).

5. Sonuç

Willy Brandt ile özdeşleşen Ostpolitik hiç şüphesiz Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran doktrinlerden birisi olmuştur. Brandt, belki de seleflerinden hiçbirinin yapmaya cesaret edemediği bir şeyi gerçekleştirmiş ve yüzünü Doğu'ya dönmele kalmayarak bir de Doğu ile uzlaşmaya varmıştır. Statüyü değiştirmek için öncelikle statüyü kabullenen ve uzlaşmaya varan Brandt'ın bu hareketleri bugün modern Almanya'yı

şekillendiren davranışlardan olmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde ise Willy Brandt'ın Ostpolitik'inin izlerini takip ederken Almanya'nın yine benzer politikalar takip etmekte olduğu görülmektedir. Özellikle Şansölye Merkel'e kadar Federal Almanya'nın politikası bu yönde olmuş, Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle sıkı diplomatik ilişkiler kurulması amaçlanmıştır. Burada unutulmaması gereken önemli bir husus ise bu ilişkilerin ekonomik temelli olduğu gerçeğidir. Ekonomik olarak karşılıklı kazanmaya bağlı olarak kurulan ilişkileri, Almanya özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra ticari olarak bir fırsat kapısı olarak görerek kurmak için uluslararası örgütler düzeyindeki diğer ortaklarından daha fazla çaba göstermiştir.

Bu ilişkiler incelendiği zaman Almanya'nın Rusya ile olan ilişkileri oldukça göze çarpıcı bir şekilde durmaktadır. İlişkilerde dikkati çeken unsur Almanya'nın her ne kadar ekonomik ilişkiler ve Rusya'nın modernizasyonu bağlamında bu ilişkiyi kurmak için daima istekli olmasına rağmen ilişkinin daima bir istikrar bağlamında sürmediği gerçeğidir. Almanya ve Rusya bugün de Navalny zehirlenmesi, Belarus Cumhurbaşkanı'nın Kremlin tarafından açık bir şekilde desteklenmesi gibi konularda AB ile ters düşerken, Almanya'nın da uluslararası meselelerde Rusya ile karşı kutuplarda yer aldığı görülmektedir. Bunlar için Suriye ve Libya örneği verilebilmektedir. Bu bağlamda ilişkilerin uzun vadede, özellikle söz konusu gelişmeler ışığında istikrarlı bir süreç izlemesinin mümkün olduğu gözükmemektedir. Rusya ile Almanya ilişkileri dalgalı bir seyir izlemeye mahkumdur.

Almanya'nın Balkan ülkeleri olan ilişkileri değerlendirildiği zaman Almanya'nın yine ekonomik çıkarlar temelli olarak hareket ettiği ve Balkan ülkelerini özellikle fırsatlarla dolu bir pazar olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Burada ayrıca önemli olan bir unsur da Balkan ülkelerinin stratejik konumudur. Akdeniz ve Adriyatik'e buradan çıkış yolu bulan bir kuzey ülkesi olan Almanya için bu Arap petrolerine ulaşmak için eşsiz bir fırsattır ve ikili ilişkileri geliştirmek için kesinlikle değerli bir faktördür. Almanya, Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde öncelikli olarak ekonomik ilişkilere önem vermiş ve bunun için karşılıklı olarak diyalog kanallarını daima açık tutmuştur. Ayrıca bölgenin istikrarının sağlanması için kendisinin rol üstlendiği ve özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne entegrasyonunu sağlayarak bölgede istikrarı sürdürmeyi amaçladığı söylenebilmektedir. Almanya'nın söz konusu eski sosyalist ülkelerin demokratik düzene geçişlerinde ve AB'ne entegrasyonlarında önemli rollerden birini üstlenen ülkelerden biri olduğu, hatta başrolü oynadığı karşı çıkılmayacak bir gerçektir. AB'nin beşinci genişlemesinde de Almanya her zaman Doğu ülkeleri lehinde bir duruş sergilemiştir. Ancak Rusya ile ilişkilerde ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık en fazla ağır basan unsur olarak gözükmemektedir.

Son olarak Almanya'nın bugün uyguladığı Doğu Politikası'nın NATO ve AB'deki müttefiklerden ayrıştığı noktalar olduğu görülmektedir. Bu ayrışma pahasına dahi de Doğu'ya yönelik istikrarı sağlama ve ikili ekonomik ilişkiler kurma ve genişletme kapsamında uyguladığı politika çerçevesinde Ostpolitik ile birçok yönden benzerlik göstermektedir. Gerek stratejik konumundan dolayı gerekse de karşılıklı ekonomik ilişkilerin yarattığı bağımlılıktan dolayı Almanya ilişkileri tamamen koparma yoluna gitmemeyi ve hatta diğer müttefiklerinden daha yumuşak bir duruş sergilemeyi tercih etmektedir. Ancak Ukrayna Krizi gibi olaylarda Almanya kendi ekonomisine zarar vermesine ve ekonomik çıkarlarıyla ters düşmesine rağmen oldukça ağır ekonomik yaptırımlar uygulama ve bu konuda AB'de başı çekme yoluna gitmiştir. Burada dikkati çeken bir başka unsur ise Almanya'nın eskiden olduğu gibi antimilitarizm ve çok taraflı bir yaklaşımı benimsemesidir. Eskinin bu konudaki kötü şöhretlisi olan Almanya'nın stratejik kültürü bir dönüşüm geçirerek daha fazla sivil politika izlemeye yönelmiş, hatta burada dikkat çekici bir şekilde askeri harcamalara bütçesinden düşük pay ayırarak bu duruşunu da

somut hale getirmiştir. Almanya'nın geçmişteki gibi diplomatik kanalların açık olmasına verdiği önem, Batılı müttefiklerinden daha fazla Doğu ile kurduğu ilişkiler ve özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde üstlendiği öncül duruş bugün uyguladığı Doğu Politikasının, Willy Brandt'ın Ostpolitik'i ile kesinlikle benzerlikler bulundurduğunu söylemek için yeterlidir.

Kaynakça

- Banchoff, T (1996). Historical Memory and German Foreign Policy: The Cases of Adenauer and Brandt, *German Politics & Society*, 2(39), ss. 36–53.
- Birdişli, F. (2019). Alman Stratejik Kültürünün Dönüşümü ve Almanya'nın Uluslararası Politikaya Proaktif Katılımı, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), (2019) ss. 359-379.
- Büyükbay, C. (2017). “Almanya'nın AB İçerisindeki Liderlik Rolü: Uluslararası Krizler Bağlamında Dış Politikada Süreklilik ve Değişim”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), ss. 19-38.
- Canbolat, İbrahim S. (2019). “Dünya Siyasetinde Almanya” İçinde Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan, Burak Gümüş (Editörler), *Dünya Siyasetinde Almanya-1*, ss. 1-28, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dağ, A. E. (2016). “Neo liberalism” İçinde, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, ss. 270, İstanbul: Vadi.
- Dinç, C. (2011). Avrupa Birliğinin Beşinci Genişlemesi: Ana Temalar ve Faktörler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), ss. 201-233.
- Forsberg, T. (2016). From Ostpolitik to ‘Frostpolitik’? Merkel, Putin, and German Foreign Policy Towards Russia, *International Affairs*, 92, ss. 21–42.
- Gaskarth, J. ve Oppermann, K. (2021). “Clashing Traditions: German Foreign Policy in a New Era”, *International Studies Perspectives*, 22(1), ss. 84–105.
- Gray, W. G. (2003). *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969*, Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- İnat, K. (2009). “Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: ‘Normalleşme’nin Son Adımları”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, ss. 1–37.
- Karadağ, C. T. (2015). *Almanya'nın Yeni Doğu Politikası ‘Ostpolitik’ (1969-1974)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kempe, I. (2006). From a European Neighborhood Policy toward a New Ostpolitik – The Potential Impact of German Policy, Bertelsmann Group for Policy Research, 3. https://www.files.ethz.ch/isn/44156/CAP-Analyse-2006-03_en.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2021.
- Kieninger, S. (2019). A preponderance of stability: Henry Kissinger’s concern over the dynamics of Ostpolitik, *Journal of Transatlantik Studies*, 17, ss. 42-60.
- Mattli, W. ve Plüumber, T. (2002). The demand-side politics of EU enlargement: Democracy and the application for EU membership, *Journal of European Public Policy*, 9(4), ss. 550-574.
- Meister, Stefan, (2020). “*The End of German Ostpolitik: What a Change in Germany’s Russia Strategy Might Look Like*”, German Council on Foreign Relations, (22), <https://dgap.org/en/research/publications/end-german-ostpolitik>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

- Merkel, P. H. (1974-1975). The German Janus: From Westpolitik to Ostpolitik, *Political Science Quarterly*, ss. 803-824.
- Oğultürk, M. C. (2020). “Kara Hakimiyet Teorisi” İçinde M. C. Oğultürk ve G.Şahin (Editörler), *Jeopolitik Düşünce – Büyük Güçler ve Türkiye*, ss. 105-119, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Oğultürk, M. C. ve Dağıstan, (2017). F. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Almanya’nın Balkanlar’a Etkisi, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), ss. 33-56.
- Oğuzlu, T. (2014). “Liberalizm” İçinde, Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ss. 147-165, İstanbul: Küre Yayınları.
- Önsoy, M. ve Koç, Z. E. (2019). “Soğuk Savaş Dönemi Federal Almanya Cumhuriyeti Dış Politikası” İçinde Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan, Burak Gümüş (Editörler), *Dünya Siyasetinde Almanya-1*, ss. 79-122, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özdal, B. ve Karaca, R. K. (2020) *Diplomasi Tarihi 2*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi.
- Özen, Ç. ve Kolasi, K. (2016). ABD’nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler: Savaş Sonrası Güç Asimetrisi ve Hegemonik Düzen İnşası, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(2), ss. 125-160.
- Özer, B. ve Karadağ, C. T. (2017). Willy Brandt’ın Ostpolitik’inin Alman Dış Politikasına Mirası, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), ss. 134-148.
- SIPRI, (2020). SIPRI Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%20%E2%80%93%202019%20as%20a%20share%20of%20GDP.pdf>, Erişim Tarihi: 02.02.2021.
- Umland, A. (2013) “Germany needs a new Ostpolitik”, *euobserver*. <https://euobserver.com/opinion/119026>, Erişim Tarihi: 12.12.2020.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

COĞRAFI İŞARETİN SÜRDÜRÜLEBİLİR GASTRONOMİ TURİZMİNDE ÖNEMİ

Züleyhan BARAN¹, Şükran KARACA²

Öz

Sürdürülebilir gastronomi turizminin gelişimine katkı sağlayan önemli unsurlardan biri coğrafi işaret tescilli ürünlerdir. Coğrafi işaret tescilli gastronomi ürünleri, sürdürülebilir gastronomi turizminin gelişiminde giderek daha fazla önemsenen bir konu haline gelmektedir. Coğrafi işaretlemenin faydaları olduğu düşünülen; yöresel gastronomi ürünlerinin orijinalliğini koruma, tanıtımına katkı sağlama ve pazar payını yükseltme gibi değerler açısından bu konunun incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir gastronomi turizminde coğrafi işaretin incelenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Düzce’de konuyla ilgili sektör temsilcileri ile iki ayrı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde sürdürülebilir gastronomi turizmi açısından coğrafi işaretin etkisinin yüksek olabileceği ve turizm değeri açısından ortaya çıkarılması gereken önemli bir yönü olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Turizm, Gastronomi Turizmi, Coğrafi İşaret, Odak Grup Görüşmesi, Düzce

GEOGRAPHICAL INDICATION IMPORTANCE ON SUSTAINABLE GASTRONOMY TOURISM

Abstract

A major factor contributing to the development of sustainable gastronomy tourism is the products registered with geographical indication. Geographical indication of registered gastronomy products are becoming an increasingly important issue in the development of sustainable gastronomy tourism. Considered with geographical indication advantages; it is important to consider this topic in terms of values such as to protect the originality of local gastronomy products, to contribute its promotion and to increase market share. Against this background, the purpose of this study is to examine the geographical indication in sustainable gastronomy tourism. To this end, two separate focus groups had meetings with sector representatives on the subject in Düzce. In assessing the data collected, it was concluded that the effect of the geographical indication may be important in terms of sustainable gastronomy tourism and it is an important aspect that should be revealed in terms of tourism value.

Key Words: Sustainability, Sustainable Tourism, Gastronomy Tourism, Geographical İndication, Focus Group Discussion, Duzce

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, zuleyhanbaran@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4804-5622>

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sukrankaraca@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0268-1810>

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Baran, Z. ve Karaca, Ş. (2021). Coğrafi İşaretin Sürdürülebilir Gastronomi Turizminde Önemi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 253-263.

1. Giriş

Son yıllarda küreselleşmenin etkisi ile birlikte kültürel değerlerin sürdürülebilirliği konusu, kültürel öğeler açısından soyut kültürel değerlerin somut yansımaları olarak ifade edilen yöresel gastronomi kültürünün korunmasının gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (McKrecher, 2008). Gastronomi turizmi kapsamında sürdürülebilir gastronomi kavramı, kültürün korunmasında yiyecek-içecek yönetimi açısından üzerinde durulması gereken gelişmeye açık bir alan olarak belirtilmektedir (Gössling ve Hall, 2013). Geçmişte geleneksel ve doğal yöntemlerle hazırlanan gıdalar, gıda üretiminde gelişen teknoloji ile birlikte yerini seri üretime ve sağlıksız gıdalara bırakmıştır. Bu durum yöresel yemeklerin yeniden önem kazanmasına ve yöresel yemeklere yönelimin başlamasına neden olmaktadır (Roininen ve diğ., 2006). İnsanlar yerel gıdaların üretildiği bölgeleri ziyaret etmektedirler ve bu durum turizm destinasyonlarının tanıtımı ve tercih edilmesinde önemli rol oynamaktadır (Kivela ve Crotts, 2016). Turistlerin yöresel yemeklere yönelik eğilimleri gastronomi turizminin önemini artırırken, bu ürünleri gelecek nesillere aktarılabilmesi diğer bir ifadeyle sürdürülebilirliğini sağlamak için coğrafi işaret tescilinin elde edilmesinin önemi de artmaktadır (Pamukçu ve diğ., 2021).

Coğrafi işaretli ürünler bölgenin turizm varlıklarını tanıtarak kalkınmayı desteklemekte ve turistler yöresel ürünlerin üretildiği bölgelere doğru bir destinasyon unsuru oluşturarak bölgeye önemli bir turizm geliri getirmektedir (Rodrigo ve Veiga, 2016). Aynı zamanda coğrafi işaretli ürünler geleneksel üretim ruhunu korumaya yardımcı olarak ait olduğu bölgenin gastronomik kimlik oluşumuna önemli katkılar sağlamaktadır (Pamukçu ve diğ., 2021). Dolayısıyla sürdürülebilir gastronomi turizmi, gastronomi kültürünün korunması için son derece önemli bir yaklaşım olmakla birlikte diğer yandan yöresel ürünlerin coğrafi işaretlenmesi turizm destinasyonları açısından turist için çekici bir detay olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmada sürdürülebilir gastronomi turizmi açısından coğrafi işaret tescilli yöresel gastronomi ürünlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda, coğrafi işaretle tescil edilen ürünlerin sürdürülebilir gastronomi turizminin gelişimi üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalar mevcut iken Düzce ilinin coğrafi işaretli ürünlerini bir bütün olarak inceleyen ve sektörün ileri gelenlerin görüşlerine dayandırılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda araştırma, literatürün genişletilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca bu çalışma ile sektör temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda Düzce ilinin sürdürülebilir gastronomi turizminin gelişimi için neler yapılması gerektiği ve gerekli çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, sürdürülebilir gastronomi turizminin gelişmesi için elde edilecek sonuçlar ve yürütülen faaliyetler, yöresel ürünlerin mevcut potansiyeli, üretim kapasitesi, olası pazarı ve coğrafi işarete verilen önemin anlaşılması açısından önemlidir.

2. Kavramsal Çerçeve

Turizm, dünyanın en hızlı büyüyen endüstrileri içerisinde yer almakta olup tamamen doğal, tarihi, sosyal ve kültürel kaynaklara bağlıdır. Dolayısıyla bu kaynaklardan bir veya birkaçının zarar gördüğü bir çevrenin turizm faaliyetlerinden işletmeler ve tüketicilerin faydalanması mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan turizm sektörü açısından sürdürülebilirlik yaklaşımı diğer sektörlerle göre çok daha büyük bir öneme sahiptir (Demir ve Çevirgen, 2006). Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü'nün Brundtland raporuna göre sürdürülebilirlik; gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama fırsatını tehlikeye atmadan dengeli bir şekilde ihtiyaçların karşılanması olarak tanımlanmıştır (UNWCED, 1987). Brundtland raporunun yayınlanmasından sonra sürdürülebilirlik kavramı birçok sektöre entegre edilmiştir, bu sektörlerden biri de turizmdir. Turizmde sürdürülebilir büyüme ve gelişmenin sağlanması, destinasyonların yerel bölgelerin doğal, tarihi ve kültürel kaynaklarının, temel ekolojik süreçlerin ve biyolojik çeşitliliğin zarar görmemesi ve devamının sağlanması için gereklidir (Demir ve Çevirgen, 2006).

Son yıllarda önemi giderek artan sürdürülebilirlik yaklaşımının turizm sektöründe uygulanması çok önemlidir. Alternatif turizm faaliyetlerinden kültür turizmi kapsamında yer alan gastronomi turizmin de bu yaklaşım önemini giderek artırmış ve turizmde olduğu gibi gastronomide de doğal ve kültürel kaynaklara bağlı olmak son derece önemli hale gelmiştir. Sürdürülebilir gastronomi turizmi, sürdürülebilir turizm kapsamında dünya genelinde gelişime açık bir alandır (Bratec, 2008; Gössling ve Hall, 2013) ve başta yiyecek-içecek sektörü olmak üzere turizm sektöründe birçok sektör için farklılaşma ve rekabet etme aracı haline gelmiştir (Benli ve diğ., 2016). Gastronomi turizminin sürdürülebilirliği, gıdaların üretilmesinde ve hazırlanmasında çevre dostu yöntemleri benimseyerek toplumsal sağlığı koruyan, sosyal ve kültürel kaliteyi destekleyen bir turizm tarzı olarak ifade edilmektedir (Akdağ ve Üzülmöz, 2017). Bu doğrultuda coğrafi işaretli ürünlerin yaygınlaştırılması (Durlu Özkaya ve diğ., 2013) gastronomi turizminin sürdürülebilirliği için önem kazanan başlıca uygulamalardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla, geleneksel yaşam ve kültürün bir parçası olan yöresel yiyecek ve içeceklerin coğrafi işaretlerle korunması ve yaşatılması gastronomi turizmi açısından oldukça önemlidir.

Coğrafi işaretli ürün, benzer ürünlerden orijin olarak farklı olan yerel ürünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Diğer bir ifadeyle coğrafi işaret; belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaretir. Coğrafi işaret mahreç ve menşe olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Bir ürünün sahip olduğu ayırt edici niteliğinin bir coğrafi bölge ile özdeşleşmesi ve ürünün üretimi veya üretiminde yer alan işlemlerden en az birinin ilgili coğrafi bölge sınırları içerisinde gerçekleşmesi durumunda "mahreç", ürünün özelliklerinin ve üretim aşamalarının tamamının bir coğrafi bölge sınırları içerisinde gerçekleşmesi durumunda "menşe" adı kullanılmaktadır. Mahreç ve menşe arasındaki en önemli fark ürünün üretim yeridir. Menşe coğrafi işaretli ürünler tescillerinin ait olduğu coğrafi bölge ile sınırlanırken, mahreç coğrafi işaretli ürünler uygun hammadde ve üretim şartları sağlandığı takdirde farklı bir bölgede üretilmektedir (Türkpatent, 2021). Coğrafi işaretleme sistemi, geleneksel gastronomik mirası yerel değerlerle koruyan, yerel tarım yatırımlarını destekleyen, yerel ekonomiye katkı sağlayan ve coğrafi işaret alan bir alanı teşvik eden bir sistemdir (Durlu Özkaya ve diğ., 2013). Bir ürünün coğrafi işaretli olması için; sınırları belirlenmiş bir coğrafi alan, üretimin bu alan içinde doğal veya beşeri unsurlardan kaynaklanması, ürünün karakteristik özelliklerinin orijinal üretim yeri ile doğrudan net bir çizgide olması ve ayrıca ürünün belirli bir özelliği olması gerekir (Kızıltepe, 2017). Coğrafi işaretler, üretimin gerçekleştiği alanla olan güçlü ilişkiden dolayı bireyleri coğrafi alana çekerek turizm faaliyetlerine olanak sağlamaktadır. Bu aşamada bölgesel büyümenin de önemli bir unsuru olan turizm, tüm yerel ve bölgesel ürünlerin ortaya çıkmasını sağladığı için önemli bir faaliyet dalıdır (Mercan ve Üzülmöz, 2014). Coğrafi işaretler coğrafi işaretli üretimlerin ortaya çıktığı bölgenin tanıtımına katkıda bulunma, yerel ve kültürel mirası koruma, yerel tarımı destekleme, geleneksel üretimi teşvik etme, geleneksel yaşam kültürünün, yerel yiyecek ve içeceklerin ve lezzetin korunmasında ve akabinde bölgeye turist çekilmesi gibi konularda önemli işlevler üstlenmektedir (Şentürk, 2011; Durlu Özkaya ve diğ., 2013).

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında yerli ve yabancı çalışmalar mevcuttur. Teuber (2011) Almanya'da coğrafi işaret farkındalığı üzerine yaptığı çalışmada, tüketicilerin farkındalık ve bilgi düzeyinin kısıtlı olduğunu ayrıca üreticilerin ise kaliteli ürün üretiminde hassasiyet göstermeleri gerektiğini belirtmiştir. Durlu Özkaya ve diğ. (2013), coğrafi işaretler sürdürülebilir gastronomi turizmi hareketliliğinin motivasyon faktörü olan geleneksel üretimi, geleneksel yaşam kültürünü, kültürün sunduğu farklı lezzetleri, tarımsal, otantik, yerel yöresel yiyecek, içecek ve tatları koruyup, tanıtarak ve özellikle bölgenin turizm potansiyelini destekleyerek söz konusu destinasyona turist çekmede etkili olmakta ve buna bağlı olarak da söz konusu olan yörelerde yerel kalkınmaya destek sağlayan bir unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Velissariu ve Mpara (2014)

tarafından Yunanistan'ın Larissa bölgesinde yaptıkları çalışmada, yöresel ürünlerin gastronomi turizmini gelişiminde etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Cozzi ve diğ. (2018), Avrupa ve Avrupa dışı ülkelerden 31 vaka çalışmasını analiz ettikleri çalışmalarında; sürdürülebilirliği değerlendirmek için birden fazla kritere odaklanan bir ekonomik teorik çerçeve önermişlerdir. Bu çerçeve, coğrafi işaretli ürünler ile kendi bölgesi arasında güçlü bir bağlantı olduğunu vurgulamıştır ve kırsal kalkınmayı güçlendirmek için yerel kaynaklar ve toplulukların sinerjisini hesaba katmıştır. Paslı ve Akbaba (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, Karadeniz bölgesinin Türkiye'de turizm sektöründe önemli bir yer tutabilmesi için coğrafi işaret tescilli ürün sayısının artırılması ve bu ürünlerin turistik ürüne dönüştürülerek korunması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda coğrafi işaretli ürünlerin tescil edildikten sonra kaderlerine terk edilmemesi ve sürdürülebilirlik adına uygun faaliyetler yapılmaya devam etmesi de vurgulanmıştır. Pamukçu vd. (2021) tarafından Bolu ilinde yapılan bir çalışmaya göre; gastronomi turizminin gelişmesinde en etkili unsur %60 etki oranı ile coğrafi işaretli yöresel ürünler iken coğrafi işaretle tescil edilen yöresel gıdaların etkisinin %37,7 olduğu sonucuna varmışlardır. Kök ve Güngör (2021), Akçakoca'nın coğrafi işaretli ürünü olan Melengüceği Tatlısını sürdürülebilir gastronomi turizmi bağlamında inceledikleri çalışmalarında, tanıtımların yetersiz olduğu ve tanıtımlar için kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında tatlının standart bir reçeteye bağlı kalabilmesi adına tatlıyı yapan işletmelere eğitimler verilip, yerli ve yabancı turistlerin her seferinde standart bir ürünü ve lezzeti yakalaması ve memnuniyetlerinin artması için çalışmalar yapılması üzerine önerilerde bulunmuşlardır.

3. Yöntem

Düzce ili gastronomi kültürü açısından zengin bir Karadeniz mozağine sahiptir. Kent bu zenginliği sayesinde her köy ve beldesinde birbirinden farklı özelliklere sahip yiyecek-içecek kültürünü barındırmaktadır. Dolayısıyla çalışma bu yönüyle Düzce ilinin zengin yiyecek-içecek kültürünün sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında coğrafi işaretli yöresel ürünlerine odaklanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Düzce ilinin coğrafi işaretli gastronomi öğelerinin turizm potansiyeli açısından durumunu belirlemek ve sektör temsilcilerinin önerileri doğrultusunda nasıl geliştirilebileceğini değerlendirmektir. Mevcut çalışma, daha önce Düzce ilinin coğrafi işaretli gastronomi ürünlerinin sürdürülebilir turizm kapsamında sektöre nasıl kazandırılacağına yönelik yapılan araştırmanın (Baran ve Karaca, 2021) sonuçları doğrultusunda ortaya çıkan açık uçlu üç ana soru kapsamında tasarlanmıştır. Bu sorular şu şekildedir:

1. Düzce ili için sürdürülebilir gastronomi turizmi tanımı ne ifade etmektedir?
2. Zengin mozağe sahip Düzce ilinin sahip olduğu geleneksel gastronomi ürünlerinin ve coğrafi işaret tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumu nedir?
3. Sürdürülebilir turizme kazandırılması açısından, coğrafi işaretli gastronomi ürünleri için yapılması gerekenler nelerdir?

Bu sorular ile coğrafi işaretli yöresel gastronomi ürünlerinin Düzce için ifade ettiği değerin belirlenmesi ve turizme kazandırılması ile sağlayacağı avantajların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak Düzce ilindeki konuyla ilgili sektör temsilcilerinden oluşturulan iki ekip ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada odak grup görüşme tekniği ile sektör temsilcilerinin gastronomi turizmi kapsamında zengin mozağe sahip Düzce ilinin sahip olduğu gastronomi ürünlerinin ve coğrafi işaretli gastronomi ürünlerin turizm açısından mevcut durumu ile sürdürülebilir turizme kazandırılması açısından, coğrafi işaretli ürünleri için yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İl Tarım Müdürlüğü, Ticaret ve Sanayi Odası görevlilerinden oluşan 6 kişilik bir grup (Odak Grup A) ve Lokantacılar ve Esnaf Odası ile Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi görevlilerinden oluşan 6

kişilik bir grup (Odak Grup B) gönüllülük esası çerçevesinde belirlenmiştir. Görüşme 21-22 Kasım 2021 tarihleri arasında, iki gün içerisinde toplam sekiz saatte gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazına alınarak daha sonra bu kayıtlar üzerinden gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

4. Bulgular

Düzce ili yeme içme kültürü açısından Karadeniz'in zengin mozaigine sahiptir. Bu kapsamda coğrafi işaret tescilli 11 gastronomi ürünü ve süreci devam eden 3 adet coğrafi işaret tescil başvurusu mevcuttur. Çalışmada Düzce ilinin sahip olduğu geleneksel gastronomi ürünlerinin ve coğrafi işaret tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumu ile sürdürülebilir turizme kazandırılması açısından, coğrafi işaretli gastronomi ürünleri için yapılması gerekenler tartışılmıştır. Bulgular tablo şeklinde Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Odak Grup Görüşme Sonuçları

Düzce ili için sürdürülebilir turizminin tanımı size ne ifade etmektedir?	Düzce ilinin sahip olduğu geleneksel gastronomi ürünlerinin ve coğrafi işaret tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumunu nasıl değerlendirirsiniz?	Sürdürülebilir turizme kazandırılması açısından, coğrafi işaretli (Cİ) gastronomi ürünleri için neler yapılmasını önerirsiniz?
Odak Grup A		
1. kültürel miras unsurudur 2. geçmişten günümüze ulaşan değerdir 3. geleneği geleceğe taşıyan bir unsurdur 4. mozaigi yansıtan en önemli parçadır 5. yaşam tarzıdır 6. kentin imajıdır	Geleneksel gastronomi ürünlerin turizm açısından mevcut durumu: <ol style="list-style-type: none"> 1. emek yoğun bir süreç gerektirmesi 2. uzman şef ve aşçıların sayısı 3. geleneksel tariflerin korunması 4. ürün orijinalliğinin korunması 5. restoran sayısı 6. geleneksel yapı mantığıyla şehrin imajının oluşturulması Coğrafi işaret (Cİ) tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumu: <ol style="list-style-type: none"> 1. Düzce'nin tanıtımı 2. Cİ ürün tanıtımı 3. Cİ ürün arz-talep 4. Cİ farkındalığı 5. Cİ ürün üreten yerli işletme sayısı 6. Turizmin mevcut durumu 	<ol style="list-style-type: none"> 1. geleneksel tariflerin korunmasına dair önlemler 2. tarihi yapıların yiyecek sunumuna uygun restorasyonu 3. tarihi dokuya uyumlu yeni mimari yapılar 4. Kentin eski restoranlarının Cİ ürün yapımında ve sunumunda motivasyonu 5. Cİ konusunda yeni girişimcilerin desteklenmesi 6. Cİ ürünlerin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi 7. marka çalışmaları 8. Eğitim
Odak Grup B		
1.yaşam tarzıdır 2.kentin imajıdır 3.turistlerin ilgisini çeker 4.tanıtıma katkı sağlayan bir unsurdur sürdürülebilir turizm için önemlidir	Geleneksel gastronomi ürünlerin turizm açısından mevcut durumu: <ol style="list-style-type: none"> 1. tarihi yapıların restore edilerek kullanımı 2. antik kentin vurgulanması 3. ürün fiyatları 4. geleneksel ürün servis yöntemi 5. köy ve beldelere ulaşım 6. şehir merkezinde alışveriş merkezleri 	<ol style="list-style-type: none"> 1. sosyal medya kullanımı 2. yemeklerin hikayeleştirilmesi 3. Slow food – slow city 4. Otel restoranlarında Cİ ürünlerin sunumu 5. turlarda Cİ ürün tanıtımı 6. Cİ ürünlerin yeni nesil teknolojilerle pazarlanması 7. Ürün ve hizmet kalite standartları 8. Festival 9. Etkinlikler 10. Eğitim

	<p style="text-align: center;">Coğrafi işaret (CI) tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mevcut turizm kültürü 2. Turiste yönelik hoşgörü 3. Turların yönlendirmesi 4. Alt ve üst yapı 5. Girişimci sayısı 	
--	---	--

Bulgulara göre;

Birinci soru olan “Düzce ili için sürdürülebilir gastronomi turizminin ne anlam ifade ettiğinin” belirtilmesi istenmiştir. Bu soruya göre ortaya çıkan Odak Grup A görüşme sonuçlarından ortaya çıkan tanım; “Düzce’nin tanıtımına katkı sağlayacak ve turistlerin ilgisini çekecek kültürel miras unsuru” şeklinde belirtilirken, Odak Grup B görüşmelerine göre ise; sürdürülebilir turizm açısından “kültür mozaïği ile yoğrularak geçmişten günümüze ulaşmış olan gastronomi ürünlerinin, geleneği geleceğe taşımada sürdürülebilir turizm açısından önemli bir değer olarak” şeklinde ifade edilmiştir.

İkinci soru olan “Düzce ilinin sahip olduğu geleneksel gastronomi ürünlerinin ve coğrafi işaret tescilli ürünlerin turizm açısından mevcut durumunun” değerlendirilmesi istenmiştir. Geleneksel gastronomi ürünleri için 12 durum ve coğrafi işaret tescilli ürünler için 13 durum olmak üzere toplamda 25 durum belirlenmiş ve bu durumlar “tanıtım”, ”üretim”, “ulaşım”, “satış” ve “hizmet” şeklinde 5 başlık olarak gruplandırılmıştır.

Düzce ilinin sahip olduğu geleneksel gastronomi ürünlerinin mevcut durumu ile ilgili olarak katılımcılar; emek yoğun bir süreç gerektirmesi, uzman şef ve aşçıların sayısı, geleneksel tariflerin korunması, ürün orijinalliğinin bozulmadan günümüze aktarılması, geleneksel gastronomi ürünü sunan ve sunmakta olan restoran sayısı, geleneksel mimari yapının korunması mantığıyla şehrin imajının yeniden tasarlanması, tarihi yapıların orijinal haliyle restore edilerek kullanımı, antik kentin şehrin imajına yansıtılması, ürün fiyatlarında makul ve standart bir yapılaşmanın sağlanması, geleneksel ürün servis yönteminin orijinal haliyle korunup geliştirilmesi, köy ve beldelere ulaşımın kolaylaştırılıp ürün sunma potansiyellerinin kullanılmasının sağlanması ve şehir merkezinde yer alan alıveriş merkezlerinin varlığı şeklinde ifadeler belirtmişlerdir.

Diğer yandan Düzce ilinin sahip olduğu coğrafi işaret tescilli ürünlerinin mevcut durumu ile ilgili olarak ise katılımcılar; Düzce’nin tanıtımının coğrafi işaretli ürünler üzerinden yapılması gerektiğini, coğrafi işaretli ürün tanıtımı, için özel bir platform oluşturulması gerektiğini, coğrafi işaretli ürün arz-talep durumunun belirlenmesi gerektiğini, coğrafi işaretli ürün farkındalığı için hem turiste hem halka yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini, coğrafi işaretli ürün üreten yerli işletme sayısının artırılması gerektiğini, turizmin mevcut durumunun coğrafi işaretli ürünler üzerinden tartışılması gerektiğini, mevcut turizm kültürünün iyileştirilmesi gerektiğini, turiste yönelik hoşgörü kavramının halka kazandırılması gerektiğini, tur şirketlerinin Düzce’nin coğrafi işaretli ürünlerine vurgu yaparak yönlendirmesi gerektiğini, turizme yönelik alt ve üst yapının geliştirilmesi gerektiğini, girişimci sayısının artması için girişimci desteğinde özellikle kredi, teşvik ve desteklere yönelik yeni bir düzenleme getirilmesi şeklinde ifadeler belirtmişlerdir

Üçüncü soru olan “sürdürülebilir turizme kazandırılması açısından, coğrafi işaretli gastronomi ürünleri için yapılması gerekenlerin” değerlendirilmesi istenmiştir. 17 durum belirlenmiş ve bu durumlar; “etkinlikler”, “farkındalık” ve “yerel üreticinin katılımı” şeklinde olmak üzere 3 başlık halinde kümelmiştir.

Düzce ilinin sahip olduğu coğrafi işaret tescilli gastronomi ürünlerinin sürdürülebilir turizme kazandırılması ile ilgili olarak katılımcılar; geleneksel tariflerin korunmasına dair önlemlerin alınması gerektiğini, hali hazırda Düzce ilinde mevcut tarihi yapıların yiyecek sunumuna uygun restorasyonunun yapılması gerektiğini, diğer yandan tarihi dokuya uyumlu yeni mimari yapıların da eklenebileceğini, eski restoranların coğrafi işaret tescilli ürün yapımında ve sunumunda motivasyonunun artırılması gerektiğini, coğrafi işaret tescilli ürün konusunda yeni girişimcilerin desteklenmesi gerektiğini, coğrafi işaret tescilli ürünlerin turizm potansiyelinin değerlendirilerek mevcut ürünlerin geliştirilmesi ve dikkat çekici gastronomi ürünleri konusunda yeni başvuruların yapılması gerektiğini, Düzce ilinin coğrafi işaretli ürünleri için marka oluşturma çalışmalarının yapılması gerektiğini, sosyal medyanın etkin ve doğru kullanılmasının gerektiğini, her bir coğrafi işaretli gastronomi ürününe dair özel hikayesinin oluşturulması gerektiğini, slow food-slow city gibi akımların takip edilerek coğrafi işaretli ürünlere vurgu yapılarak bu akımların şehre kazandırılması gerektiğini, Düzce’de hizmet veren otel restoranlarının coğrafi işaretli ürünlerin sunumuna ağırlık vermesi gerektiğini, turlarda coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımının iyi yapılması gerektiğini, coğrafi işaretli ürünlerin yeni nesil teknolojilerle pazarlanması gerektiğini, coğrafi işaretli ürün ve hizmet kalite standartlarının oluşturulması gerektiğini, coğrafi işaretli ürünlere yönelik festival, etkinlik ve eğitim çalışmalarının olması şeklinde ifadeler belirtmişlerdir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; Düzce ilinin geleneksel gastronomi kültürünün yansıtılmasında, coğrafi işaretli ürünlerin etkili olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Zengin bir kozmopolit kültürü içinde barındıran Düzce ilinin coğrafi işaret tescilli gastronomi ürünleriyle ön plana çıkarılmasının önemine vurgu yapan sektör temsilcileri, konuyla ilgili olarak fikirlerini dile getirirken, alınması gereken önlemleri de belirtmişlerdir. Daha önce konuyla ilgili yapılan araştırmada ortaya çıkan Düzce ilinin gastronomi ürünlerinin üretim potansiyeli ve tanıtım faaliyetleri ile coğrafi işaretli ürün sayısının yeterliliği, farkındalığın artırılması ve konuyla ilgili eğitim verilmesi konularının tartışılmış olması neticesinde ortaya çıkan bu çalışma, tamamlayıcı nitelik sergilemektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma ile sektör temsilcilerinin coğrafi işaret tescilli gastronomi ürünleri konusunda yerel halkı, tüketiciyi ve üreticiyi bilgilendirici ve yönlendirici bilgiler verdiği görülmektedir. Sektör temsilcilerinden oluşan on iki kişi ile gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde tartışılan üç önemli konu başlığında ortaya çıkan veriler; kentin sürdürülebilir gastronomi turizmi konusunda ön plana çıkmasındaki en önemli mihenk taşının, coğrafi işaretli ürünler olduğu yönündedir. Ancak yerel halkın coğrafi işaret tescilli ile ilgili tam olarak bilgi sahibi olmaması ve yerel üreticinin bu ürünleri üretme konusunda hevesli olmaması gibi durumlar hem Düzce ilinin turizm imajının oluşturulmasında hem de turizm tanıtımının sağlanmasında önemli bir engel olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda gastronomi turistlerinin dikkatini çekici nitelikte olduğu düşünülen Düzce ilinin coğrafi işaretli ürünlerinin turizm destinasyonları açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu konuda coğrafi işaretli gastronomi ürünlerinin satışa sunulurken Düzce ilini simgeleyen şık hediye paketlerinin tasarlanmasının Düzce ilinin ön plana çıkarmada büyük rol oynayacağı düşünülmektedir. Böylelikle coğrafi işaretli ürünlerin üretimi noktasında büyük bir eksiklik olarak ifade edilen yerel üreticilerin bu ürünleri üretmesinin teşvik edilmesi sorunsalının da çözülebileceği ön görülmektedir.

Düzce hammadde yönüyle zengin bir il olması yönüyle avantajlı konumda iken diğer yandan bu hammaddelere özgü lezzetlerin turistik anlamda henüz yeterince tanıtılmamış olması ve üretim sürekliliğinde yaşanan aksaklıklar ise dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda mevcut kadın kooperatiflerinin kullanımının yaygınlaştırılması, küçük çapta üretim yapan aileler ve yerel üreticilerin turistik anlamda dikkat çekeceğine inanılan ürünlerin üretimi konusunda teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Özellikle küçük üretim alanları için standart üretim prosedürlerinin

belirlenerek, süreklilik arz edecek şekilde üretimde yer almalarının sağlanması kent imajının oluşmasında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Yeni üretim alanlarının oluşturulması, tarihi değere sahip yapıların restore edilerek üretime ve turizme uygun forma getirilmesi veya yiyecek-içecek üretimi yapan mevcut devlet kurumlarıyla iş birliği yapılması çözüm olarak önerilmektedir.

Yöresel ürünlerin tanıtımı konusunda, Düzce'nin zengin gastronomi ürünlerinin turizm anlamında dikkat çekici bir unsur olarak sunulmasının tanıtımla mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu konuda yerel üreticiler, kadın kooperatifleri, kurum ve kuruluşların tamamının fuarlara katılımlarının sürekliliğinin sağlanması önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Turizm konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde turizm potansiyelini arttırılabilmek için kenti temsil eden coğrafi işaretli her bir ürüne has festival düzenlenerek bunların gelenekselleşmesi konusunda halk ve katılımcıların bilinçlendirilmesi de sürekliliği sağlamak açısından oldukça önemli bir konudur. Diğer yandan yöresel ürünler üzerinden kurgulanmış festivallerde her bir festivalin adına özgü yöresel gastronomi ürünü temalı yarışmaların düzenlenerek dikkat çekeceği düşünülen coğrafi işaretli ürünlere dair aidiyet duygusunun oluşmasının sağlanması da oldukça önemli bir gelişme olacaktır. Bu festivaller esnasında turistte yaklaşım konusunda misafirperver kent profilinin vurgulanması, farklı dillerde ve dijital platformlarda yer alan etkili bir tanıtım çalışmasının yapılması, şehrin her köyüne, her yaylasına ve her beldesine ulaşımın rahat sağlanabileceği alt ve üst yapı çalışmalarının düzenlenmesi, bu konuda özellikle doğal güzelliğiyle dikkat çeken cazibesi yüksek uygun alanlarda dinlenme, yeme-içme ve yöresel ürün satın alma gibi ihtiyaçların giderilebileceği alanların olduğu yeni nesil rotaların oluşturulması önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

Coğrafi işaretli ve geleneksel gastronomi ürünlerinin satışı açısından Düzce'ye has yöresel ürünlerin tamamının sunulduğu bir alan oluşturulması şehrin marka imajının oluşması açısından oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Düzce'yi tam olarak ifade edeceği düşünülen Düzce Market adı altında, içerisinde pakete girebilen Düzce gastronomi ürünlerinin tamamının ve geleneksel olarak sunumu gerçekleştirilen tüm yiyecek-içecek ürünlerinin yer aldığı bir oluşumun sağlanması markalaşma açısından gerekli görülmektedir. Bu konuda stratejik öneme sahip özel konumların belirlenerek Düzce Marketin maxi versiyonları ile daha küçük satış alanlarını temsil eden midi ve mini versiyonlarının kurulması önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle düzce marketin bir zincir haline gelmesi ve bu zincirin büyümesinin kendiliğinden sağlanması durumu söz konusu olabilecektir. Ayrıca havaalanı, otogarlar ve Düzce'ye ait olan T7 petrol istasyonlarında tasarlanan bu midi-mini marketlere yer verilmesi de önemli bir gelişme olacaktır.

Coğrafi işaretli gastronomi ürün farkındalığının oluşması ve yerel üreticilerin konuyu önemsemesi en önemli konular arasında değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili olarak algının yeni bir boyut kazanmasında eğitim verilerek üreticinin ve halkın bilinçlendirilmesi, üretimi gerçekleştirebilecek potansiyelde olan yerel üreticilerin üretim konusunda teşvik edilmesi, ayrıca potansiyeli olan yeni üreticilere yönelik bir platform oluşturularak bu ürünlerin üretimine yönelmelerinin sağlanması da coğrafi işaret konusunda atılması gereken önemli adımlar arasındadır.

Sürdürülebilir gastronomi turizminde etkili olduğu düşünülen ve katılımcılar tarafından vurgulanan Slow City ve Slow Food akımlarının da Düzce ili için uygulanabilir nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Bu tarz turizm akımlarının dünyadaki etkilerinin takip edilip uyarlanmasının kentin imajını güçlendireceği ve farklı turist potansiyelinin dikkatini çekici özellikte olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan bu tarz yeni turizm akımlarının tanıtımlarının, yeni nesil gerçeklik teknoloji ürünleri ile (Baran ve Baran, 2021) yapılmasının, konuya çekilen ilgiyi arttıracağı düşünülmektedir. Bu konuda en önemli gelişme yiyeceklerin hikayeleştirilerek dijital platformda yeni nesil gerçeklik teknolojileri ile tanıtımının gerçekleştirilmesiyle mümkün görünmektedir. Yeni

nesil dijital ortamlara uygun konseptte animasyonlarla zenginleştirilerek hazırlanan hikayeler ile oluşturulan mistik mekânlar (Baran, 2021) sayesinde coğrafi işaretli ürünlerin sunulması turizmde coğrafi işaretli gastronomi ürünlerine yönelik farkındalık oluşmasına önemli katkılar sağlayabilecek nitelikte görünmektedir. Özellikle günümüz teknolojisi sayesinde sanat ve tasarım vizyonunun yeni eklemeleriyle sürekli güncellenerek senkronize şekilde çalışan fiziksel ve dijital nesnelere ile gerçek zamanlı etkileşimin söz konusu olduğu sanal dünya deneyimlerinin (Baran, 2020) sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında coğrafi işaretli ürünlere adapte edilmesi, bu alanlara dair geleceğin olası bakış açılarının oluşmasına büyük katkı sağlayacaktır (Baran, 2019).

Bilgi almak için son tartışma sorusu olarak odak gruba yöneltilen “yerel yönetimlerin tutumlarıyla ilgili konunun değerlendirilmesi” talep edildiğinde; tüm katılımcıların ortak fikirleri son yıllarda yerel yönetimlerin Düzce ilinin tanıtımı konusunda oldukça hevesli bir yönetim anlayışı benimsediklerini belirtmiş olmalarıdır. Özellikle yerel yönetim, kamu ve tüzel kurumların girişimlerinin ümit vadeci nitelikte olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak Düzce Belediyesi tarafından Mutfak Sanatları Akademisi projesi ile tarihi bir kasrın restore edilerek hayata geçirilip hizmete sunulmuş olması ve Valilik tarafından Turizm Çalıştayı adı altında şehri geliştireceğine inanılan platformların düzenlenerek sektör temsilcileri ile fikir işbirliği yönünde adımların atılıyor olması gibi gelişmelerin olumlu karşılandığı ifade edilmiştir. Bu gibi ili tanıtıcı ve geliştirici faaliyetlerin devam etmesi gerektiğine vurgu yapan sektör temsilcileri, bu tarz konularda gelişimin küçük adımlarla mümkün olabileceğini ifade ederek yavaşta olsa atılacak her adımı değerli bulduklarını belirtmişlerdir.

Çalışmanın nitel olması nedeniyle toplanan verilerin değerlendirilmesinde herhangi bir kesinlikten söz edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle elde edilen verileri destekleyebilecek sektör temsilcisi katılımcı görüşleri olmasına rağmen, benzer bir gruba tekrar uygulandığında farklı sonuçların ortaya çıkma veya çıkmama ihtimalinin olması çalışmanın en önemli kısıtları arasındadır. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise kullanılan odak grup görüşme tekniği nedeniyle, katılımcıların birbirlerinin etkisinde kalarak asıl ifade etmek istedikleri konuları açıklamaktan çekinmeleri veya tamamen aynı yönlü fikir beyan etme olasılıklarının olmasıdır. Bu kısıtlara rağmen, bu çalışma Düzce ilinin tüm turizm paydaşlarına katkı sağlaması ve bilimsel bir değerlendirme olması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Düzce ilinin mevcut coğrafi işaret tescilli ürünlerinin turizme kazandırılmasına yönelik ilk çalışma olması bir diğer önemi olarak ifade edilebilir. Bundan sonraki yapılacak olan çalışmaların Düzce kenti ile karşılaştırılmalı olarak bir başka ilde yapılması ve bu çalışmada ele alınan üç temel konunun Düzce ilindeki uygulama sonuçlarının araştırmaya eklenmesi önemli bir gelişme olacaktır. Böylelikle hem sürdürülebilir gastronomi turizminde coğrafi işaretin nasıl bir etkisi olduğu hem de farklı illerdeki yansımalarının anlaşılması sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Akdağ, G. & Üzülmez, M. (2017). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Kapsamında Otantik Yiyeceklere Yönelik Bir İnceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), ss. 301-309.
- Baran, H. (2019). Sanal Gerçeklik Donanımları ve Yazılımlarının Dijital Sanat ve Sosyal Medya Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), ss. 426-434.
- Baran, H. (2020). Görselleştirmenin Tarihi ve Dijital Uzamın Tuvalleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74), ss. 226-239.
- Baran, H. (2021). Sanal Gerçeklikte Deneyimlenebilir Konsept Tasarım ve Animasyon Uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Sanat Yazıları*, 44, ss. 89-114.
- Baran Z., & Baran H. (2021). *Turizm Sektöründe Güncel Sorunlar ve Yeni Trendler*, Ed: Tellioglu, S. Asos Yayınevi, Ankara.
- Baran, Z. & Karaca, Ş. (2021). Coğrafi İşaretin Gastronomi Turizminin Sürdürülebilirliğine Etkisi: Düzce Örneği, III. *Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, 12-14 Kasım, ss. 67-71, Bingöl-Ordu.
- Benli, S., Akdağ, G., Güler, O. & Çakıcı, A.C. (2016). Reflection of Sustainable Gastronomy on Menus: A Research on the Menus of Fine Dining Restaurants, *3rd International Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium*, 3-4 Kasım 2016, ss. 242-252, Çeşme.
- Bratec, M. (2008). *Aiming Towards Sustainable (Tourism) Development: The Case of the Slow Food Movement and its Impacts in Slovenia. Assignment for the Course of Sustainable Tourism Development*, Denmark: University of Southern.
- Cozzi, E., Arfini, F., Donati, M., Guareschi, M., Mancini, M. C., Menozzi, D., & Veneziani, M. (2018). The Socio-Economic Sustainability of Food Quality Schemes (FQSs): The case of Parmigiano Reggiano PDO. *166th EAAE Seminar Sustainability in the Agri-Food Sector*, 30-31 Ağustos, ss. 2-12, Galva-Ireland.
- Demir, D. & Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi, Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Durlu-Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. & Can, A. (2013). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Önemi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), ss. 13-30.
- Gössling, S. & Hall, M. C. (2013). *Sustainable Culinary Systems, Local Foods, Innovation, Tourism and Hospitality*, in M.C. Hall ve S. Gössling (Ed.), *Sustainable Culinary Systems: An Introduction*, ss. 3-44, Routledge, USA.
- Kivela, J. & Crofts, J. C. (2006). Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), ss. 354-377.
- Kızıltepe, H. (2017). *Coğrafi İşaret Kavramı ve Türkiye için Önemi*, <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/70482589-E0CD4F6CB8200F703C5E529E.pdf>, Erişim Tarihi: 11.11.2021.
- McKrecher, B. (2008). The Implicit Effect of Distance on Tourist Behavior: A Comparison of Short and Long Haul Pleasure Tourists to Hong Kong. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(4), ss. 367-381.

- Mercan, Ş. O. & Üzülmöz, M. (2014). Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizm Gelişimindeki Önemi: Çanakkale İli Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), ss. 67-94.
- Pamukçu, H., Saraç, Ö., Aytuğar, S. & Sandıkçı, M. (2021). The Effects of Local Food and Local Products with Geographical Indication on the Development of Tourism Gastronomy, *Journal of Sustainability*, 13(12), ss. 6692.
- Rodrigo, I., & Veiga, J. F. (2016). Portugal: Natural resources, sustainability and rural development. *In Rural Sustainable Development in the Knowledge Society* (ss. 225-244). Routledge
- Roininen, K., Arvola, A. & Lahteenmaki, L. (2006). Exploring Consumer Perceptions of Local Food with Two Different Qualitative Techniques: Laddering and Word Association. *Food Quality and Preference*, 17 (1-2), ss. 20-30.
- Şentürk, B. (2011). *Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri: Mikro ve Makro Açından Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Muğla.
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2021). *Coğrafi işaret*, www.turkpatent.gov.tr, Erişim Tarihi: 22.10.2021.
- UNWCED, (1987). *Our Common Future (The Brundtland Report)*. Oxford University Press, USA.
- Velissariou, E. & Mpara, E. (2014). Local Products and Tourism Gastronomy in Rural Areas Evidence from Greece, 9th *Mibes International Conference*, ss. 253-265.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

COVID-19 KÜRESEL SALGINININ ÇİN EKONOMİSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Serdar ÖZTÜRK¹, Seher SULUK²

Öz

Çin, günümüzde dünya ekonomisinin en önemli aktörlerinden biridir. Bu nedenle, Çin ekonomisinde ortaya çıkan dalgalanmaların iniş ve çıkışların dünya ekonomisi üzerinde büyük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, Çin'in Wuhan şehrinde COVID-19 küresel salgınının ortaya çıkması ve dünyaya hızla yayılması, insan hayatı üzerinde endişe verici etkilerinin yanı sıra hem Çin ekonomisini hem de dünya ekonomisini sekteye uğratmıştır. Ayrıca insanların evde kapalı kalması, işyerlerinin büyük bir kısmının kapatılması, uçuşların iptal edilmesi ve ülkelerin sınırlarını kapatması ile pandeminin büyük ekonomik etkileri gün geçtikçe daha da belirginleşmeye başlamıştır. Virüsün yayılması nedeniyle 2020 yılının başında Çin'in GSYH'sinde, doğrudan yabancı yatırımlarında ve ticaretinde düşüşlerin gerçekleştiği ve diğer ülkelerde de benzer etkilerin yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, COVID-19 küresel salgınının Çin ekonomisine etkilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Pandemi, Çin Ekonomisi

AN EXAMINATION ON THE EFFECTS OF THE COVID-19 GLOBAL PANDEMIC ON THE CHINESE ECONOMY

Abstract

China is one of the most important actors of the world economy today. Therefore, it can be said that the rise and decline of the fluctuations in the Chinese economy has a major impact on the world economy. In this context, with the emergence of the COVID-19 global pandemic in Wuhan city of China and its rapid spread to the world has disrupted both the Chinese economy and the world economy as well as its alarming effects on human life. Besides, the great economic effects of the pandemic have become more evident day by day with people staying at home, closing most of the workplaces, canceling flights and closing the borders of countries. Due to the spread of the virus, it is seen that China's GDP, foreign direct investments and trade declined at the beginning of 2020 and similar effect were experienced in other countries. In this context, the aim of this study is to examine the effects of the COVID-19 global pandemic on the Chinese economy.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Chinese Economy

¹ Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, serdarozturk@nevsehir.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0650-0244.

² Dr., sehersuluk119@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-3253-1098.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Öztürk, S. ve Suluk, S. (2021). COVID-19 Küresel Salgınının Çin Ekonomisine Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 264-281.

1. Giriş

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insanlığın başına gelen en büyük felaketlerdendir. Salgınlar, dünya tarihinde ekonomik ve toplumsal değişimlere yol açan ve global etkileri de olan sağlık olaylarıdır (Derman, 2020: 26; Bingül ve diğ., 2020: 191). Geçmişte Justinian Vebası, Kara Ölüm, Rus Gribi, İspanyol Gribi, Asya Gribi, Domuz Gribi vb. salgınlar yaşanmış ve söz konusu salgınlar hem pek çok insanın ölümüne sebep olmuş hem de sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Sağlık, başarılı ve üretken bir toplum için önemli ve esastır. Korku, panik ve hastalık ise üretimi, tüketimi, talebi, rekreasyonu, seyahati ve ülkenin genel refahını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, COVID-19 gibi küresel salgınların insan yaşamı üzerinde yıkıcı etkileri olduğu son derece açıktır. Salgın sürecinin devam etmesinin hem insan sağlığı hem de ekonomik yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin giderek ağırlaşması muhtemeldir. Çünkü COVID-19 gibi sağlık felaketleri panik, korku ve endişeye yol açabilmektedir. Neticede bu faktörlerden kaynaklanabilen psikolojik sorunlar sağlık üzerinde olumsuz birtakım etkilere sebep olabilmektedir (Fornaro ve Wolf, 2020: 1; Evans, 2020: 6). Hayatı birçok yönden durma noktasına getiren küresel salgınlarla ilgili geçmişte yaşanan deneyimler bu gibi durumlarda oluşan panik, kaygı, stres ve korkunun genellikle hastalık riskinden daha büyük sorunlara yol açabileceğini göstermiştir (Leung ve diğ., 2003: 857).

İlk kez Çin’de 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkmış olan yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgını, tüm dünyayı kaplayan, insanları enfekte eden, kişiden kişiye kolayca yayılabilen ve dolayısıyla halk sağlığı için önemli bir risk teşkil eden bulaşıcı bir hastalıktır. 30 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO), ortaya çıkan COVID-19 nedeniyle küresel acil durum ilan etmiştir (Nguyen ve diğ., 2020: 1; İnternet-1¹). Dünyadaki diğer ülkelere yayılma riskinin yüksek olduğunu belirtmiş ve 11 Mart 2020 yılında ise COVID-19’u bir pandemi olarak kabul etmiştir (WHO, 2020: 1). 27 Mart 2020 itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından dünya çapında 500.000’den fazla vaka ve 24.000’den fazla ölüm bildirilmiştir (Lucchese ve Pianta, 2020: 2). COVID-19 vaka ve ölüm sayısının küresel olarak artmasıyla birlikte virüsün yaygınlaşmasını önlemek için ülkeler uzaktan eğitim, işyerlerinin kapatılması ve sınırların kapanması gibi çeşitli katı sosyal ve ekonomik politika uygulamıştır. Bu durum ise kaçınılmaz olarak ekonomik sıkıntıya yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile COVID-19 pandemisi beraberinde ciddi finansal ve ekonomik krizler getirmektedir. Zira küresel salgın, tedarik zincirlerini, turizmi, sosyal aktiviteleri, finans piyasalarını vs. geniş bir uluslararası ekonomik ve ticari faaliyet alanını olumsuz etkilemektedir (CRS, 2020: 1). COVID-19 gibi salgınların insan sağlığının, sosyal yaşamın ve aynı zamanda ekonominin üzerinde olumsuz etkilere sahip olabileceği bir gerçektir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, COVID-19’un Çin ekonomisine etkilerini incelemektir. Dolayısıyla çalışmanın Çin ekonomisinin salgından nasıl etkilendiğinin anlaşılması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir. Girişten sonra ikinci bölümde geçmişte yaşanan pandemiler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde COVID-19’un ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ele alınmıştır. Dördüncü bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. Beşinci bölümde kısaca Çin ekonomisinden bahsedilmiştir. Altıncı bölümde ise grafikler yardımıyla salgının Çin ekonomisine etkisi incelenmiştir. Çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

2. Geçmişte Yaşanan Pandemiler

Pandemi, birçok insanı etkileyen bulaşıcı bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır. Epidemiyoloji Sözlüğüne göre pandemi, “dünya çapında veya bir kıtanın tamamı gibi çok geniş bir alanda meydana gelen, uluslararası sınırı aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen bir salgındır” (Porta, 2008: 179). Farklı dönemlerde ve coğrafyalarda meydana gelen salgınlar, toplumları ve devletleri olumsuz yönde etkilemiştir (Artvinli, 2020: 44). En ölümcül salgınlardan biri olan Justinian Vebası (541-542), Bizans İmparatoru Justinian’ın hükümrânlığı döneminde ortaya çıkmış ve imparatorluğu büyük yıkıma uğratmıştır. Salgın daha çok etkisini Kuzey Afrika,

Avrupa, Orta ve Güney Asya’da göstermiştir ve pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur (Demir ve Esen, 2021: 88).

Yersinia pestis adlı bir bakterinin sebep olduğu ve tarihin en yıkıcı salgınlarından birine yol açan Kara Veba salgını, ilk kez Çin’de ortaya çıkmış, ardından Orta Asya ve Kuzey Hindistan’a yayılmıştır. Kara Veba salgını, 1346-1353 yılları arası yaklaşık 200 milyon insanın ölümüne sebep olmuştur. 1889 yılında Rus Gribi sebebiyle 1 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Salgın Rusya’dan Avrupa’ya, oradan Amerika, Avustralya ve Afrika’ya yayılmıştır. Salgının yayılmasında en büyük etkenlerden biri Avrupa ile Rusya arasındaki demiryolları olmuştur (Mayda ve Dinç, 2020: 75-76; Huremović, 2019: 14).

1. Dünya Savaşı’nın sona erdiği zamanlarda 1918 yılında en ölümcül pandemilerden biri olan İspanyol Gribi ortaya çıkmıştır (Restifo, 2000: 13). Söz konusu salgının “İspanyol Gribi” olarak adlandırılmasının nedeni salgının ilk defa 1. Dünya Savaşı’nda tarafsız kalan İspanya tarafından açıklanmış olmasıdır (Demir ve Esen, 2021: 89). Salgının ilk defa nereden çıktığı belli olmamakla birlikte ABD’de başlamış olabileceği zannedilmekte fakat savaşan askerlerin moralini korumak için salgının gizlendiği iddia edilmektedir (Addison ve Ghoshray, 2020: 3). Hastalığın insandan insana temas yoluyla bulaştığı bilinmektedir. H1N1 gribinin yol açtığı salgın, 1918 Mart-Mayıs, 1918 Eylül ve 1919 Ocak olmak üzere üç dalga halinde gerçekleşmiş ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur (Kılıç, 2020a: 32; Falode ve diğ., 2021: 14).

1957 yılının Şubat ayında Doğu Asya’da yeni bir influenza ortaya çıkmış ve Asya Gribi olarak adlandırılan yeni bir pandemiyi tetiklemiştir. Yeni türlere karşı bağışıklığın olmaması nedeniyle çoğunlukla 65 yaş üstü bireyleri etkilemiş olan virüs, ilk önce Hong Kong’a, ardından Singapur, Tayvan ve Japonya’dan sonra küresel olarak yayılmıştır (Saunders-Hastings ve Krewski, 2016: 7; Khan ve diğ., 2020: 5). Özellikle vakalar Eylül ve Kasım aylarında yoğunlaşmış ve bundan böyle “salgın dönem” olarak tanımlanmıştır. Asya Gribi, İspanyol Gribinden daha hafif olmuştur ancak 1968 yılında meydana gelen Hong Kong Gribinden daha fazla can almıştır (Kelly, 2009: 5-6).

AIDS, HIV virüsünün sebep olduğu insan immün sistem hastalığıdır ve ciddi sağlık sorunlarından biridir (Haleyur Giri Setty ve Hewlett, 2014: 1). AIDS, ilk kez 1981 yılında ABD’de tanımlanmış ve ilk tanımlandığından bu yana milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine sebep olmuştur. Günümüzde HIV/AIDS pandemisi devam etmektedir. UNAIDS verilerine göre, 2020 yılında dünyada HIV taşıyıcı kişi sayısı 37.7 milyondur ve 680.000 kişinin ise AIDS’e bağlı hastalıklar sebebiyle yaşamını yitirmiştir (UNAIDS ve WHO, 2003: 3; UNAIDS, 2021: 14).

2002-2003 yıllarında 8.000 insanın etkilenmesine ve yüzlerce insanın yaşamını kaybetmesine sebep olan SARS, ilk kez Çin’in Guangdong eyaletinde başlamıştır. 2003 yılının Mart ayında Singapur, Hong Kong ve Hanoi’de ağır pnömoni olguları görülmesi nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından dünyaya duyurulmuştur. 2012 yılında ise koronavirüs ailesinden olan MERS ortaya çıkmıştır. MERS ilk defa insanlarda 2012 yılının Eylül ayında Suudi Arabistan’da tanımlanmış fakat daha sonra ilk vakaların aslında 2012 yılının Nisan ayında Ürdün Zarqa’da görüldüğü ortaya çıkmıştır (İşlek ve diğ., 2020: 6; Er ve Ünal, 2020: 2). Hemorajik ateş ile kendini gösteren Ebola virüsü 2014 yılında Gine’de meydana gelmiştir. Genellikle yüksek ateş, miyalji ve yorgunluk semptomlarını gösteren Ebola, binlerce insanın yaşamını yitirmesine sebep olmuştur (Sampath ve diğ., 2021: 4).

2009 yılının Nisan ayında H1N1 Domuz Gribi salgını başlamıştır. Domuzlar arasında dolaşan influenza A virüslerinin neden olduğu akut bir solunum yolu hastalığı olan domuz gribi, ilk kez Meksika’da görülmüş ardından Amerika ve diğer ülkelere yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü 11 Haziran 2009’da küresel pandemi ilan etmiştir. Temmuz ayına kadar 134.000 vaka ve 800 ölüm ile 122 ülkede enfeksiyon bildirilmiştir (Saunders-Hastings ve Krewski, 2016: 11; Li ve diğ., 2011: 7). Tablo 1’de dünyayı etkileyen çeşitli pandemilerin tarihi kısaca özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo-1. Pandeminin Özet Tarihi

ZAMAN	SALGIN	ÖLÜ SAYISI
165-180	Antonine Vebası	5 Milyon
541-542	Justinian Vebası	30-50 Milyon
735-736	Japon Çiçek Hastalığı Salgını	1 Milyon
1346-1353	Kara Veba	200 Milyon
1520-	Çiçek Hastalığı Salgını	56 Milyon
1629-1631	İtalyan Vebası	1 Milyon
1665	Büyük Londra Vebası	100.000
1817-1923	Kolera Salgını	1 Milyon
1885	Üçüncü Veba	12 Milyon
1800'ler sonu	Sarihumma	100.000-150.000
1889-1890	Rus Gribi	1 Milyon
1918-1920	İspanyol Gribi	40-50 Milyon
1957-1958	Asya Gribi	1.1 Milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 Milyon
1981-	HIV/AIDS	25-35 Milyon
2002-2004	SARS	774
2009-2010	Domuz Gribi	151.700-575.400
2014-2016	Ebola	11.325
2012-	MERS	850
2019-	Koronavirüs (COVID-19)	5.065.235 (8 Kasım 2021)

Kaynak: İnternet-2; İnternet-3; Gelaw ve diğ., 2020: 257

3. COVID-19 Salgınının Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

İnsanlar üzerinde etkili olan koronavirüsler ilk kez 1960'larda tanımlanmıştır (Kumar ve diğ., 2020: 8). 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ve insandan insana temas yoluyla yayılan bulaşıcı bir hastalık olan yeni tip koronavirüsü (COVID-19) akut bir solunum hastalığıdır. COVID-19, 2002-2003 yılında ortaya çıkan Ağır Akut Solunum Sendromu (SARS) ve 2012 yılında başlayan Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ile aynı virüs ailesine aittir (ADB, 2020: 1; ECDC, 2020: 1). İlk vakaların Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile ilişkili olduğu düşünülse de, COVID-19'un kaynağı halen bilinmemektedir (Gralinski ve Menachery, 2020: 2). Semptomları

arasında ateş, öksürük, boğaz ağrısı, nefes darlığı ve yorgunluk vardır. İnsandan insana yayıldığına dair kanıtlar mevcuttur fakat iyi hijyen enfeksiyonu önleyebilmektedir (Evans, 2020: 3-4; Sundhedsstyrelsen, 2020: 4). Çin'de COVID-19 nedeniyle ilk can kaybı 9 Ocak 2020'de yaşanmış ve salgın tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Çin dışındaki ilk vaka ise 13 Ocak'ta Tayland'da görülmüştür. 6 Şubat 2021 tarihinde Çin'de ölüm sayısı 4.636 iken vaka sayısı 89.681 olmuştur. Aynı tarihte dünya çapında ise 105.969.514 vaka ve 2.310.361 ölüm gerçekleşmiştir (World Bank, 2020: 15; Baldwin ve Mauro, 2020: 2; İnternet-3).

İlk önce Çin'de başlayan salgın, Ocak 2020 yılından itibaren diğer ülkelere hızla yayılmaya devam etmiştir. Japonya'da, Kore'de, Kanada'da, ABD'de, Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da, İspanya'da, İtalya'da, Orta Doğu'da, Hindistan'da vs. birçok ülkede yüksek ve hızla artan sayıda COVID-19 vakaları kaydedilmiştir (Bofinger ve diğ., 2020: 167). COVID-19, insanların kişisel yaşamlarında kesintiler yaşanmasına, ölüm ve hastalığın yanı sıra korku ve belirsizliğe sebep olmuştur. Salgın, ciddi halk sağlığı endişelerine yol açmıştır. Bulaşma oranını azaltmak amacıyla hükümetler birçok işyerini kapatarak, uzaktan eğitime geçerek, seyahat kısıtlamaları getirerek vb. çeşitli halk sağlığı önlemleri almak durumunda kalmıştır. Bu önlemlerin vaka artışlarının yavaşlamasında etkisi olduğu söylenebilir (Ramelli ve Wagner, 2020: 1; Elgin ve diğ., 2020: 2).

4. Literatür Taraması

COVID-19 ile ilgili yapılan çalışmalar vardır. McKibbin ve Fernando (2020), bir modelleme tekniği kullanarak önümüzdeki yıl COVID-19'un nasıl gelişebileceğine dair yedi farklı senaryoyu incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, bir salgının kısa vadede küresel ekonomiyi önemli ölçüde etkileyebileceği sonucuna varılmıştır. COVID-19'un küresel bir salgına dönüşmesi durumunda, maliyetin hızla yükseleceği olasıdır. Sülün (2020) COVID-19'un Fransa ekonomisine etkisini ve aynı zamanda salgının Avrupa ülkeleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 2022 yılından önce ekonominin pandemi öncesindeki seviyelere ulaşamayacağı sonucuna varılmıştır. Oral ve Sevinç (2020) Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü Mart ayından Eylül ayına kadar olan süreçte salgının ekonomik etkilerini inceledikleri çalışmalarında, salgının ekonomi üzerinde bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Dhar (2020) çalışmasında GSYH, işsizlik, sektörel etki ve çalışma saatlerindeki kayıplara odaklanarak COVID-19'un dünya ekonomisi üzerindeki etkisini ele almıştır. Elde edilen sonuçlara göre, dünya GSYH'sının COVID-19 öncesi duruma geri dönmemesinin uzun yıllar alacağı belirtilmiştir. Ülkeler arasında işsizlik, daha önce hiç görülmemiş bir artış görmüştür. Ayrıca pandeminin birçok sektörü oldukça olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Açıkgöz ve Günay (2020) COVID-19 salgınının kısa ve uzun vadeli küresel ekonomik etkilerinin olası ilk tepkilerini hem dünya hem de Türkiye için incelemişlerdir. Buna göre, salgının çalışanlar, müşteriler, tedarik zincirleri ve finans piyasaları üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğu ve dolayısıyla küresel bir ekonomik durgunluğa sebep olabileceği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, pandeminin sonunun belirsiz olması sebebiyle, daralmanın hem uzunluğu hem de ölçeği tahmin edilebilir olmadığı belirtilmiştir. Güven (2020) COVID-19 salgınının e-ticaret üzerindeki etkisini incelemiş ve salgın sürecinde e-ticaret bağlamında farklı ürün ve ürün gruplarına olan talep değişikliklerini değerlendirmiştir. Çalışmada, Türkiye'de ve dünyada e-ticaret hacminin arttığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, salgın döneminde tüketiciler özellikle sağlık, kişisel bakım ve temizlik ürünlerine yönelmiştir. Buna karşın, giyim ve aksesuar ürünleri ile lüks tüketim ürünlerinin talebinde azalma gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Bahar ve İlal (2020) COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini kavramsal olarak ortaya koydukları ve salgının turizme yönelik olası etkilerini değerlendirdikleri çalışmalarında, salgının yol açacağı talep şoklarının turizm sektöründe istihdam ve gelir kayıplarına yol açması kaçınılmaz olduğu sonucuna varmışlardır. Aykaç ve Murat (2020) çalışmalarında COVID-19'un emek piyasalarındaki etkilerini ve muhtemel yönelişlerini açıklamayı amaçlamışlardır. Buna göre, salgının emek piyasalarında derin ve olumsuz etkilere yol açtığını ve salgının etkisinin emek

piyasalarında uzun süreli olacağını tahmin etmişlerdir. Salgının küresel ölçekte çalışma sürelerini azalttığını, işsizliği arttırdığını ve kayıt dışı istihdamın payını düşürdüğünü gözlemlemişlerdir. Bunun yanı sıra salgının, diğer gruplardan daha çok başta genç kadınlar olmak üzere tüm gençleri etkilediğini belirtmişlerdir. İbiş (2020) Türkiye'deki seyahat acentelerinin COVID-19 salgınından nasıl etkilendiğini incelediği çalışmasında, seyahat acentelerinin salgından büyük ölçüde etkilendikleri, bu süreçte gelir kaynaklarının kesildiği, pek çok sabit giderlerinin devam ettiği ve acentelerin daha fazla desteğe ihtiyaç duydukları sonucuna varılmıştır. Tunalı (2020) çalışmasında COVID-19 pandemisinin Dünya'da ve Türkiye'de ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Buna göre, COVID-19 pandemisinin Dünya'da neredeyse bütün ülkelerde ekonomik daralmaya yol açacağı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, pandeminin ne kadar süreceği, ekonomik faaliyetlerin ne kadar süre kısıtlı kalacağı ve normal hayata ne zaman döneceği bilinmediğinden, pandeminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin net bir şekilde tahmin edilmesi mümkün olmadığını belirtmiştir. Ramelli ve Wagner (2020) çalışmalarında COVID-19'un finansal etkisini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, borsa katılımcıları açısından COVID-19'un daha geniş bir ekonomik ve finansal krize dönüştüğünü göstermektedir. Albulescu (2020) koronavirüs ve ham petrol fiyatlarının ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada 21 Ocak 2020 – 13 Mart 2020 dönemi günlük veriler kullanılarak ARDL modeli uygulanmıştır. Çalışmanın neticesinde elde edilen bulgulara göre, küresel düzeyde bildirilen enfeksiyon vakaları ve ölüm oranı ABD ekonomi politikası belirsizliği üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını gösterirken, Çin dışındaki durum ele alındığında hem yeni vaka duyurularının hem de COVID-19 ile ilgili ölüm oranlarının ABD ekonomi politika belirsizliğini artırdığı sonucuna varılmıştır. Şit ve Telek (2020) COVID-19 salgınının altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini 1 Mart 2020-7 Mayıs 2020 dönemi günlük vaka ve ölüm sayıları, altın ons fiyatları ve dolar endeksi verilerini dikkate alarak incelemişlerdir. Bu amacı gerçekleştirmek için Hatemi-J eşbütünleşme testini uygulamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında eşbütünleşme saptanmıştır. Ayrıca Hatemi-J asimetric nedensellik testi sonucunda ise pandemi kaynaklı vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğu tespit edilmiştir. Kılıç (2020b) çalışmasında olay etüdü yöntemiyle COVID-19'un Borsa İstanbul sektör getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen analiz bulgularına göre, endekslerin birçoğunda negatif anormal getirilere rastlanmıştır. Sektör bazında en yüksek negatif getirilerin turizm ve tekstil sektörlerinde pozitif getirinin ise ticaret sektöründe olduğu tespit edilmiştir. Zeren ve Hızarcı (2020) 23 Ocak 2020 – 13 Mart 2020 arasındaki günlük verileri kullanarak COVID-19 salgınının borsalar üzerindeki olası etkilerini Maki eşbütünleşme testi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, toplam ölümlerle incelenen tüm borsalar uzun vadede birlikte hareket etmektedir. Toplam vakaların SSE, KOSPI ve IBEX35 ile eşbütünleşik olduğu ve bu vakaların FTSE MIB, CAC40 ve DAX30 ile eşbütünleşik olmadığı tespit edilmiştir. Çütçü ve Dineri (2021) çalışmalarında 16.03-06.05.2020 arasındaki günlük verileri kullanarak COVID-19 salgın sürecindeki yeni vaka sayısı ve yeni ölüm sayısının Türkiye'deki döviz kuruna etkisini incelemişlerdir. Elde edilen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, yeni vaka sayısı ve yeni ölüm sayısı ile döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

5. Çin Ekonomisinin Genel Değerlendirilmesi

Günümüzde tüm ülke ekonomilerinin giderek birbiriyle entegre olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Çin gibi dünyanın önemli ekonomilerinden birinde ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz bir etki, dünyanın tüm ekonomilerini etkileyebilir. Çin, dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir ve küresel ekonomide önemli bir yere sahiptir (Mahmud, 2020: 1).

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılında Çin Komünist Partisi tarafından, Mao Zedong önderliğinde kurulmuş (Timurtaş, 2018: 58) ve ekonomisi merkezi planlı bir sistem tarafından yönetilmiştir. Ancak 1970'lerin sonlarından itibaren Çin, merkezi planlı ekonomiden daha piyasa

odaklı bir ekonomik sisteme yönelmiştir ve dünyada küresel bir rol oynamaya başlamıştır. Çin'in, 1980'lerdeki ekonomik reformların başlangıcına kadar tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğu ve 1990'larda nüfusunun %73,6'sının kırsal alanlarda yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde birincil ürünler GSYH'nin %27,1'ini oluşturmaktadır. 2009 yılında bu paylar kırsal nüfus için %27,1'e ve GSYH'nin birincil ürünleri için %11,3'e gerilemiştir. Çin'in ihracatının bileşiminde de benzer değişiklikler meydana gelmiştir. 1984 yılında Çin'in mal ihracatının önemli bir bölümünü birincil ürün ve kimyasallar oluştururken, bugün Çin'in ihracatının neredeyse tamamı mamul maddelerden oluşmaktadır (Lin, 2011: 215).

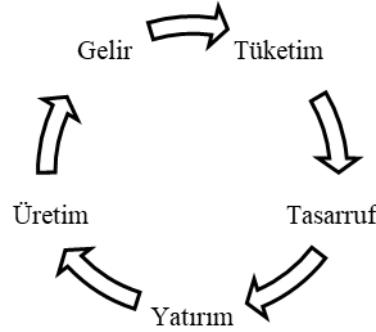
1978'den sonra Çin ekonomisinde birçok reform yapılmıştır: Kolektifleşmiş tarım ön plana çıkmaya başlamış ve fiyatlar kademeli olarak serbestleştirilmiştir. Ayrıca devlet işletmeleri özelleştirilmeye başlanmış, özel sektör büyümüş, borsalar ve modern bankacılık sistemi geliştirilmiş ve dış ticarete ve yatırımlara kapılar açılmıştır (İnternet-4; Qian, 2000: 1; Lau, 2018: 2). Çin, daha dışa açık, serbest ama komünist sistemin siyasi kontrolünde, üretken bir sistemi yerleştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte, yüksek ve etkileyici bir biçimde çift haneli ekonomik büyüme oranları gerçekleştirilmiştir. Çin'in hızlı büyümesi onun dünya GSYH'sindeki payının artmasına da neden olmuştur. Çin ekonomisi giderek daha fazla dışa açılmaya başlamış ancak aynı zamanda dış ticarete daha bağımlı hale gelmiştir (Öztürk, 2011: 136). Çin'in büyümesi kredi ve yatırımlara da büyük ölçüde bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Dünyada birçok malın en büyük tüketicilerinden ve üreticilerinden biri olan Çin, 2010 yılında dünyanın en büyük ihracatçılarından biri haline gelmiş ve aynı zamanda %10'luk bir büyüme oranına ulaşmıştır. Çin'in 2013 yılında en büyük ticaret ülkesi olduğu görülmektedir. Ülke, bugün dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir (İnternet-4; ECB, 2018: 7-37).

6. COVID-19 Salgınının Çin Ekonomisine Etkisi

Çin'de 2019 yılında ortaya çıkan yeni tip koronavirüs (COVID-19) küresel salgının süresi ve şiddeti hakkında belirsizliklerin mevcut olması nedeniyle bu aşamada salgının ekonomik etkilerini ölçmenin çok kolay olmadığı söylenebilir (Yao, 2020: 3). COVID-19 küresel salgınının hem arz hem de talep yönlü kanallardan hissedilen ekonomik sonuçları, mikro açıdan bireyler, makro açıdan da ülke için oldukça büyüktür. Virüsün yayılmasını durdurmak ve virüsü kontrol altına alabilmek amacıyla ülkeler tarafından birçok önlemler alınmıştır. İnsanların hareketlerinin kısıtlanması ve ülkelerde işyerlerinin kapanması ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla insanların çalışmamaları sebebiyle üretimin durması ve talebin düşmesi kaçınılmazdır. Arz kesintileri, küresel tedarik zincirlerinde ortaya çıkan önemli aksaklıklar, birçok hizmet sektörü faaliyetinde gerçekleşen kesintiler, seyahat yasakları ve böylece gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olan turizmin de düşmesi, eğitim hizmetlerinde azalma, eğlence hizmetlerinde azalma, uçuşların iptal edilmesi, ülkelerin sınırları kapatması, birçok ülkede kısmi ya da tamamen sokağa çıkma yasağı ilan edilmesi, mal ve hizmet tüketiminin azalmasına veya ertelenmesine neden olan belirsizlik, ertelenmiş veya gecikmiş yatırım ve artan hastalık ve ölüm gibi küresel ekonomiyi gün geçtikçe daha olumsuz etkilemektedir (Boone, 2020: 39). Diğer bir ifade ile COVID-19 nedeniyle yaşanan tedarik zincirlerinin bozulmasından kaynaklanan bir arz şoku ve tüketici talebinin düşmesi nedeniyle meydana gelen bir talep şoku ayrıca belirsizlik nedeniyle yatırımlarda ortaya çıkan olumsuz etkiler ekonomiyi farklı kanallardan etkilemektedir (European Commission, 2020: 1).

Gelir-harcama zincirinin kopması ve bunun neticesinde üretimin durması COVID-19 salgınının ekonomik hayatta yarattığı en ciddi ve önemli tehditlerden biridir. Zira işyerleri kapandığında mal alımı duracaktır ve aynı zamanda tüketim düşecektir. İşyerlerinin kapalı kalması daha uzun sürerse satışlar durduğu için çalışanların birçoğu işten çıkarılma riski ile karşı karşıya kalacaktır. İşsiz kalan insanların gelirleri ve böylece harcamaları düşecek ve talep azalacaktır.

Ayrıca işyerlerinin kapalı kalma süresi çok uzarsa işyerlerinin kapanması kaçınılmaz olabilmektedir (İnternet-5).

Kaynak: İnternet-6

Şekil-1. Gelir-Tüketim-Tasarruf-Yatırım-Üretim İlişkisi

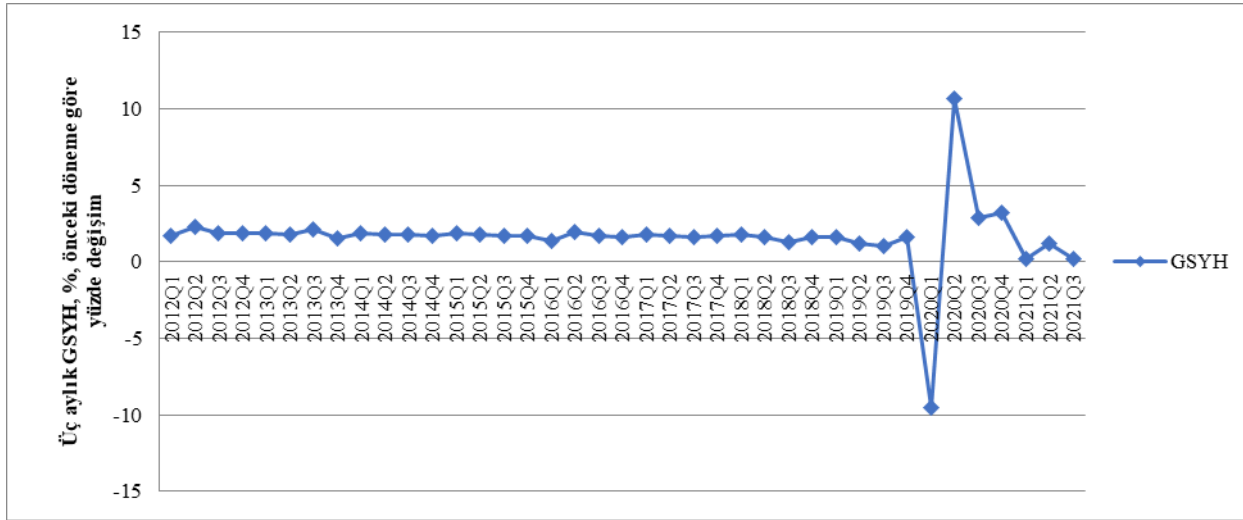
Şekil 1’de görüldüğü üzere gelir, tüketim, tasarruf, yatırım ve üretim ekonomik sisteminin önemli parçalarıdır. Büyüyen bir ekonomide sistem gelir artışı, tüketim ve tasarruf artışı, yatırım artışı, üretim artışı ve yine gelir artışı şeklinde çalışmaktadır. Neticede kişi başına düşen gelir artar ve ekonomik refah seviyesi yükselir. Fakat COVID-19 salgını nedeniyle birçok ülkede sıkı önlemler ve tedbirler alınmıştır. Bazı ülkelerde kısmi, bazı ülkelerde ise tam sokağa çıkma yasağı uygulaması getirilmiştir. Söz konusu uygulamalar, işyerlerinin ya tamamen kapanması ya da belirli saatlerde açık olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, işyerleri kazanç sağlayamamış ve zorunlu olarak çalışanlarını ücretsiz olarak izne çıkarmıştır. Bu durum kalıcı olursa çalışanlar temelli işten çıkarılma böylelikle işsiz kalma riski ile karşı karşıya kalabilirler. Böylece gelir düşebilir. Gelirin düşmesi tüketimin, tasarrufun ve yatırımların düşmesine o da üretimin düşmesine neden olabilir. Tüketim ve tasarrufun, yatırımın ve üretimin düşmesi geliri yine düşürebilir. Bu süreç kısır döngüye dönüşerek ekonomide daralmaya böylece refahın düşmesine sebep olabilir (İnternet-6).

COVID-19’un Çin ekonomisinde üretim üzerinde doğrudan etkisi olduğu söylenebilir. Çin’deki üretim düzeyi, Hubei eyaletindeki ve diğer bölgelerdeki kapanmadan oldukça etkilenmiştir. Birçok şirket Çin’e bağımlıdır. Çin’deki fabrikaların kapanması dolayısıyla birçok önemli şirketin üretimi durmuştur. İnsanların evden çıkmamaları ve eskisi kadar tüketim yapmamalarından dolayı uluslararası şirketlerin toplam satışları azalmıştır. Bunun yanı sıra, üretimin Çin’de yavaşlamasıyla birlikte küresel tedarik zincirlerinin işleyişi de bozulmuştur. Ayrıca, Çin’den gelen girdilere bağlı olarak, dünyadaki şirketler üretimde daralmalar yaşamaya başlamıştır. Ülkeler arasında sınırlanmış olan taşımacılık, küresel ekonomik faaliyetlerini daha da yavaşlatmıştır. Tüketiciler ve firmalar arasındaki bazı panikler olağan tüketim kalıplarını bozmuş ve piyasa anomalileri yaratmıştır. Küresel finans piyasaları değişikliklere tepki vermiş ve küresel hisse senedi endeksleri gerilemiştir (McKibbin ve Fernando, 2020: 2; Mahmud, 2020: 1). COVID-19’un ortaya çıkması ve yayılmasıyla beraber dünyadaki finans piyasalarının çöktüğü söylenebilir. Örneğin Wall Street Borsası’ndaki S&P 500 endeksi 19 Şubat ile 20 Mart 2020 tarihleri arasında %32 değer kaybetmiştir. Londra’da FTSE 100 endeksinin düşüşü aynı aralıktadır, Milano’da FTSE MIB endeksi %38 değer kaybetmiştir (Lucchese ve Pianta, 2020: 2). Çin’de ise 3 Şubat 2020 yılında Şanghai Borsası’nın CSI 300 endeksi %9,1 düşmüştür. Bu 2015 yılından beri en kötü gün olarak kayıtlara geçmiştir (İnternet-7). Ayrıca girdilerin ve/veya üretimin geçici olarak kesintiye uğraması bazı şirketleri, özellikle yetersiz likiditeye sahip olanları sıkıştırabilmektedir. Aynı zamanda insanlar risk konusunda endişe duydukça finansal piyasalar kesintiye uğrayabilmektedir. COVID-19

küresel ekonomiyi üretimi doğrudan etkileyerek, tedarik zinciri ve pazar aksamaları yaratarak ve şirketler ve piyasalar üzerindeki finansal etkiler olmak üzere ekonomiyi üç ana şekilde etkileyebilmektedir (İnternet-8).

COVID-19 gibi salgın hastalıklar, mal ve hizmetlere olan talebin düşmesine neden olabilmektedir (İnternet-9). Tüketiciler satın alacakları mal ve hizmetleri erteledikçe ya da tüketimi iptal ettikçe talebin düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Talep güven unsurundan etkilenmektedir. Dolayısıyla insanlar gelecek konusunda endişe ettikleri zaman ihtiyati tasarruflarını artırmayı tercih edebilmektedir (Demertzis ve diğ., 2020: 5). Aynı zamanda yiyecek, içecek, sağlık malzemeleri vb. gibi temel ihtiyaçların ve bunların sunulmasını sağlayan hizmetler haricinde tekstil, beyaz eşya, mobilya, otomotiv, konut, ulaşım vb. alan ve sektörlerde talep düşüşü söz konusu olabilir (İnternet-10). COVID-19 hem insan sağlığını hem de ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkeler salgının yayılmasını durdurmak için mücadele ederken Çin'in ve dünyanın ekonomik faaliyetleri yavaşlamıştır. Hastalığın evrimi ve ekonomik etkisinin oldukça belirsiz olması nedeniyle politika yapımcılarının uygun bir makroekonomik politikası izlemeleri zorlaşabilmektedir (McKibbin ve Fernando, 2020: 1). Çin'in ekonomik durumu incelendiğinde, 2010-2018 yılları arası ekonomik büyüme, istihdam ve ihracat oranlarında düşüş yaşandığı görülmektedir. Büyüme oranı 2010 yılında %10,4 iken 2018 yılında %6,5'e, istihdam 2010 yılında %69,2 iken 2018 yılında %67,7'ye, ihracat ise 2010 yılında %27,18 iken 2018 yılında %19,51 seviyesine düşmüştür (İnternet-11).

Grafik-1. Çin'in GSYH Büyüme Oranları (%), 2012Q1-2021Q3

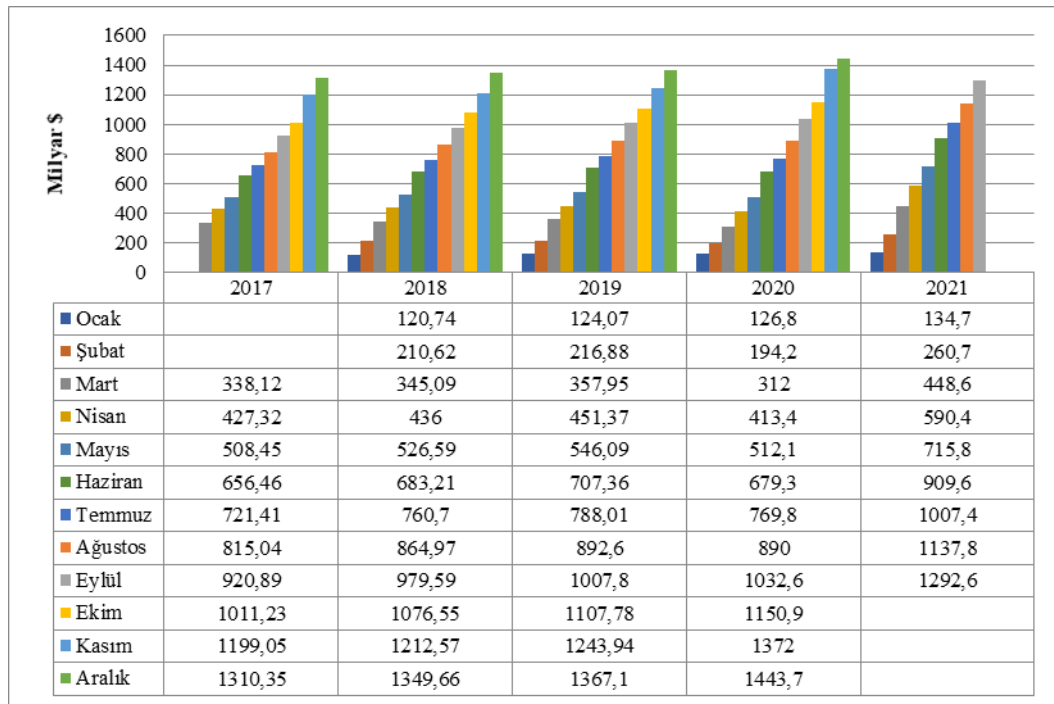

Kaynak: İnternet-12

Çin'in ekonomik performansı dikkat çekicidir. Dünyanın en çok nüfusuna sahip ülkesi olan Çin aynı zamanda dünyada ekonomisinin en hızlı büyüyen ülkelerden biridir. Çin, 1978 yılından bu yana başlatılan ekonomik reformlar neticesinde sürekli olarak yüksek büyüme oranları kaydetmiştir (Pedersen, 2003: 61). Grafik 1'de Çin'in 2012Q1-2021Q3 arası üçer aylık ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Büyüme oranları 2012Q1-2021Q3 yılları arasında ortalama %9,5 ile %10,7 arasında dalgalanmaktadır. Çin ekonomisinin 2012'den itibaren belirgin bir şekilde yavaşladığı söylenebilir. 2012 yılının ilk çeyreğinde büyüme oranı %1,7 iken 2020 yılının ilk çeyreğinde %9,5'e gerilemiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde %10,7'ye yükselirken, 2021 yılının üçüncü çeyreğinde tekrar düşüş göstermiş ve %0,2 olarak gerçekleşmiştir.

Çin, dünya ekonomisinin önemli aktörlerinden biridir. Çin'in hızlı ekonomik büyümesinde 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) katılması, büyük ölçekte sermaye yatırımlarının artması ve verimlilik artışının yanı sıra çelik ve petrol üretiminin pozitif etki yaptığı söylenebilir (Sznajderska, 2017: 5; Angresano, 2008: 337). Ayrıca üretim düzeyindeki iyileşmelere büyük ölçüde tarım, ticaret ve hizmet sektörlerinde, kaynakların daha verimli kullanılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, ihracatta ortaya çıkan artış da ekonomik büyüme oranının yükselmesine katkıda bulunmuştur. Fakat aynı zamanda sosyal ve çevresel dengesizliklere de yol açmıştır (CRS, 2019: 7; İnternet-13). Ancak 2019 yılında başlayan COVID-19 salgını nedeniyle büyüme oranlarında düşüş yaşanmıştır. Üç aylık ekonomik büyüme oranı 2018 yılının ilk çeyreğinde %1,5 iken, 2019 yılının ilk çeyreğinde %1,4'e gerilemiştir. 2018 yılının ikinci çeyreğinden bu yana tüketim ve yatırım oranlarındaki artış azalmış, brüt sermaye oluşumu ise yılın ilk çeyreğinde büyümeye daha az katkıda bulunmuştur (İnternet-14; World Bank Group, 2019: 3).

Grafik-2. Çin'in Doğrudan Yabancı Yatırımları

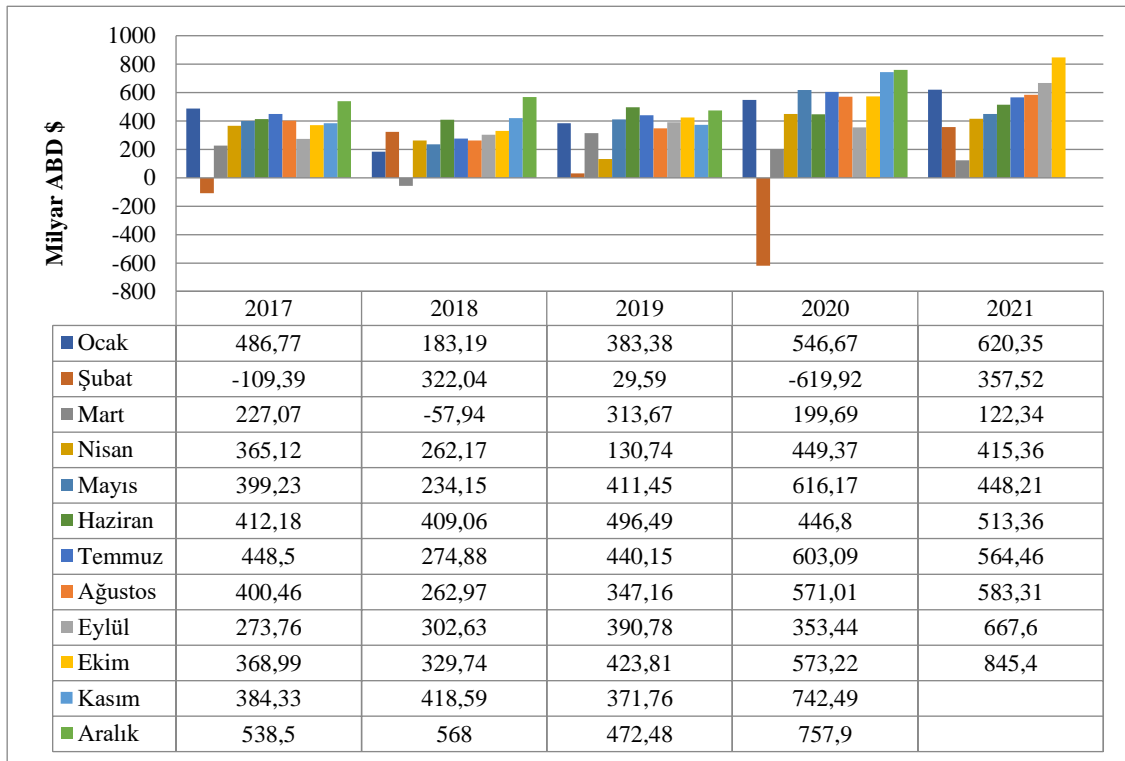
Kaynak: İnternet-15

Çin'de gerçekleştirilen önemli reformlar arasında Çin'in dış ticarete ve yatırımlara açılmasıdır. Diğer bir ifade ile doğrudan yabancı yatırımlar, Çin'in dış dünyaya açılmasının önemli bir unsuru olmuştur. Bu da doğrudan yabancı yatırımların daha fazla artmasına neden olmuştur (Öztürk, 2011: 131-136). Çin, 1979 yılından itibaren büyük miktarda doğrudan yabancı yatırım çekmiştir. Özellikle 1990'ların başında gerçekleşen ticaret ve yatırım reformları ve teşvikleri nedeniyle doğrudan yabancı yatırımları çekmede önemli başarı elde etmiş ve yatırımlarda artışa neden olmuştur. 1993 yılında ilk kez gelişmekte olan ekonomiler arasında en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ülke haline gelmiştir. Bu tür akışların, Çin'in verimlilik kazanımlarının hızlı ekonomik ve ticari büyümesinin önemli bir kaynağı olduğu söylenebilir (Yang, 2003: 6; CRS, 2019: 14; Cheng ve Ma, 2007: 2). Çin, 2018 yılında ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci doğrudan yabancı yatırım alıcısı olmuştur (UNCTAD, 2019: 2). Ancak grafik 2 incelendiğinde, 2020 yılının ilk aylarında COVID-19 salgını Çin'in doğrudan yabancı yatırım girişlerinin azalmasına sebep olduğu görülmektedir. Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 2020 yılının ilk çeyreğinde yıllık %10,8 düşüşle 31,1 milyar dolara gerilemiş, Ocak-Eylül 2021'de tekrar artmıştır. Çin'in uluslararası ticareti de istikrarlı bir şekilde genişlemiştir. Çin'in hem ihracatı hem de ithalatı

dünya ticaretinden daha hızlı büyümüş ve Çin'in küresel ticaretteki payı istikrarlı bir şekilde artmıştır. Sanayi ekonomilerine yapılan ihracatın toplam payı artmış ve çeşitlenmiştir. 2018 yılında Çin'in en büyük ihracat ortağı ABD'dir (%19,2). Çin ve ABD arasındaki toplam ticaret 1980 yılında 5 milyar dolardan 2018 yılında 660 milyar dolara yükselmiştir. Çin'in en büyük ihracat ortakları arasında ikinci sırada Hong Kong (%12,2), üçüncü sırada Japonya (%5,9) ve dördüncü sırada Güney Kore (%4,4) yer almaktadır. İthalatta ise birinci sırada Güney Kore (%9,7) yer almaktadır. Güney Kore'den sonra sırasıyla Japonya (%8,6), ABD (%7,3), Almanya (%5) ve Avustralya (%4,9) gelmektedir (Rumbaugh ve Blancher, 2004: 3; İnternet-4).

Çin'in ihracatı 1979-2009 yılları arası yılda %16 büyümüştür. Bu dönemin başında Çin'in ihracatı, küresel mal ve faktör dışı hizmet ihracatının yalnızca %0,8'ini temsil ederken günümüzde ticarete önemli bir küresel oyuncu ve dünyanın en büyük mal ihracatçısı haline gelmiştir (Lin, 2011: 214; Sørensen, 2017:4). Küresel mal ticaretindeki payı 2000 yılında %1,9'dan 2017 yılında %11,4'e yükselmiştir. Aynı zamanda 2017 yılında 227 milyar dolarlık ihracat ile dünyanın en büyük beşinci hizmet ihracatçısı olmuştur (Woetzel ve diğ., 2019: 2). Hem ihracat hem de ithalat açısından ticarete oldukça önemli bir rol oynayan Çin'in 2010 yılında ihracatı %27,18 iken 2018 yılında %19,51'e gerilemiştir. 2010 yılında ithalat %23,53 iken 2018 yılında %18,73'e düşmüştür. Çin'de 2010-2018 yılları arası hem ihracat hem de ithalatta düşüş yaşanmıştır. Ancak Çin'in toplam ihracat artışı yavaşlamasına rağmen pozitif kalmıştır ve bu yıllarda ticaret açığı olmamıştır. Fakat grafik 3 incelendiğinde, 2020 yılının Şubat ayında Çin'de ticaret açığı görülmektedir. Salgının bu açığın meydana gelmesinde etkisinin olduğu söylenebilir. Bu açık, 2018 yılı Mart ayından bu güne kadar ki ilk ticaret açığıdır. 2020 yılının Mart ayından 2021 yılının Ekim ayına kadar ise ticaret fazlası verdiği görülmektedir (İnternet-16).

Grafik-3. Çin'in Ticaret Dengesi

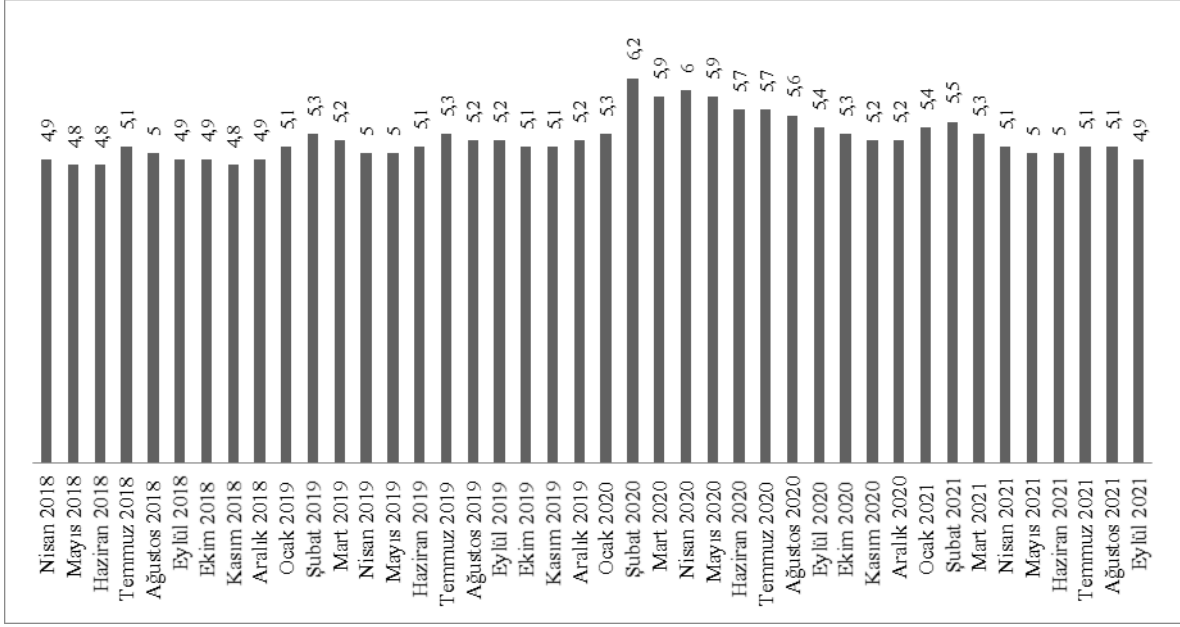

Kaynak: İnternet-16

COVID-19'un bir bütün olarak Çin'in işgücü piyasası üzerindeki etkisinin, artan işsizlikle belirginleştiği söylenebilir (ILO, 2020: 5). Grafik 4'te Çin'in kentsel işsizlik oranları

gösterilmektedir. Grafikte Çin'in 2019 yılında kentsel işsizlik oranının giderek arttığı ve söz konusu artışın 2020 yılında da devam ettiği görülmektedir. Bu oran, 2020 yılının Ocak ayından Şubat ayına %5,3'ten %6,2'ye yükselmiştir ancak Mart ayında %5,9'a düşmüştür. 2021 yılının Eylül ayında da %4,9 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik-4. Çin'in Kentsel İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: İnternet-17

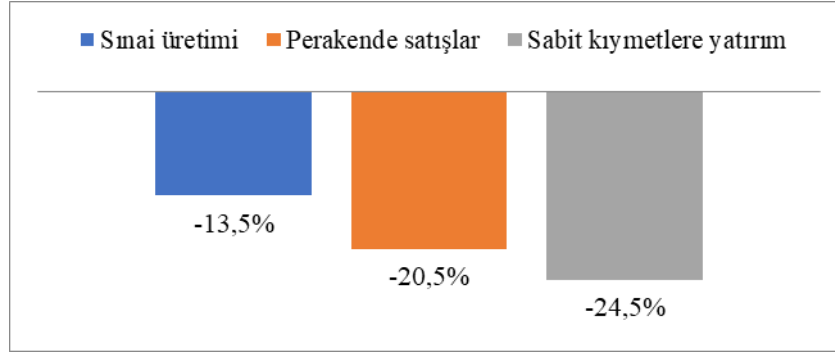
Tablo 2'de yer alan aylık enflasyon verilerine göre 2019 yılında enflasyon oranları neredeyse sürekli artış göstermiştir. 2020 yılının Ocak ayında enflasyon oranı %5,4'e ulaştıktan sonra istikrarlı bir şekilde düştüğü görülmektedir. 2021 yılının Eylül ayında Çin'de aylık enflasyon oranı %0,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-2. Çin'in Enflasyon Oranları (%)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2019	1,7	1,5	2,3	2,5	2,7	2,7	2,8	2,8	3	3,8	4,5	4,5
2020	5,4	5,2	4,3	3,3	2,4	2,5	2,7	2,4	1,7	0,5	-0,5	0,2
2021	-0,3	-0,2	0,4	0,9	1,3	1,1	1	0,8	0,7			

Kaynak: İnternet-18

Salgın Çin ekonomisini özellikle 2020 yılının ilk aylarında olumsuz yönde etkilemiştir. Grafik 5 incelendiğinde, Çin'de Ocak ve Şubat aylarında yıllık bazda sınıî üretimi, perakende satışlar ve sabit kıymetlere yatırım alanlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Buna göre, 2020 yılının Ocak ve Şubat aylarında bir önceki yılın aynı dönemine göre sınıî üretimi %13,5, perakende satışlar %20,5 ve sabit kıymetlere yatırım ise %24,5 düştüğü görülmektedir.

Grafik-5. Çin’de Ocak ve Şubat 2020’de Ekonomik Faaliyetteki Yıldan Yıla Değişimi

Kaynak: İnternet-19

7. Sonuç

COVID-19’un etkisinin gittikçe derinleştiği görülmektedir. Salgın tespit edildikten sonra hızla yayılarak küresel sağlığı tehdit etmiş, seyahatte ve sosyal iletişimde kısıtlamalara yol açmış ve genel küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte, salgın sona erdikten sonra uzun süreli derin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkilerinin olacağı öngörülebilir (Aydın ve Dülük, 2020: 40). Bu çalışmada COVID-19’un Çin ekonomisine etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çin ekonomisinin özellikle 2020 yılının başında salgından etkilendiği görülmektedir. Çin’in ekonomisi büyümeye başlamış ve ekonomik büyümeyi yüksek oranlara çıkarmıştır. Aynı zamanda Çin’in uluslararası ticareti de istikrarlı bir şekilde genişlemiş ve küresel ticaretteki payı kararlı bir şekilde artmıştır. Günümüzde ise Çin’in, küresel ekonomide önemli bir rolü vardır. Ancak salgın, ülkenin ekonomisini kesintiye uğratmış ve küresel olarak tüm dünyaya yayılmıştır. Virüsün yayılmasını durdurmak amacıyla ülkeler farklı adımlar atmıştır. İnsanların evde kalması, işyerlerinin kapatılması, hizmet sektörü faaliyetinde gerçekleşen düşüş, seyahat yasakları, ülkelerin sınırlarını kapatması, birçok ülkede kısmi ya da tamamen sokağa çıkma yasağı ilan edilmesi vb. uygulamalar ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.

2019 yılının sonunda başlayan COVID-19 salgını sebebiyle Çin’in büyüme oranlarında düşüş yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Çin’e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar da 2020 yılının ilk iki ayında düşmüştür. Salgının hızlı bir şekilde yayılması Çin’in ticaretinde de etkisini göstermiştir. Çin’de 2010-2018 yılları arası hem ihracat hem de ithalatta düşüş yaşanmıştır. Ancak Çin’in toplam ihracat artışı yavaşlamasına rağmen pozitif kalmıştır ve bu yıllarda ticaret açığı olmamıştır. Fakat 2020 yılının ikinci ayında Çin’de ticaret açığı görülmektedir. Çin’in aylık enflasyon oranları 2019 yılında hemen hemen sürekli artış göstermiştir. 2020 yılının Ocak ayından sonra ise enflasyon oranları düşmüştür. COVID-19 Çin’in işgücü piyasasını da etkilemiştir. Çin’in kentsel işsizlik oranları 2019 yılında giderek artmış ve söz konusu artış 2020 yılında da devam etmiştir. Çin’de kentsel işsizlik oranı 2021 yılının Şubat ayında %5,5 iken, Eylül ayında %4,9’a gerilemiştir. Salgının olabildiğince erken ve etkili bir şekilde kontrol altına alınması önemlidir. COVID-19 salgını Çin’de başlamasına rağmen, Çin pek çok ülkeye göre salgını hızlı ve etkili bir şekilde kontrol altına almayı başarmıştır (Burki, 2020). Bu çerçevede, tablo ve grafiklerden Çin’de 2020 yılının ilk dönemlerine göre ekonomik büyümede, doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ve ticaret dengesinde iyileşme olduğu, kentsel işsizliğin ise düştüğü görülmektedir. Ancak salgın halen devam etmektedir. COVID-19 salgınının süresi ne kadar uzarsa, ülke ekonomilerini o kadar derinden etkilemesi olasıdır. Ülke ekonomilerinin yanı sıra halk sağlığı üzerinde de psikolojik ve fizyolojik birtakım etkileri bulunan salgın sürecinin politika yapımcıları tarafından ele alınarak uygun politikalarla yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, tüm dünyanın içinde bulunduğu bu zor süreçte insanların sağlığına öncelik vererek, sağlığı korumaya yönelik kapsamlı önlemlerin alınması ve özellikle ihtiyacı olanlara ekonomik desteğin sağlanması gerekmektedir. COVID-19’un

sınırı yoktur ve her insanı etkileyebilmektedir. Bu nedenle, ülkelerin salgınla mücadelede birlikte hareket etmeleri etkili bir unsur olabilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö. & Günay, A. (2020). The Early Impact of the COVID-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy, *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, ss. 520-526.
- ADB. (2020). The Economic Impact of the COVID-19 Outbreak on Developing Asia. ADB BRIEFS NO. 128.
- Addison, T. & Ghoshray, A. (2020). Pandemics and Their Impact on Oil and Metal Prices, WIDER Working Paper.
- Albulescu, C. (2020). Do COVID-19 and Crude Oil Prices Drive the US Economic Policy Uncertainty? hal-02509450.
- Angresano, J. (2008). The State of China's Economy 2009, *Real-world Economics Review*, Issue no. 48, ss. 335-350.
- Artvinli, F. (2020). Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış, Türk Tabipleri Birliği, COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu.
- Aydın, İ. & Dülek, B. (2020). COVID-19 Pandemisinin Pazarlama Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri, Akdeniz Zirvesi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 17-18 Ekim 2020, Girne.
- Aykaç, M. & Murat, G. (2020). COVID-19 ve Emek Piyasaları: Etkiler ve Muhtemel Yönelişler, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 8(2), ss. 91-122.
- Bahar, O. & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), ss. 125-139.
- Baldwin, R. & Mauro, B. W. (editors). (2020). Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes. London: CEPR Press.
- Bingül Ak, B., Türk, A. & Ak, R. (2020). Covid-19 Bağlamında Tarihteki Büyük Salgınlar ve Ekonomik Sonuçları, *Turkish Studies*, 15(4), ss. 189-200.
- Bofinger, P., Dullien, S., Felbermayr, G., Fuest, C., Hüther, M., Südekum, J. & Weder di Mauro, B. (2020). Economic Implications of the COVID-19 Crisis for Germany and Economic Policy Measures. Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes (içinde) ss. 167-177, London: CEPR Press.
- Boone, L. (2020). Tackling the Fallout from COVID-19. Economics in the Time of COVID-19 (içinde) ss. 37-44, London: CEPR Press.
- Burki, T. (2020). China's Successful Control of COVID-19, *Newsdesk*, 20, ss. 1240-1241.
- Cheng, L. K., & Ma, Z. (2007). China's Outward FDI: Past and Future. SERUC Working Paper no. 200706001E.
- Congressional Research Service (CRS). (2019). China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States.
- Congressional Research Service (CRS). (2020). Global Economic Effects of COVID-19.
- Çütçü, İ. & Dineri, E. (2021). The Effect of the Pandemic on Exchange Rates: An Application on Turkey, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(4), ss. 182-193.

- Demertzis, M., Sapir, A., Tagliapietra, S. & Wolff, G. B. (2020). An Effective Economic Response to the Coronavirus in Europe, *Policy Contribution*, Issue no. 6, ss. 1-10.
- Demir, O. & Esen, A. (2021). Covid 19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), ss. 88-105.
- Derman, O. (2020). Tarih Boyunca İnsanlığın Salgın Hastalıklarla Mücadelesi, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 63, ss. 26-31.
- Dhar, R. (2020). Impact of COVID-19 on World Economy, *Manpower Journal*, Vol. LIV, No. 1 & 2, ss. 37-59.
- Elgin, C., Basbug, G. & Yalaman, A. (2020). Economic Policy Responses to a Pandemic: Developing the Covid-19 Economic Stimulus Index, Centre for Economic Policy Research, ss. 1-14.
- Er, A. G. & Ünal, S. (2020). Dünyada ve Türkiye'de 2019 Koronavirüs Pandemisi, *FLORA*, 25(1), ss. 1-8.
- European Central Bank (ECB). (2018). The Transition of China to Sustainable Growth – Implications for the Global Economy and the Euro Area. Occasional Paper Series, No. 206.
- European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) and Supply of Substances of Human Origin in the EU/EEA. Stockholm.
- European Commission. (2020). Temporary Framework for State Aid Measures to Support the Economy in the Current COVID-19 Outbreak. Brussels.
- Evans, O. (2020). Socio-economic Impacts of Novel Coronavirus: The Policy Solutions, *BizEcons Quarterly*, 7, ss. 3-12.
- Falode, A. J., Yakubu, M. J. & Bolarinwa, O. J. (2021). History of Pandemics in the Twentieth and Twenty-First Century, *Journal for Humanities and Social Sciences*, 2(1), ss. 9-26.
- Fornaro, L. & Wolf, M. (2020). Covid-19 Coronavirus and Macroeconomic Policy: Some Analytical Notes, ss. 1-8.
- Gralinski, L. E. & Menachery, V. D. (2020). Return of the Coronavirus: 2019-nCoV, *Viruses*, 12(2), ss. 1-8.
- Gelaw, T. A., Eskeziaw, B. M., Dagnaw, A. Y., Mariamenatu, A. H., Alemu, A. C., Wondie, G. S., Meles, M. K. (2020). Novel Coronavirus Disease (COVID-19): World's Past Experience on Deadly Outbreaks, *EJMO*, 4(3), ss. 256-259.
- Güven, H. (2020). COVID-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-ticarette Meydana Gelen Değişimler, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), ss. 251-268.
- Haleyur Giri Setty, M. K. & Hewlett, I. K. (2014). Point of Care Technologies for HIV, *AIDS Research and Treatment*, 497046, ss. 1-20.
- Huremović, D. (2019). Brief History of Pandemics (Pandemics Throughout History), *Psychiatry of Pandemics: A Mental Health Response to Infection Outbreak*, ss. 7-35.
- ILO. (2020). China – Rapid Assessment of the Impact of COVID-19 on Employment.
- İbiş, S. (2020). COVID-19 Salgınlarının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss. 85-98.

- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M. K., Arı, H. O., Çelik, H. & Yıldırım, H. H. (2020). COVID-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri, TUSPE Rapor: 2020/2, TUSPE Yayınları, Ankara.
- Kelly, E. (2009). The Scourge of Asian Flu: in utero Exposure to Pandemic Influenza and the Development of a Cohort of British Children, IFS Working Paper W09/17.
- Khan, M., Adil, S. F., Alkathlan, H. Z., Tahir, M. N., Saif, S., Khan, M. & Khan, S. T. (2020). COVID-19: A Global Challenge with Old History, *Epidemiology and Progress So Far*, *Molecules*, 26(1), 39, ss. 1-25.
- Kılıç, O. (2020a). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği (içinde), Editörler: Muzaffer Şeker, Ali Özer & Cem Korkut, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kılıç, Y. (2020b). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), ss. 66-77.
- Kumar, D., Malviya, R. & Sharma, P. K. (2020). Corona Virus: A Review of COVID-19, *EJMO*, 4(1), ss. 8-25.
- Lau, L. J. (2018). The Chinese Economy in the New Era. Working Paper No. 69.
- Leung, G. M., Lam, T.-H., Ho, L.-M., Ho, S.-Y., Chan, B. H. Y., Wong, I. O. L. & Hedley, A. J. (2003). The Impact of Community Psychological Responses on Outbreak Control for Severe Acute Respiratory Syndrome in Hong Kong, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57(11), ss. 857-863.
- Li, Y., Zhou, H., Wen, Z., Wu, S., Huang, C., Jia, G., Chen, H. & Jin, M. (2011). Transcription Analysis on Response of Swine Lung to H1N1 Swine Influenza Virus, *BMC Genomics*, 12, 398, ss. 1-14.
- Lin, J. Y. (2011). China and the Global Economy. Asia Economic Policy Conference.
- Lucchese, M. & Pianta, M. (2020). The Coming Coronavirus Crisis: What Can We Learn? *Intereconomics*, 55(2), ss. 98-104.
- Mahmud, S. (2020). Impact of Corona Virus on the Global Economy.
- Mayda, P. Y. & Dinç, H. Ö. (2020). History of Epidemics and COVID-19, *Bezmialem Science*, 8, ss. 74-78.
- McKibbin, W. & Fernando, R. (2020). The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. CAMA Working Paper No. 19/2020.
- Nguyen, T., Bang, D. D. & Wolff, A. (2020). 2019 Novel Coronavirus Disease (COVID-19): Paving the Road for Rapid Detection and Point-of-Care Diagnostics, *Micromachines*, 11(3), 306, ss. 1-7.
- Oral, İ. O. & Sevinç, D. E. (2020). COVID-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Journal of Management Theory and Practices Research*, 1(1), ss. 58-70.
- Öztürk, S. (2011). Küresel Ekonomik Krizin Çin Ekonomisine Etkileri: Çin'in Büyüme Stratejisinin Sürdürülebilirliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, ss. 123-139.
- Pedersen, G. W. (2003). China's Role in the Global Economy, *Monetary Review*, ss. 61-76.

- Porta, A. (editor). (2008). *A Dictionary of Epidemiology*. Oxford University Press.
- Qian, Y. (2000). *The Institutional Foundations of Market Transition in the People's Republic of China*. ADB Institute Working Paper 9.
- Ramelli, S. & Wagner, A. F. (2020). *Feverish Stock Price Reactions to COVID-19*. Swiss Finance Institute Research Paper Series, No. 20-12.
- Restifo, N. P. (2000). *Flu: The Story of the Great Influenza Pandemic of 1918 and the Search for the Virus that Caused It*, *Nature Medicine*, Nature Publishing Group, 6, ss. 12-13.
- Rumbaugh, T. & Blancher, N. (2004). *China: International Trade and WTO Accession*. IMF Working Paper.
- Saunders-Hastings, P. R. & Krewski, D. (2016). *Reviewing the History of Pandemic Influenza: Understanding Patterns of Emergence and Transmission*, *Pathogens*, 5(4), 66, ss. 1-19.
- Sampath, S., Khedr, A., Qamar, S., Tekin, A., Singh, R., Green, R. & Kashyap, R. (2021). *Pandemics Throughout the History*, *Cureus*, 13(9), ss. 1-9.
- Sørensen, A. (2017). *Kinas Store Omstilling: Nu Skal Forbrugerne Trække Væksten*. DI Indsigt.
- Sundhedsstyrelsen. (2020). *COVID-19 i Danmark*. København S.
- Sülün, D. (2020). *The Impact of COVID-19 on France's Economy With An Overview on the European Economy*, *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 5(Special Issue), ss. 115-136.
- Sznajderska, A. (2017). *The Role of China in the World Economy: Evidence from Global VAR Model*. Warsaw: NBP Working Paper No. 270, Economic Research Department.
- Şit, A. & Telek, C. (2020). *Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri*, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Special Issue, ss. 1-13.
- Timurtaş, M. E. (2018). *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü*, *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), ss. 52-69.
- Tunalı, Ç. B. (2020). *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri (içinde)*. (Editörler: Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- UNAIDS. (2021). *Confronting Inequalities: Lessons for Pandemic Responses from 40 Years of AIDS*, Global AIDS Update 2021.
- UNAIDS & WHO. (2003). *A History of the HIV/AIDS Epidemic with Emphasis on Africa, Workshop on HIV/AIDS and Adult Mortality in Developing Countries*.
- UNCTAD. (2019). *World Investment Report 2019*. Geneva: United Nations.
- Woetzel, J., Seong, J., Leung, N., Ngai, J., Manyika, J., Madgavkar, A., Lund, S. & Mironenko, A. (2019). *China and the World*. McKinsey Global Institute.
- World Bank. (2020). *The Economy in the Time of Covid-19. Semiannual Report of the Latin America and Caribbean Region*.
- World Bank Group. (2019). *China Economic Update May 2019*.
- World Health Organization (WHO). (2020). *Mental Health and Psychosocial Considerations during the COVID-19 Outbreak*.

- Yang, Y. (2003). China's Integration into the World Economy: Implications for Developing Countries. International Monetary Fund.
- Yao, A. (2020). Coronavirus: First Thoughts on the Potential Economic Impact on China, *Research & Strategy Insights*, ss. 1-5.
- Zeren, F. & Hızarcı, A. E. (2020). The Impact of COVID-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence from Selected Countries, *Bulletin of Accounting and Finance Review*, 3(1), ss. 78-84.
- İnternet-1: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/cases-updates/summary.html>. Erişim tarihi: 10.4.2020.
- İnternet-2: <https://varldenshistoria.se/vetenskap/medicin/pandemi-historiens-storsta-skrack>. Erişim tarihi: 15.4.2020.
- İnternet-3: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.(Erişim tarihi: 5.2.2021.
- İnternet-4: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>. Erişim tarihi: 21.11.2021.
- İnternet-5: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/gelir-harcama-zinciri-koparsa.html>. Erişim tarihi: 5.4.2020.
- İnternet-6: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/03/ekonomik-daralmay-minimum-duzeyde.html>, Erişim tarihi: 5.4.2020.
- İnternet-7: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51297385>. Erişim tarihi: 14.4.2020.
- İnternet-8: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/covid-19/economic-impact-covid-19.html>. Erişim tarihi: 29.9.2020.
- İnternet-9: <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy/>. Erişim tarihi: 10.4.2020.
- İnternet-10: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/kuresel-ticaret-ve-buyume-cokuyor.html#more> Erişim tarihi: 5.4.2020.
- İnternet-11: <http://wdi.worldbank.org/>. Erişim tarihi: 5.2.2021.
- İnternet-12: <https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm#indicator-chart>. Erişim tarihi: 8.11.2021.
- İnternet-13: <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>. Erişim tarihi: 5.2.2021.
- İnternet-14: <https://www.statista.com/statistics/1103215/apac-covid-19-impact-on-economic-growth-by-country/>. Erişim tarihi: 28.3.2020.
- İnternet-15: <https://tradingeconomics.com/china/foreign-direct-investment>. Erişim tarihi: 8.11.2021.
- İnternet-16: <https://tradingeconomics.com/china/balance-of-trade>. Erişim tarihi: 8.11.2021.
- İnternet-17: <https://tradingeconomics.com/china/unemployment-rate>. Erişim tarihi: 7.11.2021.
- İnternet-18: <https://tradingeconomics.com/china/inflation-cpi>. Erişim tarihi: 7.11.2021.
- İnternet-19: <https://www.statista.com/chart/21135/production-and-sales-losses-in-china/> Erişim tarihi: 15.6.2020.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

25 YEARS OF DIGITAL PAYMENT SYSTEMS

Selçuk Yasin YILDIZ¹

Abstract

This study aims to make a general map of the studies prepared in the 25 years since the first study on digital payment systems was carried out in 1997. In this study, which was designed to make a general map of the literature of digital payment systems, the journals in the WoS database and scanned in the SSCI were examined using the bibliometric analysis method. Keywords used in digital payment systems studies and references to these studies were mapped, and a general profile of the literature was taken. Visualization of scientific maps was carried out using the “VOSviewer” program to visualize the analysis results. In approximately 25 years since the beginning of the studies on digital payment systems in 1997, 1326 studies have been identified, and all these studies have been included in the analysis. According to these analyses, the studies published between 1997 and 2021 were categorized according to the country, the journal in which they were published, and their frequencies were determined according to the years. Since 2013, most studies have been carried out in China, the USA, and India on digital payment systems, which have gained increasing momentum. Mobile payments, security, trust, and mobile wallet keywords are especially notable in the studies of digital payment systems published frequently in technology and marketing journals. In this way, the studies on digital payment systems have been reviewed, and the results of the study are a guideline in terms of reaching the issues that have not been studied in terms of marketing literature.

Key Words: Digital payment system, mobile payment, bibliometric analysis

DİJİTAL ÖDEME SİSTEMLERİNİN 25 YILI

Öz

Bu çalışmanın amacı, dijital ödeme sistemlerine yönelik ilk çalışmanın yapıldığı 1997 yılından günümüze kadar geçen 25 yıllık süreçte hazırlanmış çalışmaların, genel bir haritasını çıkarmaktır. Dijital ödeme sistemleri literatürünün genel bir haritasını çıkarmak için hazırlanmış bu çalışmada, Web of Science veri tabanında bulunan ve Social Sciences Citation Index'te taranan dergiler bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda dijital ödeme sistemleri çalışmalarında kullanılan anahtar kelimeler ve bu çalışmalara yapılan atıflar haritalandırılarak literatürün genel bir profili çıkarılmıştır. Analiz sonuçlarının görselleştirilmesi için “VOSviewer” programı kullanılarak bilimsel haritaların görselleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Dijital ödeme sistemleri konusunda çalışmaların başladığı 1997 yılından günümüze kadar uzanan yaklaşık 25 yılda yayımlanmış 1326 çalışma tespit edilmiş ve bu çalışmaların tamamı analize dahil edilmiştir. Bu analizler sonucunda 1997-2021 yılları arasında yayımlanan çalışmalar, ülkeye ve yayımlandığı dergiye göre kategorize edilip, yıllara göre yoğunlukları belirlenmiştir. 2013 yılından itibaren artan bir ivme yakalayan dijital ödeme sistemleri konusunda en fazla Çin, ABD ve Hindistan'da çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Özellikle teknoloji ve pazarlama dergilerinde sıkça yayımlanan dijital ödeme sistemlerine ait çalışmalarda mobil ödemeler, güvenlik, güven ve mobil cüzdan anahtar kelimeleri dikkat çekmektedir. Bu sayede, dijital ödeme sistemleri ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar gözden geçirilmiş olup, çalışma sonuçları özellikle pazarlama literatürü açısından halihazırda çalışılmamış konulara ulaşılması açısından rehber niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital ödeme sistemleri, mobil ödeme, bibliyometrik analiz

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, selcukyasinyl@gmail.com, orcid: 0000-0002-1594-8799

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Yıldız, S.Y. (2021). 25 years of digital payment systems. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 282-298.

1. Introduction

Internet-based banking and shopping applications have grown increasingly common due to the increased usage of information and communication technology. This expansion has altered the market's structure and the people it serves, and their purchasing habits (Schaller, Vatananan-Thesenvitz, & Schaller, 2021). This process, which can be summarized as the evolution of consumption habits toward want rather than need and the rise of hedonic consumption, has caused consumers to reject the distribution options provided by businesses, and as a result, the popularity of e-commerce sites that are open 24 hours a day has risen in the market. This shift in traditional corporate structures accompanied a complicated market structure characterized by a wide range of individual behavior.

More than two billion people will have purchased goods or services online by 2020 in the world of electronic commerce, where the Internet is used to sell, buy, transport, or trade data and products with many stakeholders (Turban, Whiteside, King, & Outland, 2017). The global value of e-commerce has surpassed US\$4.2 trillion (Statista, 2021a). With the COVID-19 pandemic causing people to turn to the Internet more regularly, the focus has shifted to online shopping (Hoang, Nguyen, & Nguyen, 2021). In the post-COVID-19 time, when the trend toward digitalization has intensified both in the consumer and commercial worlds, the ongoing shift to e-commerce, digital payments, and quick payments has grown dramatically (McKinsey, 2020). Another study looked at the number of visitors to e-commerce sites in the first four months of 2020. The number of visitors in April was 15.7 percent greater than the number of visitors in January (Statista, 2020a). Digital payment methods have become more widely used as a natural result of this growing trend in e-commerce usage. Digital payment systems are expected to grow from 950 million users in 2019 to 1.31 billion users in 2023 (Statista, 2020b), with benefits such as increased convenience, lower transaction fees, and improved electronic payment security (Bezovski, 2016). An essential concern for worldwide e-commerce is the increased usage of digital payment systems (Donnelly, 2016). In 2020, the global digital payments segment will have a transaction volume of \$5.204 billion. China is the world's largest market for digital payments, with a market value of \$2.496 billion (Statista, 2021b).

Because the flexible organizational structures are far from centralized, the new market structure has a heterogeneous system. Individuals of various qualities must make commercial judgments based on specific terms and situations, requiring a stable, efficient, and trustworthy infrastructure. In conditions where many decisions are made using various methods, an efficient, durable, and dependable infrastructure is needed to ensure that transactions are completed according to the terms and conditions agreed upon by their source counterparts (Bossone & Cirasino, 2001). These infrastructures are required in monetary units, just as in all other business units. As a result of shifting customer demands, trustworthy and technologically advanced payment systems were needed, and digital payment systems were born. The introduction of solid encryption protocols such as SSL, on the other hand, has boosted the market's reliability and functionality of digital payment systems. The term "FinTech" was coined by combining the English words "finance" and "technology" to describe an era in which the use of technology is unavoidable in financial transactions (Iman, 2018).

FinTech enables a wide range of financial technology to be employed in a rhythmic and immediate communication structure and to track financial transactions online with authorization constraints in a smooth manner. Financial information can be segregated from untrustworthy third parties and followed by users with access to the jurisdiction in this way (Ligon, Malick, Sheth, & Trachtman, 2019). The ability to instantly monitor financial transactions eliminates errors caused by the human component in cash-using system reconciliation.

The adoption of cell phones in financial transactions is another damaging event in the FinTech industry. Mobile payment has become a dominating type of digital payment, especially in industrialized nations, because of the widespread use of these devices for financial transactions worldwide (Maurer, 2012). The fundamental cause of the phenomena is the development of industrialized countries' mobile communication infrastructure and highly educated consumers' mobile payment systems (Jaradat & Faqih, 2014). Access to smartphones and technologies integrated into these phones can be offered more efficiently in industrialized countries. Even though infrastructural challenges exist in developing nations, it is clear that mobile payment systems are widely used due to the relative increase in the use of mobile technology (Setor, Senyo, & Addo, 2021).

Accessories that can be integrated into cellphones can now be used as a payment instrument due to digital and mobile payment systems development. Digital payments are predicted to be revolutionized by wearables such as smartwatches and the user experience that the Internet of Things (IoT) can provide (Şafak & Ünsal, 2021). However, introducing technology that enables internet connection and buying, such as smart speakers, will diversify digital payments. The fundamental dynamics of the projected revolutionization are the easy integration of mobile payment systems with intelligent products that facilitate daily life and the enjoyment structure of today's consumers waiting for instant change transformation. This revolution permits currency, which has already been digitized and emancipated, to be abstracted totally by moving to the next level, being user-friendly, and responding to the needs of a whole new consumer.

All of the factors above illustrate why digital payment systems were chosen as a topic worth researching. A powerful alternative technique to forecast digital payment systems and the mobile payment systems talked with them is to summarize the dimensions in which they are discussed and compile the findings of competent studies on the subject. Digital payment systems, which have been growing day by day for the last quarter-century, appear to have reached a tipping point with the pandemic issue, according to the literature. This research aims to provide a comprehensive map of the digital payment systems literature. The bibliometric analysis method assessed journals reviewed in the Social Sciences Citation Index published in the recent 25 years. It also aims to investigate certified academic publications on digital payment systems from a conceptual standpoint and identify sub-areas and gaps in the literature on which future research in this area can be concentrated. Furthermore, this research will reveal the historical development of the digital payment process and will be used to direct future research on the topic.

2. Conceptual Framework

Factors such as the introduction of blockchain technology and cold wallet applications, the growth of trade volume in the cryptocurrency market, particularly Bitcoin, and the proliferation of cryptocurrency trading and storage software have increased the importance of digital payment systems and drawn the attention of economic actors (Papadopoulos, 2015). Digital payment systems are a catch-all phrase for digital payment instruments, which are gaining popularity as a means of completing transactions in a variety of industries. They use a network of technology systems that comprises three sides of the payment system (bank, client, and business) to make transactions safe (Akanfe, Valecha, & Rao, 2020). Individual or business activities that employ a mobile internet-enabled electronic device to complete economic transactions are referred to as mobile payment systems (Liébana-Cabanillas, Sánchez-Fernández, & Muñoz-Leiva, 2014). According to Soejachmoen (2016), M-money systems can digitally access and activate electronic financial services using mobile phones.

Digital payment systems include many electronic transaction infrastructures. The digital payment methods that are widely used today can be listed as follows: Digital wallets (Pham & Ho,

2015), debit cards (Guan & Hua, 2003), pre-paid cards (Stroborn, Heitmann, Leibold, & Frank, 2004), credit cards (Chou, Lee, & Chung, 2004), e-cash (Chou et al., 2004), e-payments (Peha & Khamitov, 2004), mobile payment (Dahlberg, Mallat, Ondrus, & Zmijewska, 2008), QR code (Ramos de Luna, Liébana-Cabanillas, Sánchez-Fernández, & Muñoz-Leiva, 2019), bank transfer (WorldPay, 2021).

It will be easier to distinguish between the types of payments if the working logic of the payment tools that consumers use most frequently is explained. To begin with, a *digital wallet* is a piece of software that stores and transmits payment authorization data for one or more credit or bank accounts. When a consumer uploads payment account data to a digital wallet, the wallet can be used as a payment device for that account and transmits that data to the company for payment authorization (Levitin, 2018). *Debit cards* are a type of payment that necessitates the user having a credit limit on their account linked to the bill before making a purchase. The most significant benefit of using a debit card is that it eliminates the need to carry cash (Foscht, Maloles, Swoboda, & Chia, 2010). *Pre-paid cards*, another payment option, are often defined as a device that can save money for later usage. Gift cards, phone cards, transportation cards, and location-specific cards, such as university-issued cards accepted solely on campus, are now included in this broad category of prepaid cards (Hitzenko & Tai, 2014). Finally, *credit cards* are a payment type that allows customers to buy something or get something done right away even if they don't have the money. Individuals are required to repay the amount they spend on a credit card, either in full or in installments, at the end of a specified period (Foscht et al., 2010).

2.1. Digital Payment Systems

Since the involvement of the Internet in banking transactions, digital payment systems have found a specialized application area, and the cost of performing this role is significantly lower than the cost of using centralized and reliable financial services (Mullan, 2014). While e-commerce websites once only utilized digital payment systems, they are now widely used by physical businesses experiencing a digital transformation. Online and offline companies seek ways to digitize within the limits of technology's capabilities to improve their competitiveness (Sun, Yang, Shen, & Wang, 2020). The adoption of digital payment systems is increasing due to this situation. The use of electronic systems to effectuate money exchange is what digital payment systems, often known as electronic or cashless payments, are all about (Staykova & Damsgaard, 2015). These systems encompass all online and mobile payment methods and online borrowing and credit cards.

In comparison to cash payment, digital payment has various advantages in terms of speed, compliance, and tracking economic transactions, such as being a verified digital means (Verkijika, 2020). Three main aspects play a role in achieving this superiority in a standard digital payment system: payer, payee, and interface/channel elements (Setor et al., 2021). The payer is the individual who starts the payment process digitally by making a purchasing choice. This person uses the interface/channel component to deliver his money to the recipient (e.g., virtual pos).

The tools used by digital payment systems vary in the context of financial purposes. Mobile devices that allow contactless payment among the tools used (Huang & Boucouvalas, 2006); mobile wallets (Madan & Yadav, 2016); POS and m-POS devices (Galante & Borkar, 2021); credit and debit account cards (Ghosh et al., 2016); prepaid e-shopping cards (Juang, 2010); smart speaker and voice payment tools (Ling, Chen, Ho, & Hsiao, 2021); international digital transfer protocols (Alkhowaiter, 2020); ID cards with payment capability (Chen, Mayes, Lien, & Chiu, 2011), and digital check (Sumathy & Vipin, 2017).

Furthermore, cryptocurrencies, which became popular in 2010, have been employed as digital payment systems (Hu et al., 2019).

2.2. Mobile Payment Systems

With the increasing importance of smartphones in people's lives, digital payment systems have evolved into mobile payment systems. With the rise of mobile communication options, it was recognized that digital payment procedures should be made mobile, and mobile versions of practically all-digital payment instruments were created in response. However, until certified and customizable applications were developed, mobile payments were made over web infrastructures and browsers. Mobile payments have a lot of potentials to lower transaction costs, increase payment security, and improve user experience (Eriksson, Gökhan, & Stenius, 2021).

The growth of smartphones and the recognition of the financial ecosystem as a normal, credible tool in today's development have provided firms undergoing digital transformation a substantial competitive advantage (Iman, 2018). Companies that seek to gain an advantage have begun to quickly implement mobile payment systems. However, various payment mechanisms dedicated to smartphones have fueled the growth of mobile payment systems. NFC (Tan, Ooi, Chong, & Hew, 2014) and QR (Yan, Tan, Loh, Hew, & Ooi, 2021) based payment systems have been developed throughout time, allowing cellphones to connect with retail payment systems. On the other hand, consumers resist using mobile payment methods due to frequent technological advancements and their unwillingness to shoulder the cost of keeping up with technology (Eriksson et al., 2021).

Mobile payment systems are mostly based on the smartphone's banking application or a GSM-based payment infrastructure unique to the phone's sim card (Bojjagani, Sastry, Chen, Kumari, & Khan, 2021). Mobile payments can be categorized as an internet payment method, a mobile point of sale payment method, mobile application payments, or person-to-person mobile payments, depending on their purpose (Valcourt, Robert, & Beaulieu, 2005).

SMS-based mobile payment is a type of mobile payment that involves transferring a person's bank account information. USSD (Unstructured Supplementary Service Data) is a GSM-specific technology that allows information to be published via GSM networks. SMS is a store-forward-oriented payment system, whereas USSD is a session-transaction-oriented payment method (Singh & Jasmine, 2012). As a result, payment refunds via USSD are faster.

WAP (Wireless Application Protocol) provides mobile services such as MMS (Multimedia Message Service) and internet access; GPRS (General Packet Radio Services) is another mobile data service for GSM customers. Apps for smartphones are another utility. Several new types of electronics and mobile enterprises have emerged due to mobile payment methods and a mobile market. In these businesses, mobile application markets are the most popular. Mobile app markets are online marketplaces where users can buy and sell apps for their cellphones (Eriksson et al., 2021). Hundreds of apps on these platforms cater to various needs that a smartphone user may have.

Another payment option is SIM-based applications, which use the chip on the SIM card to make mobile payments (Singh & Jasmine, 2012). On the other hand, NFC is a non-contact mobile payment technique that utilizes chip-like structures. NFC technology is based on the fact that a mobile phone is used to read the code in the terminal, with the phone acting as an RFID chip or chip reader mechanism (Liébana-Cabanillas, Molinillo, & Ruiz-Montaez, 2019).

Dual chip is a mobile payment technique that works with mobile handsets with two distinct SIM cards. One SIM card is used for phone calls on these devices, and another is utilized for mobile payments. This strategy is used by companies that conduct corporate financial transactions via mobile and emphasize payment security. It offers the entire control over a SIM card independent of search activities (Gómez, Arévalo, Paredes, & Nin, 2018). Finally, the mobile wallet (m-wallet) has evolved due to quickly changing mobile technology and varied consumer demands. M-wallet is a

secure and dependable mobile payment mechanism that allows users to save credit or debit card information and use it to make payments or money transfers to the m-wallets of individuals they know when it's needed (Lew, Tan, Loh, Hew, & Ooi, 2020). An m-wallet, like a real wallet, contains electronic currency, owner ID, access information, and credit card number.

2.3. Bibliometric Research On Digital Payment Systems

Digital payment systems are a common topic in the literature studied in parts or their entirety. There is also no direct bibliometric research on digital payment systems in the literature. There are, however, bibliometric analysis-themed studies on digital payment system subheadings in the literature. This research in the literature can be limited to a single journal or a specific topic within a database. Just as studies in the literature can sometimes address digital payment systems holistically within the financial ecosystem (Jain, Dash, & Thakur, 2021), occasionally cyber behavior (Serafin, Garcia-Vargas, Pilar Garcia-Chitiva, Caicedo, & Correa, 2019), cryptocurrencies (Nasir et al., 2020), electronic commerce (Mou, Cui, & Kurcz, 2019), mobile commerce (Hew, 2017), supply chain (Xu et al., 2018), blockchain (Guo et al., 2021) or Internet of things (Kamran, Khan, Nisar, Farooq, & Rehman, 2020). One of the studies (Sugu & Hussain, 2021) that focuses directly on the sub-dimensions of digital payment systems in the literature applied bibliometric analysis to a total of 127 articles written on e-wallets and indexed in the Scopus database. Another study using the same database (Abdullah & Khan, 2021) applied bibliometric analysis to 56 studies to determine mobile payment adoption levels.

3. Methodology

Literature evaluations aim to map the current literature to identify research gaps of future interest and highlight the current situation's limits (Tranfield, Denyer, & Smart, 2003). Manually creating a general map is a difficult and time-consuming undertaking. As a result, the bibliometric analysis approach was used to count the many characteristics of written communication, establish the direction of the literature, and conduct a general quantitative analysis of the literature research (Pritchard, 1969; Tranfield et al., 2003). "Info-metrics" (Wolfram, 2003) and "scientometrics" (Bar-Ilan, 2008) are closely related to bibliometric analysis.

To determine the status of the digital payment systems issue in the literature, research was conducted using the Web of Science Social Science Citation Index database. Since 1997, when the first article about digital payment systems was published, the keywords "mobile wallet, mobile payment, digital payment, digital wallet" have been used when determining the studies of publications of about 25 years.

The "topic" search was used in the Web of Science Social Science Citation Index database. A total of 1326 articles were reached by examining "article" articles (proceedings paper, book, book chapter, etc. excluded) for predetermined search terms. Search results are stored to include all basic article information such as title, abstract, author(s), keywords, references.

4. Findings

Based on data from the WoS database, 1326 digital payment systems articles were obtained between 1997 and 2021, and the distribution of the studies over the years is shown in Chart 1.

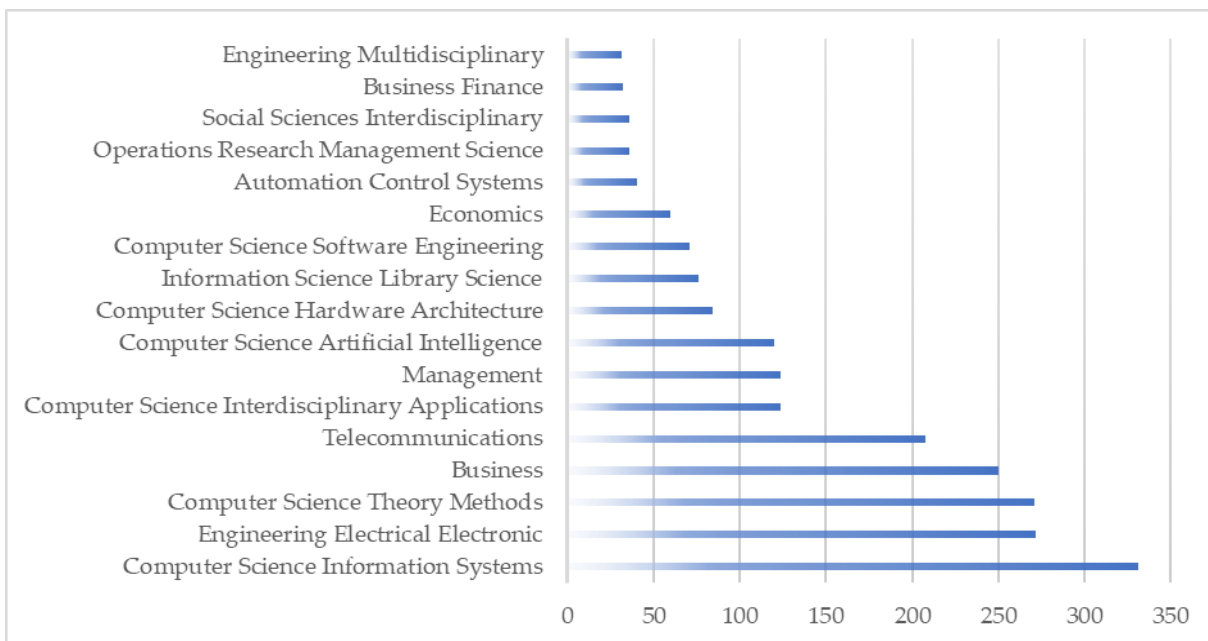
Chart-1. Number of studies conducted between 1997 and 2021

As seen in Chart 1, the first digital payment systems study was carried out in 1997. According to WoS data, studies on digital payment systems have increased since 2010. The most publications by year were made in 2020, with 182 studies, and 118 studies have been published so far in the first half of 2021.

The studies in the WoS database were prepared in 35 different categories, and the categories with more than 50 studies are shown in Chart 2.

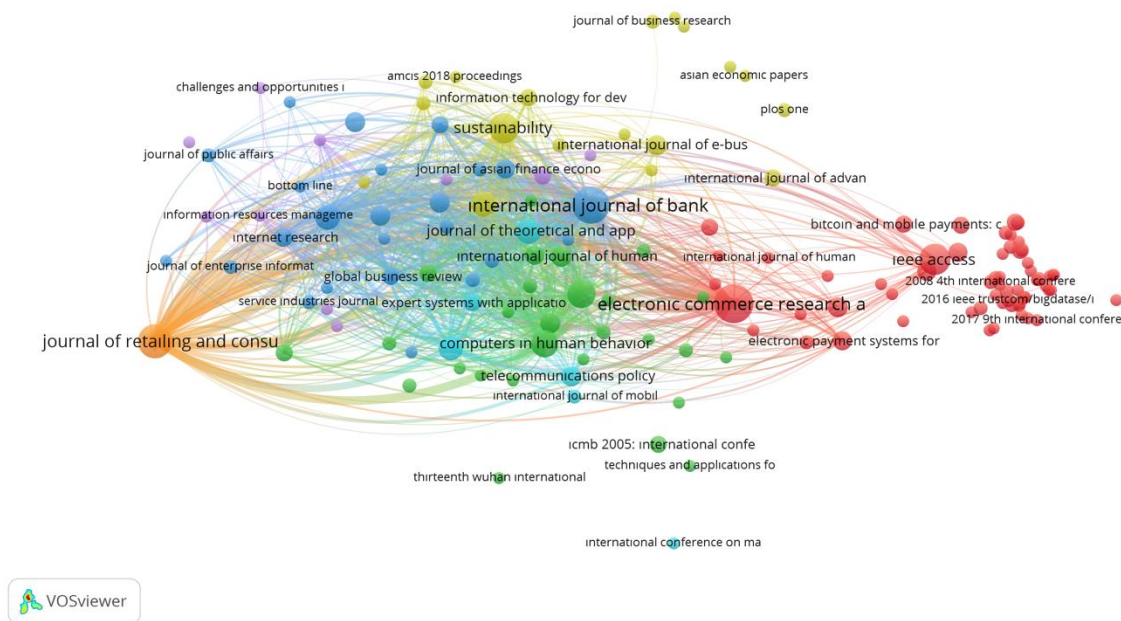
Chart-2. Number of publications by category

According to Chart 2, the first three categories in which the most studies on digital payment systems were made are “computer science information systems,” “engineering electrical, electronic,” and “computer science theory methods.” About 46% of the studies on digital payment systems have been published in computer science journals, while about 25% have been published in journals related to economics, business, and management.

With the VOSviewer software, the studies on digital payment systems between 1997-2021 were examined in which journals were published, and the results of the analysis are shown in Figure 1.

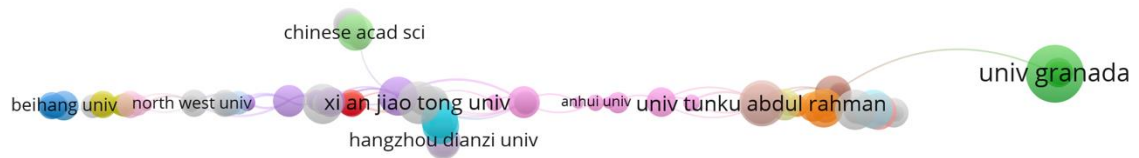
Figure-1. The journals in which digital payment systems studies were published between 1997-2021

According to Figure 1, when we look at the journals in which digital payment systems are published, “Lecture Notes in Computer Science” takes first place with 39 studies. While “Electronic Commerce Research and Applications” is second with 21 studies, “International Journal of Bank Marketing” is third with 19 studies. “Journal Of Retailing and Consumer Services” (16), “Sustainability” (15), “IEEE Advancing Technology for Humanity” (14), and “Procedia Computer Science” (14) are other essential journals in which studies on digital payment systems were carried out. When the studies conducted by years are examined, it is seen that the studies in 2020 are primarily in the “Journal of retailing and consumer services” and “Sustainability” magazines. It is concluded that the studies in the journals “Lecture notes in computer science” and “Electronic commerce research and applications,” in which the most significant number of studies were conducted, are mostly between 2016-2018.

The results of the analysis showing in which universities the studies were carried out are shown in Figure 2.

Figure-2. Distribution of digital payment systems studies published between 1997-2021 by universities

“Universiti Tunku Abdul Rahman” takes first place in the university ranking in terms of total publications. There are a total of 32 publications belonging to this university. “Xi’an Jiaotong University” (30), “The City University of Hong Kong” (27), “UCSI University” (25), “Universidad de Granada” (24), and “Soochow University” (24) are other essential universities where studies on digital payment systems are carried out. Helsinki Graduate School of Economics (620) ranks first in total citations. While “Universiti Tunku Abdul Rahman” is in second place with 567 citations, “Universidad de Granada” has 545 citations. “Hangzhou Dianzi University” (495), “Stanford University” (419), and “University of Lausanne” (402) are other universities with the highest number of references to publications on digital payment systems.

The analysis results indicating the studies carried out by the countries are shown in Figure 3.

Figure-3. Distribution of digital payment systems studies published between 1997-2021 by countries

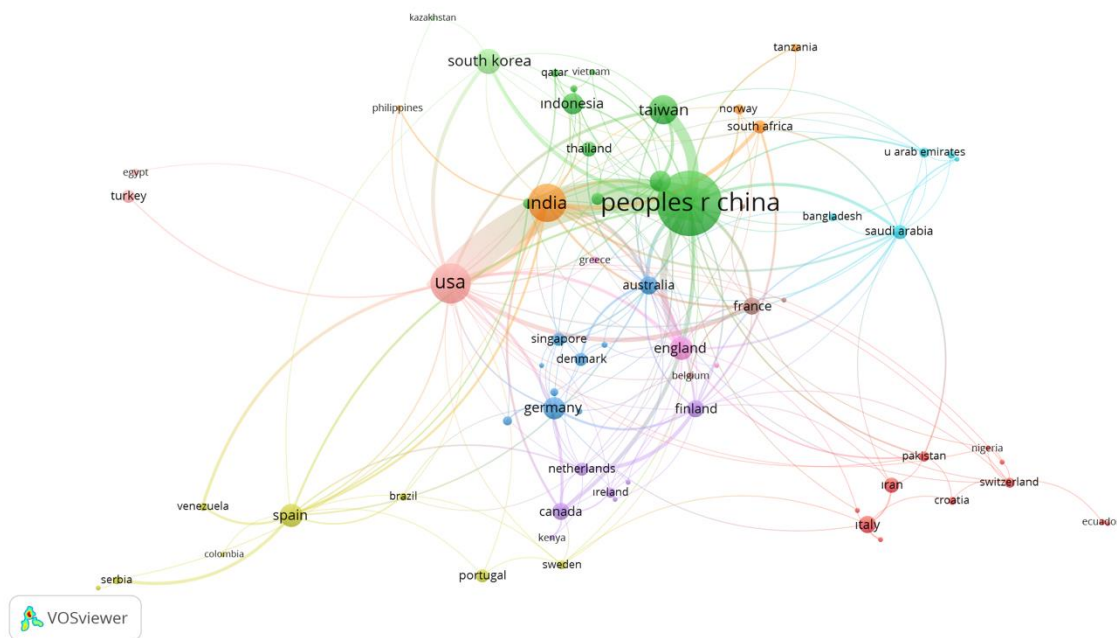
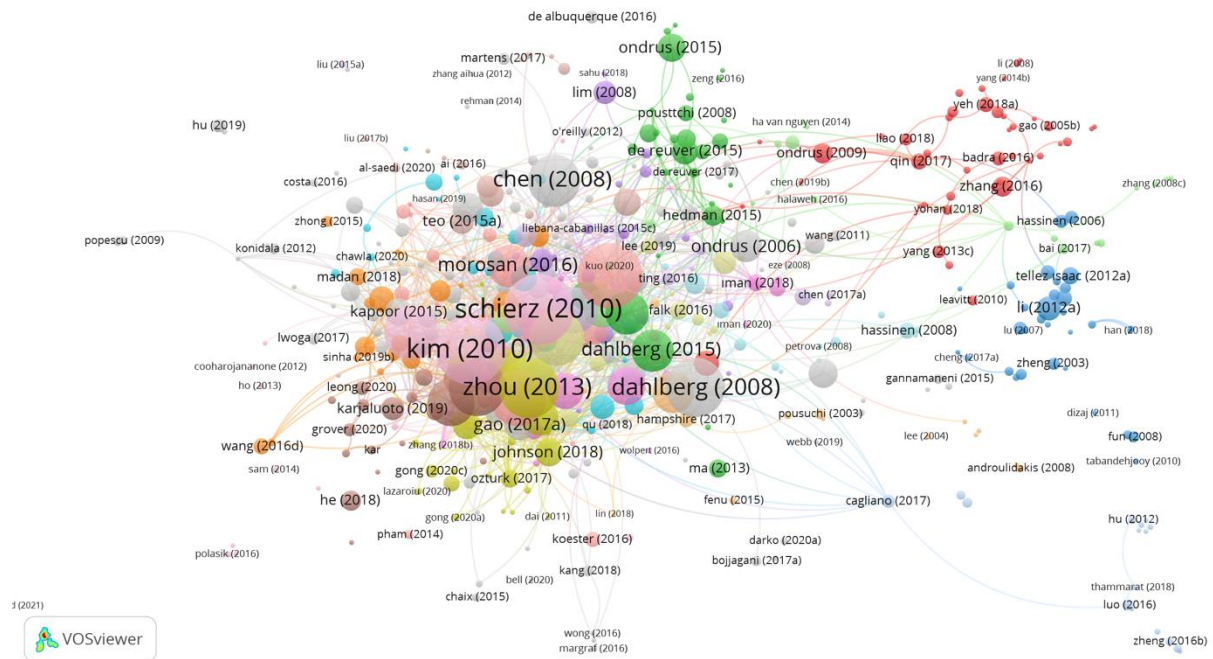

Figure-5. The citations to digital payment systems studies published between 1997-2021

According to Figure 7, the top 5 most cited critical studies on digital payment systems are listed as Kim, Mirusmonov, and Lee (2010), Schierz, Schilke, and Wirtz (2010), Dahlberg et al. (2008), Mallat (2007) and Yang, Lu, Gupta, Cao, and Zhang (2012), respectively.

5. Conclusion

With the increasing number of publications, it is becoming increasingly difficult to convert the results of these studies into meaningful information. Bibliometric analyses, which allow many studies on the subjects examined to offer a bird's-eye view, provide convenience to researchers as an essential tool in overcoming these challenges. Through bibExcel, Pajek, VOSviewer, Bibliometricx, SciMAT, etc., researchers can create a visual map of the data related to the subjects they study to obtain healthier information and visual materials.

2989 authors have carried out 1326 studies on digital payment systems in 57 countries and 1326 different institutions in 25 years. These studies have been examined by years, subjects, published journals, universities, and country. Visualization of scientific maps was carried out thanks to the VOSviewer program for visualizing the analysis results.

Studies on digital payment systems have started to appear in the literature since 1997. From 1997 to 2010, digital payment systems, which received average attention, have been rising in 2011. Apart from 2021, most publications were made in 2020 with 190 studies. The small number of publications between 1997 and 2010 can be traced back to the limited internet use and electronic commerce globally. The increasing number of publications in 2013 and beyond is a result of the adoption of the Internet by almost all individuals, and researchers can examine the spread of internet shopping globally and different marketing options. Pandemic measures taken between 2019 and June 2021 due to Covid19 have made online shopping and digital payment alternatives necessary. This has increased electronic commerce worldwide. Even the "laggards and late majority" group classified in the Diffusion of Innovation (Rogers, 1983) theory have had to be part of digital payment systems.

According to the results of bibliometric analysis of the journals in which the studies of digital payment systems are published, it is concluded that journals in the field of banking and journals in the field of electronic commerce are predominantly based; it is possible to evaluate computer-based studies, management and economy-based studies and finally engineering-based studies in three main categories. The intensive use of security, mobile commerce, and authentication keywords in studies is noted as expressions of these three main categories.

Another conclusion obtained by this study is that the publications made are more predominant in China, the USA, and India. This can be interpreted together with the working categories. China's density of electronic commerce, the U.S. economy and private sector weight, and India's leadership in software make sense of this outcome. Another conclusion is that universities that studied digital payment systems are predominantly universities located in Asia (especially China). Aliexpress has had a major impact on the shift of physical commerce globally to the electronic platform, creating tremendous opportunities for the spread of internet technologies and trade security. The production of goods, which has shifted to Asia due to its production capacity and cheap labor market, has naturally attracted researchers working in this region. It is understood that academicians in developed countries in production, financial capacity, and supply work more on this subject than other countries. Especially manufacturing-oriented China, India with its cheap labor and information technology skills, and Taiwanese researchers, who produced the most intensive chips globally, contributed more to the literature of digital payment systems.

From another point of view, the economic elements (central banks, firms, and customers) that have to keep up with the speed of payment suffer from the slowness of physical money transmission. At the same time, blockchain technology has breathed new life into digital payment systems for companies that want to "leave" central banks. From this point of view, it is a natural result for researchers to use the words online bank, biometric verification, bitcoin, blockchain, etc., in the keywords of their work.

Digital payment systems have demonstrated this concept's global interest and value, which has just been introduced to the literature with its bibliometric study.

In this study, publications of digital payment systems were scanned only in the Web of Science Core Collection database. In future studies, it is recommended to conduct a more extensive study using databases such as Scopus, JStor, Google Scholar, Science Direct, etc. During the study process, publications of digital payment systems were limited using the terms mobile wallet, mobile payment, digital payment, digital wallet. Apart from these terms, expanding the research by including blockchain and cryptocurrency keywords or carrying out studies on these keywords will help examine the reflections in digital payment systems in detail. Considering the issues mentioned, more intensive studies on countries and products focused on digital payment systems will contribute to the literature. Similarly, blockchain research will be an essential research topic in examining the change in customer perception of decentralized virtual currencies.

References

- Abdullah, S. A., & Khan, N. M. (2021). Determining mobile payment adoption: A systematic literature search and bibliometric analysis. *Cogent Business & Management*, 8(1).
- Akanfe, O., Valecha, R., & Rao, H. R. (2020). Assessing country-level privacy risk for digital payment systems. *Computers & Security*, 99.
- Alkhowaiter, W. A. (2020). Digital payment and banking adoption research in Gulf countries: A systematic literature review. *International Journal of Information Management*, 53.
- Bar-Ilan, J. (2008). Informetrics at the beginning of the 21st century-A review. *Journal of informetrics*, 2(1).
- Bezovski, Z. (2016). The future of the mobile payment as electronic payment system. *European Journal of Business and Management*, 8(8), pp. 127-132.
- Bojjagani, S., Sastry, V. N., Chen, C. M., Kumari, S., & Khan, M. K. (2021). Systematic survey of mobile payments, protocols, and security infrastructure. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*.
- Bossone, B., & Cirasino, M. (2001). *The oversight of the payments systems: A framework for the development and governance of payment systems in emerging economies*: The World Bank.
- Chen, W. D., Mayes, K. E., Lien, Y. H., & Chiu, J. H. (2011). *NFC mobile payment with Citizen Digital Certificate*. Paper presented at the The 2nd International Conference on Next Generation Information Technology.
- Chou, Y., Lee, C., & Chung, J. (2004). Understanding m-commerce payment systems through the analytic hierarchy process. *Journal of Business Research*, 57(12), pp. 1423-1430.
- Dahlberg, T., Mallat, N., Ondrus, J., & Zmijewska, A. (2008). Past, present and future of mobile payments research: A literature review. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7(2), pp. 165-181.
- Donnelly, M. (2016). Payments in the digital market: Evaluating the contribution of payment services directive II. *Computer Law & Security Review*, 32(6), pp. 827-839.
- Eriksson, N., Gökhan, A., & Stenius, M. (2021). A qualitative study of consumer resistance to mobile payments for in-store purchases. *Procedia Computer Science*, 181, pp. 634-641.
- Foscht, T., Maloles, C., Swoboda, B., & Chia, S. L. (2010). Debit and credit card usage and satisfaction: Who uses which and why – evidence from Austria. *International Journal of Bank Marketing*, 28(2), pp. 150-165.
- Galande, M. A., & Borkar, D. D. S. (2021). Digital payment: The canvas of Indian banking financial. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(8), pp. 5868-5871.
- Ghosh, S., Majumder, A., Goswami, J., Kumar, A., Mohanty, S. P., & Bhattacharyya, B. K. (2016). Swing-pay: One card meets all user payment and identity needs: A digital card module using NFC and biometric authentication for peer-to-peer payment. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 6(1), pp. 82-93.
- Gómez, J. A., Arévalo, J., Paredes, R., & Nin, J. (2018). End-to-end neural network architecture for fraud scoring in card payments. *Pattern Recognition Letters*, 105, pp. 175-181.
- Guan, S. U., & Hua, F. (2003). A multi-agent architecture for electronic payment. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 2(3), pp. 497-522.

- Guo, Y.-M., Huang, Z.-L., Guo, J., Guo, X.-R., Li, H., Liu, M.-Y., . . . Nkeli, M. J. (2021). A bibliometric analysis and visualization of blockchain. *Future Generation Computer Systems*, 116, pp. 316-332.
- Hew, J. J. (2017). Hall of fame for mobile commerce and its applications: A bibliometric evaluation of a decade and a half (2000–2015). *Telematics and Informatics*, 34(1), pp. 43-66.
- Hitzenko, M., & Tai, M. (2014). Measuring unfamiliar economic concepts: The case of prepaid card adoption. *Federal Reserve Bank Working Papers*, 14(9), pp. 1-36
- Hoang, T. D. L., Nguyen, H. K., & Nguyen, H. T. (2021). Towards an economic recovery after the COVID-19 pandemic: Empirical study on electronic commerce adoption of small and medium enterprises in Vietnam. *Management & Marketing*, 16(1), pp. 47-68.
- Hu, Y., Manzoor, A., Ekparinya, P., Liyanage, M., Thilakarathna, K., Jourjon, G., & Seneviratne, A. (2019). A delay-tolerant payment scheme based on the ethereum blockchain. *IEEE Access*, 7.
- Huang, P., & Boucouvalas, A. C. (2006). Future personal" e-payment": IRFM. *IEEE Wireless Communications*, 13(1), pp. 60-66.
- Iman, N. (2018). Is mobile payment still relevant in the fintech era? *Electronic Commerce Research and Applications*, 30, pp. 72-82.
- Jain, D., Dash, M. K., & Thakur, K. S. (2021). Development of research agenda on demonetization based on bibliometric visualization. *International Journal of Emerging Markets*.
- Jaradat, M. I. R. M., & Faqih, K. M. (2014). Investigating the moderating effects of gender and self-efficacy in the context of mobile payment adoption: A developing country perspective. *International Journal of Business and Management*, 9(11), pp. 147-169.
- Juang, W. S. (2010). RO-cash: An efficient and practical recoverable pre-paid offline e-cash scheme using bilinear pairings. *Journal of Systems and Software*, 83(4), pp. 638-645.
- Kamran, M., Khan, H. U., Nisar, W., Farooq, M., & Rehman, S. U. (2020). Blockchain and Internet of Things: A bibliometric study. *Computers & Electrical Engineering*, 81.
- Kim, C., Mirusmonov, M., & Lee, I. (2010). An empirical examination of factors influencing the intention to use mobile payment. *Computers in Human Behavior*, 26(3), pp.310-322
- Levitin, A. J. (2018). Pandora's digital box: The promise and perils of digital wallets. *University of Pennsylvania Law Review*, 166(2), pp. 305-376.
- Lew, S., Tan, G. W. H., Loh, X. M., Hew, J. J., & Ooi, K. B., 63, 101430. (2020). The disruptive mobile wallet in the hospitality industry: An extended mobile technology acceptance model. *Technology in society*, 63.
- Liébana-Cabanillas, F., Molinillo, S., & Ruiz-Montañez, M. (2019). To use or not to use, that is the question: Analysis of the determining factors for using NFC mobile payment systems in public transportation. *Technological Forecasting and Social Change*, 139, pp. 266-276.
- Liébana-Cabanillas, F., Sánchez-Fernández, J., & Muñoz-Leiva, F. (2014). Antecedents of the adoption of the new mobile payment systems: The moderating effect of age. *Computers in Human Behavior*, 35, pp. 464-478.
- Ligon, E., Malick, B., Sheth, K., & Trachtman, C. (2019). What explains low adoption of digital payment technologies? Evidence from small-scale merchants in Jaipur, India. *PloS one*, 14(7).

- Ling, H. C., Chen, H. R., Ho, K. K., & Hsiao, K. L. (2021). Exploring the factors affecting customers' intention to purchase a smart speaker. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59.
- Madan, K., & Yadav, R. (2016). Behavioural intention to adopt mobile wallet: A developing country perspective. *Journal of Indian Business Research*, 8(3), pp. 227-244.
- Mallat, N. (2007). Exploring consumer adoption of mobile payments—A qualitative study. *The Journal of Strategic Information Systems*, 16(4), pp. 413-432.
- Maurer, B. (2012). Mobile money: Communication, consumption and change in the payments space. *Journal of Development Studies*, 48(5), pp. 589-604.
- McKinsey. (2020). The 2020 McKinsey global payment report. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/financial%20services/our%20insights/accelerating%20winds%20of%20change%20in%20global%20payments/2020-mckinsey-global-payments-report-vf.pdf>
- Mou, J., Cui, Y., & Kurcz, K. (2019). Bibliometric and visualized analysis of research on major e-commerce journals using Citespace. *Journal of Electronic Commerce Research*, 20(4), pp. 219-237.
- Mullan, P. (2014). *The digital currency challenge: Shaping online payment systems through US financial regulations*: Springer.
- Nasir, A., Shaukat, K., Khan, K. I., Hameed, I. A., Alam, T. M., & Luo, S. (2020). What is core and what future holds for blockchain technologies and cryptocurrencies: A bibliometric analysis. *IEEE Access*, 9, pp. 989-1004.
- Papadopoulos, G. (2015). Blockchain and digital payments: An institutionalist analysis of cryptocurrencies. In D. C. K. Lee (Ed.), *Handbook of digital currency: Bitcoin, innovation, financial instruments, and big data* (pp. 153-172): Elsevier Inc.
- Peha, J. M., & Khamitov, I. M. (2004). PayCash: a secure efficient Internet payment system. *Electronic Commerce Research and Applications*, 3(4), pp. 381-388.
- Pham, T.-T. T., & Ho, J. C. (2015). The effects of product-related, personal-related factors and attractiveness of alternatives on consumer adoption of NFC-based mobile payments. *Technology in society*, 43, ss. 159-172.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), pp. 348-349.
- Ramos de Luna, I., Liébana-Cabanillas, F., Sánchez-Fernández, J., & Muñoz-Leiva, F. (2019). Mobile payment is not all the same: The adoption of mobile payment systems depending on the technology applied. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, pp. 931-944.
- Rogers, E.M. (1983). *Diffusion of innovations*. Free Press, New York.
- Schaller, A., Vatananan-Thesenvitz, R., & Schaller, A.-A. (2021). *Assessing Relations between Sustainable Business Models and Digital Transformation: A Bibliometric Analysis*. Paper presented at the PICMET' 21 Conference Proceedings, Daejeon City, South Korea.
- Schierz, P. G., Schilke, O., & Wirtz, B. W. (2010). Understanding consumer acceptance of mobile payment services: An empirical analysis. *Electronic Commerce Research and Applications*, 9(3), ss. 209-216.

- Serafin, M. J., Garcia-Vargas, G. R., Pilar Garcia-Chitiva, M., Caicedo, M. I., & Correa, J. C. (2019). Cyberbehavior: A bibliometric analysis. *Annual Review of Cybertherapy and Telemedicine*, 17.
- Setor, T. K., Senyo, P. K., & Addo, A. (2021). Do digital payment transactions reduce corruption? Evidence from developing countries. *Telematics and Informatics*, 60.
- Singh, B., & Jasmine, K. S. (2012). *Comparative study on various methods and types of mobile payment system*. Paper presented at the 2012 International Conference on Advances in Mobile Network, Communication and Its Applications.
- Soejachmoen, M. P. (2016). Financial inclusion in Indonesia: Moving towards a digital payment system. In S. Gopalan & T. Kikuchi (Eds.), *Financial Inclusion in Asia* (pp. 131-186): Palgrave Macmillan.
- Statista. (2020a). Coronavirus global online user engagement impact as of April 2020, by industry. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1105498/coronavirus-impact-user-engagement-industry/> Access date: 20.05.2021
- Statista. (2020b). Mobile payment usage worldwide. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/4872/mobile-payments-worldwide/> Access date: 20.05.2021
- Statista. (2021a). E-commerce worldwide. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/> Access date: 20.05.2021
- Statista. (2021b). FinTech report 2021 - Digital payments. Retrieved from <https://www.statista.com/study/41122/fintech-report-digital-payments/> Access date: 20.05.2021
- Staykova, K. S., & Damsgaard, J. (2015). The race to dominate the mobile payments platform: Entry and expansion strategies. *Electronic Commerce Research and Applications*, 14(5), pp. 319-330.
- Stroborn, K., Heitmann, A., Leibold, K., & Frank, G. (2004). Internet payments in Germany: A classificatory framework and empirical evidence. *Journal of Business Research*, 57(12), pp. 1431-1437.
- Sugu, R., & Hussain, A. (2021). Bibliometric analysis of published literature on e-wallet. *Webology*, 18, pp. 79-91.
- Sumathy, M., & Vipin, K. P. (2017). Digital payment systems: Perception and concerns among urban consumers. *IJAR*, 3(6), pp. 1118-1122.
- Sun, Y., Yang, C., Shen, X. L., & Wang, N. (2020). When digitalized customers meet digitalized services: A digitalized social cognitive perspective of omnichannel service usage. *International Journal of Information Management*, 54.
- Şafak, I., & Ünsal, E. (2021). Türkiye’de dağıtık hesap defteri teknolojili nesnelerin interneti ödeme sistemleri için sistem tasarım önerileri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(1), pp. 23-36.
- Tan, G. W. H., Ooi, K. B., Chong, S. C., & Hew, T. S. (2014). NFC mobile credit card: The next frontier of mobile payment? *Telematics and Informatics*, 31(2), pp. 292-307.
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British journal of management*, 14(3), pp. 207-222.

- Turban, E., Whiteside, J., King, D., & Outland, J. (2017). *Introduction to electronic commerce and social commerce*: Springer.
- Valcourt, E., Robert, J. M., & Beaulieu, F. (2005). *Investigating mobile payment: supporting technologies, methods, and use*. Paper presented at the IEEE International Conference on Wireless And Mobile Computing, Networking And Communications.
- Verkijika, S. F. (2020). An affective response model for understanding the acceptance of mobile payment systems. *Electronic Commerce Research and Applications*, 39.
- Wolfram, D. (2003). *Applied informetrics for information retrieval research*: Greenwood Publishing Group.
- WorldPay. (2021). The global payments report. Retrieved from https://worldpay.globalpaymentsreport.com/en/?utm_source=SM&utm_medium=PT&utm_medium1=TW&utm_campaign=GPR&utm_content=SI
- Xu, X., Chen, X., Jia, F., Brown, S., Gong, Y., & Xu, Y. (2018). Supply chain finance: A systematic literature review and bibliometric analysis. *International Journal of Production Economics*, 204, pp. 160-173.
- Yan, L. Y., Tan, G. W. H., Loh, X. M., Hew, J. J., & Ooi, K. B. (2021). QR code and mobile payment: The disruptive forces in retail. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58.
- Yang, S., Lu, Y., Gupta, S., Cao, Y., & Zhang, R. (2012). Mobile payment services adoption across time: An empirical study of the effects of behavioral beliefs, social influences, and personal traits. *Computers in Human Behavior*, 28(1), pp. 129-142.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

BURSA ULU CAMİİ MİNBERİ İRAN ŞAHI'NIN HEDİYESİ Mİ?

Sedat BAYRAKAL¹

Öz

Bundan yaklaşık 110 yıl önce neşredilen Mübeccel Hazine adlı risalede, Bursa Ulu Camii minberi için bizce tartışmaya açılmasının zorunlu olduğu satırlar mevcuttur. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, minberin bir İran şahı tarafından Yıldırım Bayezid'e gönderildiği bahsidir. Araştırmamızın ağırlıklı bölümünü, bugüne kadar bilinmeyen bu hususun tartışılması oluşturmaktadır. Bu iddialı ve enteresan konu tarihi, siyasi ve askeri düzlemde tartışılmaya çalışılmış ve doğruluğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca İran şahının kim olduğu sorusunun da cevabı aranmıştır. Bir o kadar da önemli olan husus, Yıldırım Bayezid'in İran şahına yazdığı, minberin hediye edilmesinden duyduğu memnuniyeti gösteren ve "Name-i Hümayun" adı verilen mektubudur. Minber motiflerindeki ayrıntıların bugün de zorlukla algılanması, belki de bir asırdan daha eski bir müdahalenin sonucudur. Bununla alakalı olarak Mübeccel Hazine'ın müellifi Ressam Zekai, minbere ziftli bir vernik sürülmesini teessüfle bildirmektedir. Mübeccel Hazine'ın minberin tamamen abanozdan yapıldığı ifade edilse de renk ve doku özellikleri bakımından, gördüğümüz tüm parçaları itibarıyla minberin cevizden yapıldığı kolaylıkla söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Bursa Ulu Camii minberi, mübeccel hazineler, ressam Zekai, Kara Yusuf, Kara Koyunlular.

WAS BURSA GREAT MOSQUE MINBAR A GIFT FROM IRANIAN SHAH?

Abstract

There are some details in a leaflet titled Respected Treasury published about 110 years ago arguing that it is obligatory for us to debate about the minbar of Bursa Ulu Mosque. The high point among them is the claim that the minbar was sent to Yıldırım Bayezid by an Iranian Shah. The large part of our research includes debates about this matter which was unknown so far. This assertive and interesting matter was discussed in detail considering its history, policy and military level and its accuracy was aimed to be revealed. Moreover, the question of who the Iranian king is was investigated. Another matter which is as important as this matter is Yıldırım Bayezid's letter called "Name-Hümayun" which is written to the Iranian shah and including his satisfaction with the minbar gift. The details of minbar motifs which are barely perceived today are perhaps the result of an intervention earlier than a century. Relevantly, Mübeccel Hazine's painter Zekai regretfully states that the minbar was also painted with bituminous lacquer. Even though it is stated in the Respected Treasury that the minbar was made of ebony completely, it can easily be cleared that it is made of walnut including all its parts we can see in terms of its color and fiber.

Keywords: Bursa Great Mosque minbar, respected treasury, painter Zekai, Kara Yusuf, Kara Koyunlular.

¹ Prof. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, sedat.bayrakal@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-3727-1424

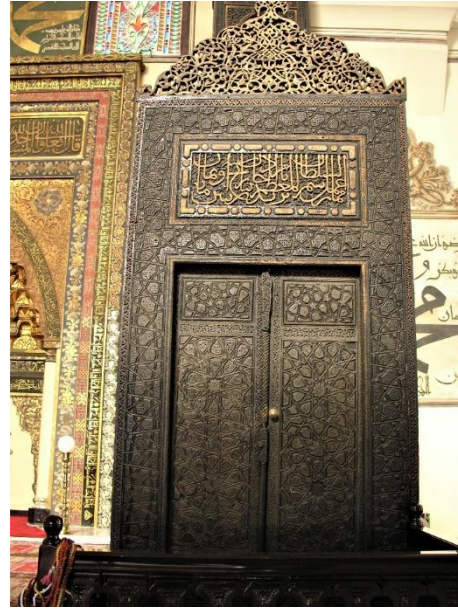
Bu makaleye atıfta bulunmak için/cite as: Bayrakal, S. (2021). Bursa Ulu Camii Minberi İran Şahı'nın Hediyesi mi?. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 299-307.

1. Giriş

Bursa'nın meşhur Ulu Cami ya da eskilerin söyleyişiyle Camii-i Kebir minberi hakkındaki genel bilgiler tekrarlanacak olursa birkaç cümlede toplanabilir: “ahşaptır, gerçek künde-kârî tekniğiyle yapılmıştır, Yıldırım Bayezid dönemindedir, bu minberi yapan ustayla Manisa Ulu Camii minberini yapan usta aynıdır, üzerindeki motiflerin oluşturduğu şekil güneş ve gezegen sistemini sembolize etmektedir, minberi meydana getiren ahşap parçalar Kur'an'daki ayet sayısı olan 6666 adettir vb.”

Bu araştırmanın konusu olmamakla beraber, hatırlatmak maksadıyla, yine bilinen bazı bilgileri vererek minberin tanıtımına devam etmek istiyoruz. Cami harimi 20 kubbelidir; minber ise mihrabın bulunduğu ortadaki kubbe içine alınmıştır (Resim 1). Muhteşem minber, motif zenginliğinin yanı sıra yazı içeriğiyle de dikkate şayandır. Kapı alınlığı üzerindeki yapım kitabesi, batı merdiven korkuluğunun ilk iki panosunu ayıran gergilikte yer alan sanatçı kitabesi, köşkün üst kesimindeki 3 hadis kitabesi, köşk altında 3 kez tekrarlanan el-mülki lillâh ibareli kitabe, minberin tıpkı harim duvarlarında olduğu gibi yazı bakımından da önemli mesaj ve bilgiler verdiğini göstermektedir.

Resim-2. Bursa Ulu Camii minberinin kapısı

Resim-1. Bursa Ulu Camii minberinin doğu yüzü

Minber kapısı üzerindeki kitabesine göre, yapım emrini Murad Han oğlu muazzam Sultan Bayezid 802/1399-1400 yılında vermiştir (Resim 2-3). Sanatkâr kitabesinde, Manisa Ulu Camii minberini bundan yaklaşık 24 yıl önce tamamlayan Mehmed bin Abdülaziz'in adı kayıtlıdır (Resim 4) (Bayrakal, 2008: 65, 68, 69, 72).

Resim-3. Bursa Ulu Camii minberi. Bani kitabesi

Resim-4. Bursa Ulu Camii minberi. Sanatkâr kitabesi

Şimdi bu hatırlatıcı mahiyetteki bilgilerden sonra, asıl tartışma konusuna geçebiliriz. Çok önceleri niyetlenip, ancak yıllar sonra Türkçe uyarlamasını tamamladığımız Mübeccel Hazineler¹ adlı Osmanlıca kitabın 180-182. sayfaları “Bursa’da Cami-i Kebir” başlığı altındaki bilgilere ayrılmıştır. Minberle ilgili bilgiler 180-181. sayfalardadır (Resim 5-6) ve transkripsiyonlu metin şöyledir:

“*Firdevs-âşiyân*² Yıldırım Bayezid Han hazretlerinin *ihyâ-kerdelerinden*³ olup Bursa’nın Ulu Câmi-i Şerîfi demekle *ma’rûf* olan bu *ma’bed-i ‘âlî* 797 târîhinde altı büyük ve müte’addid⁴ küçük kubbeler ile mücehhez⁵ olmak üzere inşâ buyrulmuş müferrih⁶ ve halâvetdâr⁷ bir binâdır. Câmi-i şerîfin derûnundaki minber-i şerîf dahi şâyân-ı tezkâr mühim bir eser olup sırf abanozdan i’mâl edilmiş olan bu minber-i me’âlî İran şâhlarından bir zât-ı âlî sıfât taraflarından câmi-i şerîfin hîn-i inşâsında⁸ bânî-i mu’azzam Yıldırım Bayezid Han hazretlerine teberrüken⁹ irsâl kılınmış¹⁰ olmağla minber-i mezkûr mevki-i lâzımına bi’l-ı¹¹ ‘âd¹¹ ibrâz-ı âsâr-ı hürmet ve şâh-ı müşârün-ileyh hazretlerine hitâben bir nâme-i hümâyûn tastîriyle¹² izhâr-ı mesâr¹³ ve memnûniyyet kılınmıştır. Zikrolunan minberin bütün aksâm-ı sathîyyesi gâyet rakîk¹⁴ oymalarla müveşşah¹⁵ olup bu oymalardaki zarâfet ve hüsn-i tabîat¹⁶ minber-i şerîfin kadr ü kıymetini pek yüksek tabakalara ı¹⁷ ‘âd kılarak emsâline tesâdüf ihtimâlini ma’dûm¹⁷ bir hâle getirmiş olduğundan minber-i şerîf-i mezkûr teferrüd¹⁸ derecesinde iktisâb-ı şöhret¹⁹ etmiştir. Lâkin te’essüf olunur ki esâsen siyâh abanozdan i’mâl edilmiş olan bu minberin o nâzik oyma levhaları üzerine ne maksada binâen olduğu henüz anlaşılamayan ziftli bir vernik tılâ edilmiş²⁰ olduğundan letâfet-i asliyyesi dûçâr-ı za’f ve halel-dâr olmuştur. Minber-i şerîf-i mezkûrun şu sûretle der-kâr olan ehemmiyeti ile beraber numro sırasıyla sökülerek arzu olunan mahallere naklolunmak gibi portatiflik hâssasına dahi mâlik olduğu rivâyet edilmektedir.”

¹ Ressam Zekâî, 1329.

² *firdevs-âşiyân*: yeri cennet olan, cennetlik

³ *ihyâ-kerde*: ihya edilmiş

⁴ *müte’addid*: çok sayıda, birçok

⁵ *mücehhez*: donatılmış

⁶ *müferrih*: ferahlık veren

⁷ *halâvetdâr*: tatlılık, hoşluk, zevk veren

⁸ *hîn-i inşâsında*: inşaat zamanında

⁹ *teberrüken*: itibar ederek, mutlu olsun diye

¹⁰ *irsâl kılınmış*: gönderilmiş, yollanmış

¹¹ *bi’l-ı ‘âd*: yükseltilecek

¹² *nâme-i hümâyûn tastîriyle*: padişah mektubuyla

¹³ *mesâr*: sevinçler

¹⁴ *rakîk*: ince

¹⁵ *müveşşah*: süslü, tezyin edilmiş

¹⁶ *hüsn-i tabîat*: zevk güzelliği

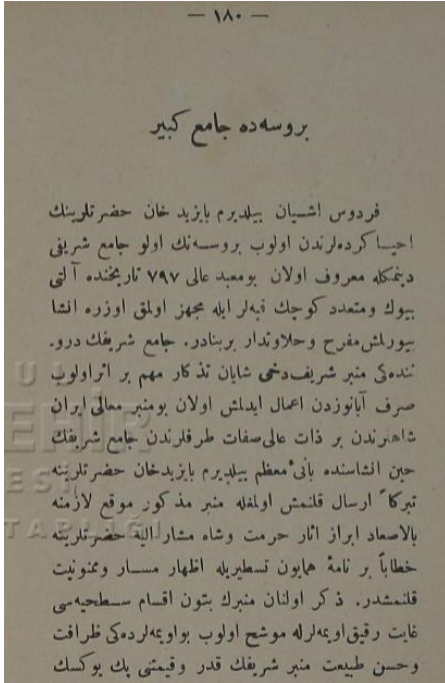
¹⁷ *ma’dûm*: var olmayan, yok

¹⁸ *teferrüd*: emsalsiz

¹⁹ *iktisâb-ı şöhret*: şöhret kazanma

²⁰ *tılâ edilmiş*: sürülmüş

Resim-5-6. Ressam Zekai, Mübeccel Hazine, s. 180-181 (İBB Atatürk Kitaplığı'ndan)

2. Tartışma

Caminin içindeki şadırvana da değinerek, Ulu Camiyle ilgili bahsi sonlandıran Zekai Bey'in metninde minberle ilgili beş husus dikkatimizi çekmiştir. Bu hususlarla ilgili görüşlerimizi aşağıdaki başlıklar altında tartışmak istiyoruz:

2.1. Minberin adı verilmeyen bir İran şahı tarafından, inşaat esnasında muazzam bani Yıldırım Bayezid Han hazretlerine teberrüken gönderilmesi

Müellifin verdiği bilgilerin hiçbirisi herhangi bir kaynağa dayandırılmamıştır. Bu nedenle aşağıda verilen bilgiler, kesin hükümlerden ziyade olasılıklar dairesinde değerlendirilmelidir. İtiraf olunmalıdır ki en çok dikkate şayan bilgi, minberin adı verilmeyen bir İran şahı tarafından Yıldırım Bayezid'e caminin inşası sırasında gönderilmiş olmasıdır. Başka herhangi bir kaynaktan karşılaşmadığımız bu enteresan bilgide ilk sorgulanması gereken, minberi İran şahlarından hangisinin gönderdiğidir. Ressam Zekai'nin minberin, caminin inşaat aşamasındayken gönderildiğini belirtmesi, cami inşaatının başladığı kabul edilen 1396 yılı civarı ile minberdeki tarih olan 1399-1400 yılı arasındaki yaklaşık beş yıllık tarihsel sürecin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu tarihlerde İran ve çevresinde hâkim bir güç olarak, Erciş ve çevresinde kurulan ve sınırlarını hızlıca genişleten Kara Koyunlular Devleti (1351-1469) iktidardadır (Sümer, 1967; Uzunçarşılı, 1988; Sümer, 2001: 434-438; Aka, 2001; Bekirhan, 2017; Çakmak, 2005: 75-105; Erdem ve Uyar, 2002: 861-868). İlk değerlendirmelere göre, Bursa Ulu Camii minberini Kara Koyunlu beylerinden birisinin hediye etmesinin bir mantığı ve ilgisi kurulamamaktadır. Ancak söz konusu tarih aralığında cereyan eden siyasi ve askeri olaylar, bazı akıl yürütmelerinin de önünü açmaktadır. Bu tarihlerde, Kara Koyunlu Devleti'nin başında Cemalettin Kara Yusuf (1389-1420) adında bir Türkmen beyi bulunmaktadır (Sümer, 1967: 54-115; Sümer, 2001: 435-436; Bekirhan, 2017: 48-108). Devraldığı beyliğin sınırlarını sürekli genişleten bu kudretli devlet adamının ilk işi Tebriz'i topraklarına katmak olmuştur. Ancak beyliğin kurulduğu andan itibaren henüz yarım asır geçmemişti ki Timur'un bugünkü Doğu Anadolu'yu istila etme girişimleri baş gösterdi. Kara Yusuf

döneminde de Kara Koyunlu ülkesini istila emelinden vazgeçmeyen Timur, iki büyük saldırı daha gerçekleştirir. Bunlardan ilkinde, Kara Yusuf'un kendisine itaat etmesini ister, Kara Yusuf kabul etmeyince harekete geçer ve 1394 baharında Muş Ovası'na gelir. Bunun haberini önceden alan Kara Yusuf başka yerlere çekilir.

Timur'un Kara Koyunlu ülkesine üçüncü saldırısı, bu araştırmanın seyrinin belirlenmesi adına da önemlidir. 1399 yılından itibaren belirli aralıklarla saldırılar düzenleyen Timur, Kara Yusuf'u ele geçiremez. Ancak Kara Yusuf, Bağdat Celayir Sultanı Ahmet ile arzu etmedikleri savaşın içine girdiklerinden müteessir olurlar ve Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e iltica etmeye karar verirler. Bunu memnuniyetle kabul eden Sultan Bayezid, Kara Yusuf'a Aksaray taraflarının hasılatını dirlik olarak vermiştir. Bunun üzerine 1401-1402 yılında Azerbaycan Karabağ'da bulunan Timur, Osmanlı elçisi aracılığıyla gönderdiği mektupta, Kara Yusuf'un Bayezid tarafından öldürülmesini veya zincire vurularak kendisine gönderilmesini, bunlar yapılmadığı takdirde Osmanlı ülkesinden çıkarılmasını ister. Timur, daha önce de Kara Yusuf için aynı taleplerde bulunmuştu. Bayezid de buna cevaben, "kendisine sığınmış bir misafiri kovmanın amansızlık ve imansızlık olduğunu" belirtmişti (Sümer, 1967: 62-63). Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid tarafından konuk edilmesi, Timur'un Osmanlı'ya sefer düzenlemesinin başlıca sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir. Osmanlı ülkesinde sekiz dokuz ay kadar ikamet eden Kara Yusuf, Muharrem 805/Ağustos 1402'de Bursa'dan Hille'ye geldi (Sümer, 2001: 435).

Araştırmamız adına önemli bağ kuracağımız bir diğer tarihi bilgi de şöyledir: Kara Yusuf'un, Akkoyunlu beyi Kara Yülükle üçüncü karşılaşması, 1418 Temmuz-Ağustos tarihine rastlar. Kara Yülük, bu tarihte Mardin ve çevresini kuşatmıştı. Bunu haber alan Kara Yusuf, korkunç bir öfke içinde Kara Yülük'ün üzerine yürüyerek onun Amid'e (Diyarbakır) kaçmasına sebep olur. Akkoyunlu beyi, sonrasında Halep'e sığınır. Aynı yılda Kara Yusuf'un oğlu Pir Budak bir grup askeriyile Ayıntab (Gaziantep) üzerine yürümüş, bunu haber alan Ayıntab naibi ve halkın bir kısmı kaçmıştı. Bu sıralarda Kara Yusuf da Ayıntab şehrindeydi. Hatta bu topraklara girmesinin Kahire'de büyük yansımaları olmuş ve Suriye üzerine yürüyeceği zannedilmiştir. Kara Yülük'ün Halep'ten ayrılmasından birkaç gün sonra, Halep'e gelen bir Kara Koyunlu müfrezesi, Halep naibi Yeşbek tarafından mağlup edildi. Esir alınan Kara Koyunlu askerlerinden, Kara Yusuf'un Ayıntab'da olduğu öğrenildi (Sümer, 1967: 99-100). Bu bilgiler, Kara Yusuf'un bir süre Ayıntab'da kaldığını göstermektedir. Hükümdar'ın bu şehirde hayır eserleri de yaptırdığı ortaya çıkmaktadır. Boyacı (Kadı Kemaleddin) Camii'nin güneyinde vaktiyle bulunan ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kaldırılan kastelin¹, Kara Yusuf Kasteli (Çam, 1990: 15) adıyla tanınması, eseri onun yaptırdığına delalet eder.

Yukarıdaki tarihi açıklamalardan edineceğimiz faydalı ilk bilginin Kara Yusuf'un Gaziantep'e gelmesi, ikincisiye bugünlere gelemeyen bir su yapısı olan kasteli yaptırmasıdır. Burada elbette Kara Yusuf'un 1418 yılından önce de Ayıntab'a geldiğini düşünmek lazımdır. Bu bilgiler doğrultusunda, Kara Yusuf'un, yaptırdığı kastelin hemen kuzeyindeki Boyacı Camii'nin, Mehmed bin Abdülaziz tarafından yapılan ahşap minberini görüp beğendiği ve Osmanlı ülkesine sığındıktan sonra aynı ustaya sipariş verdiği düşünülebilir.

Yıldırım Bayezid'in Kara Yusuf'un Osmanlı ülkesine iltica etmesini kabul ederek, Timur'a karşı koruması, Kara Yusuf'ta Bayezid'e karşı sevgi ve minnettarlığın sınırsız olduğunu düşündürmektedir. Kara Koyunlu beyi Kara Yusuf, bu vefanın bir göstergesi olarak Yıldırım Bayezid'in baş eseri olarak yaptırdığı Ulu Cami'ye bir minber hediye etmek istemiş olabilir. Kara Yusuf'un, Ulu Cami'nin azametinden de etkilenerek ona uygun anıtsal bir minber yaptırmak

¹ Gaziantep ve Kilis yörelerinde çeşme, şadırvan ve kısmen veya tamamen yeraltında bulunan su tesislerine verilen genel bir isimdir. Yeraltında bulunan kastel tesisleri için bkz. Çam, 1984: 166-174.

istediği varsayılabilir. Bunun için, yaklaşık 24 yıl önce Manisa Ulu Camii'nin minberini yaparak ustalığını kanıtlayan Abdülaziz oğlu Mehmed ve ekibinin tercih edilerek sipariş verildiği düşünülebilir.

Burada tartışma yaratacak iki husus belirlemektedir. İlk husus, Yıldırım Bayezid gibi bir hükümdarın, bu kadar anıtsal bir eser inşa edip de minberi niçin kendisinin yaptırmadığı, himayesi altına aldığı birisinden kabul buyurduğudur. İkinci husus, hatırlanacağı üzere minber kapı alınlığındaki kitabede, “yapım emrini Murad Han oğlu Sultan Bayezid'in” verdiği yazılıydı. Eğer minberin hediye edildiği kabul edilirse, bu takdirde Sultan Bayezid'e vefa ve saygı duyan Kara Yusuf'un kendi adını yazdırmaktan imtina etmiş olabileceğidir.

Metinde, minberin bir İran şahı tarafından gönderildiğinin belirtilmesi, muhtemelen Kara Yusuf'un İran'dan geldiğini bilen halkın nitelemesi de olabilir. Minberin Kara Yusuf tarafından hediye edildiğine uzak olmayan bir diğer bağ da Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid'in yanında, Bursa'da kalması gösterilebilir.

Bu bölümde, minber ustası Abdülaziz oğlu Mehmed ve eserleri hakkında yapılacak yorumlarla, Bursa Ulu Camii minberinin Kara Yusuf tarafından gönderilip gönderilmediği, eğer gönderildiyse nerede imal edildiği hususlarında muhtemel görüşlerimizi daha da genişletilmiş şekliyle aktaracağız. Bilindiği üzere, Manisa ve Bursa Ulu camilerinin minberlerini Abdülaziz oğlu Mehmed adında Antep'li bir usta yapmıştı. Zaten her iki minber arasındaki üslup, kompozisyon ve motif benzerlikleri de dikkat çekmektedir. Burada, ustanın memleketi olan Gaziantep bölgesinde çağdaşı olan ahşap eserler hakkında yapılacak kısa tahlil bir ihtimal fayda sağlayabilir. Bu kapsamda Gaziantep Boyacı (Kadı Kemaleddin) Camii'nin minberi, kesin kanıtlanmamakla beraber çok önemli veriler de sunmaktadır¹. Boyacı Camii, Sayın N. Çam'a göre XIII. yüzyılda, büyük ihtimalle yüzyılın ortalarında yapılmıştır (Çam, 1990: 14). Minberiyse, alınlıkta bulunan ve yenilenen kitabesine göre, yine aynı araştırmacı tarafından M. 1358 yılına tarihlenmiştir. Minber, 3 metre derinliğe, 1 metre genişliğe sahip bir niş içine kapatılmıştır ve bu tür minberlere “müteharrik minber” adı verilmektedir. Raylar üzerinde, kızak sistemiyle tekerlekler vasıtasıyla hareket ettirilen minber, kullanılmadığı zamanlarda niş içinde tutularak hem yerden tasarruf edilmiş hem de mekân bölünmemiş olmaktadır². Köşk, hareketli kesime dâhil edilmemiş, duvara sabitlenmiştir. Minberde usta kitabesi yoktur. Araştırmacının da dikkat çektiği gibi (Çam, 1990: 18-19) Manisa Ulu ve Boyacı camilerinin korkuluk süslemeleri arasındaki benzerlik aynı ustanın elinden çıkma olasılığını kuvvetlendiriyor³. Hatta biz bu kapsamı genişleterek, özellikle yan aynalıklardaki yıldızların kolları içindeki işleme benzerliklerine dayanarak, Boyacı Camii'nin de muhtemelen Mehmed bin Abdülaziz tarafından yapılmış olabileceğini düşünüyoruz. Böylelikle yıllardır Bursa ve Manisa Ulu camii minberlerinin aynı usta tarafından yapıldığı bilgisine, ustanın memleketinde de benzer bir eser verdiği bilgisinin eklenmesi mümkün olmuştur. Boyacı Camii minberi, diğer iki minbere göre daha mütevazî boyutlardadır. Bu bilgiler doğru kabul edildiği takdirde, Mehmed bin Abdülaziz'in 1358 tarihinde Boyacı Camii'nin minberini (Resim 7), 1376-1377 yılında Manisa Ulu (Resim 8) ve 1399-1400 tarihinde de Bursa Ulu Camii'nin minberini (Resim 9) yaptığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu üç minberin boyutlarının kronolojik olarak zaman geçtikçe büyümesi, daha geniş alanlara bezeme yapılması, üslupsal ve olgunluk anlamında sürekli gelişen bir çizginin takip edilmesi de sanatkarın mesleki deneyiminin artmasının yanı sıra kariyerinin zirvesine çıkması için yeterli delil

¹ Gaziantep Boyacı Camii minberiyle, Manisa ve Bursa Ulu Camii minberleri arasındaki bağı hatırlatan kıymetli meslektaşım Doç. Dr. Sevinç Gök İpekçioğlu'na candan teşekkür ederim.

² Müteharrik minberler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çam, 1988: 1683-1694. N. Çam'a göre bu tip minberler Anadolu'da sadece Gaziantep'te bulunmaktadır.

³ N. Çam, bu minberi Ayıntabî Mehmed bin Abdülaziz'in çıraklık eseri olarak değerlendirmektedir ki biz de ileride tartışacağımız gibi aynı görüşü paylaşıyoruz. Bkz. Çam, 1990: 18.

olarak kabul edilebilir. Üç minberin aynı usta ve ekibinin elinden çıktığı kabul edilmekle beraber, tasarım ve bezeme kompozisyonları açısından farklılıklar içermektedir. Bursa ve Gaziantep minberlerinin yan aynalıklarında bazı poligonal parçalara kakma tekniği uygulanmışken, Manisa Ulu Camii minberinde kakma teknikli bir parçaya tesadüf edemedik. Usta kitabesi, Manisa Ulu Camii minberinde merdiven ve köşk korkulukları altındaki ensiz bordürlere ayrı ayrı kazınmışken, Bursa Ulu Camii'nde ise batı merdiven korkuluğundaki dikey giriş üzerine yazılmıştır. Boyacı Camii minberinin, diğer iki ulu cami minberinden ayrılan en temel yönü, yan aynalık, köşk altı ve köşk korkuluklarının kesintiye uğratılmaksızın verilmesidir. Bu özelliğin, Gaziantep'in coğrafi konumu nedeniyle güney etkilerine açık oluşunun bir sonucu olduğunu düşünüyoruz. Tüm bunların dışında, kompozisyon alanlarının düzenlenişi itibarıyla, Manisa ve Bursa Ulu camilerinin minberlerinde daha çok ortak özellik tespit edilmektedir. Sadece üç minberin tarihlerine dayanarak, Mehmed bin Abdülaziz'in 40 yılı aşkın bir süre ahşap eserler ürettiği anlaşılmaktadır. Bu kadar uzun bir süre sanatını icra eden bir ustanın, bugün yalnızca üç eserinin saptanabilmesi şüphesiz yadırganmaktadır. Ancak ustanın imzasını atmadığı eserleri olabileceği gibi, bugünlere gelemeyen yapıtlarının da bulunabileceği hesaba katıldığında, çelişkinin bir ölçüde çözüleceği açıktır.

2.2. Minberin hediye edilmesinden dolayı, Sultan Bayezid'in Kara Yusuf'a sevinç ve memnuniyetini gösteren bir mektup (name-i hümayun) yazması

Zekai Paşa, neye dayanarak yazdığını belirtmediği cümlesinde, Yıldırım Bayezid Han'a minber hediye edilmesini müteakip, sevinç ve memnuniyet göstergesi olan bir mektubu Kara Yusuf'a hitaben yazdığını kaydetmektedir. Bu araştırmamızı tamamlayana kadar böyle bir mektuba arşiv belgelerinde rastlamadığımız gibi, bilgi veren herhangi bir çalışma da bulamadık. Şüphesiz ilgili mektubun bulunması tüm tartışmalı hususları ortadan kaldıracaktır. Bugün Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki mektuplaşmalar bulunup yayımlandıysa da Bayezid ile Kara Yusuf arasında geçen mektuplaşmalara dair herhangi bir bilginin bulunamaması talihsizliktir.

2.3. Ziftli bir vernik sürülmesi suretiyle motiflerin zarar görmesi

Ressam Zekai, siyah bir vernik sürülmesiyle motiflerin zarar gördüğünü belirtmektedir. Gerçekten de bugün motif ayrıntılarının algılanmasındaki ve sağlıklı fotoğraf çekebilmenin önündeki en büyük engel, bugün de görülen siyah katmandır. Temizlenen kesimlerde motiflerin işlenişindeki ustalık daha net görülmektedir (Resim 10). Sürülen kimyasal maddenin, motifi oluşturan parçacıkların aralarını doldurduğu gözlenmiştir. Daha sonradan da bazı kimyevi maddeler sürülmüş olsa da bugünkü manzaranın temellerinin bir asrı aşkın süre önce atıldığı ortaya çıkıyor.

Resim-7. Gaziantep Boyacı Camii minberinin doğu yüzü Resim-8. Manisa Ulu Camii Minberi'nin doğu yüzü

Resim-9. Bursa Ulu Camii Minberi'nin batı yüzü

Resim-10. Bursa Ulu Camii minberinde yüzey temizliği yapılan çokgen parça

2.4. Minberin Tamamen Abanozdan Yapılması

Müellif, minberin tamamen abanozdan yapıldığını belirtmektedir. Fakat biz ve bizden önce minberi araştıranlar da dâhil olmak üzere, minberin cevizden imal edildiğini belirtmiştik. Bursa Ulu Camii minberini yerinde incelediğimizde en çok yadırgadığımız husus, tüm minberin birkaç kez boyanmasıyla oluşan ve motiflerin algılanmasını bile güçleştiren koyu renkli kimyasallardır. 10 numaralı resimde de görüleceği üzere, temizlenen yüzeylerden minberin yapım malzemesinin abanoz değil ceviz olduğu anlaşılmaktadır. “Zira abanozun doğal rengi zeytin siyahı ve bazı damarları kahverengimsi tonda olur. Abanoz, ince işçilik olan yerlerde ve küçük parça ayrıntılarında kullanılır”¹.

2.5. Numara Sırasına Göre Sökülen Minberin Portatif Özellik Taşması

Zekai Bey'in aktardıklarından tartışmaya açacağımız son madde, parçaların numara sırası verilerek portatif bir minber niteliğinde olduğu hususudur. Elbette bu numaralar kolaylıkla silinebilecek tarzda da verilmiş olabilir. Yerinde yaptığımız incelemelerde herhangi bir numara saptayamadık. Bir minberin sökülüp tekrar montajının yapılmasının bazı kayıplara yol açacağı da unutulmamalıdır. Zorunlu olmadıkça bu tür uygulamalara –üstelik anıtsal ve yoğun bezemeli bir minberde- gidilmemesi gereği de açıktır. Ayrıca, bilemediğimiz bir tarihte yapılan onarım dışında, niçin böyle bir uygulamaya gidildiğini bugünkü bilgilerle cevaplamak zor görünmektedir. Zaten Zekai Bey de bunun bir rivayet olduğunu nakletmektedir.

Burada uzak bir ihtimal olarak şunu öne sürebiliriz: Ayıntab imzalı muhteşem ahşap eserlere bakarak, XIV. yüzyılda Ayıntab'ın önemli bir ahşap imal merkezi olduğu düşünülebilir. Belki de Mübeccel Hazine'lerde belirtilen, minberin numara sırası verilerek portatif bir niteliğe haiz olması, Ayıntab merkezli bir atölyede yapılıp, numara sırasına göre sökülüp, ardından Bursa Ulu Camii'nde montajının yapıldığı varsayılabilir. Ancak bu varsayımın kanıtlanmadıkça temkinle karşılanması gerektiği açıktır.

3. Sonuç

Bu araştırmada minberin, Kara Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf tarafından Yıldırım Bayezid'e armağan olarak gönderilme ihtimali, kolay çürütülemeyecek kadar kuvvetlenmiştir. Bugüne kadar söylenmeyen ve yazılmayan bu ihtimal, minber hakkındaki yeni bilgilerin başlangıcı olmuştur. Çünkü, Kara Yusuf'un Antep'e birkaç kez gelmesi ve burada kendi adıyla bilinen bir

¹ Bilgileri paylaştan Prof. Dr. Cevdet Söğütü'ye minnet ve şükran duygularımı sunarım.

kastel yaptırması, ayrıca Yıldırım Bayezid'e iltica etmesi, Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde ve özellikle Bursa'da kalması, neden sonuç ilişkisinin daha net kavranmasına yardımcı olmaktadır. Tereddütleri giderecek en sağlam kanıt, Yıldırım Bayezid'in Kara Yusuf'a, minberin hediye edilmesinden dolayı duyduğu memnuniyet ve sevincin göstergesi olarak gönderildiği söylenen mektubun (name-i hümayun) bulunması olacaktır. Biz şu ana kadar mektupla ilgili hiçbir bilgi bulamadık. Umarız bu önemli arşiv vesikası tarihin çöplüğüne atılan değerlerimizden değildir. Minberin, Mübeccel Hazineler'de belirtildiği gibi tamamen abanozdan yapılmadığı, en azından yüzey temizliği yapılan kesimlerden gördüğümüz kadarıyla cevizden imal edildiği rahatlıkla söylenebilir. 1358 tarihli Gaziantep Boyacı (Kadı Kemaleddin) Camii'nin muhtemel ustası Ayıntablı Abdülaziz oğlu Mehmed bu minberle çıraklığını, Manisa Ulu Camii'ndeki 1376-1377 yılında yaptığı minberiyle kalfalığını, 1399-1400 tarihinde Bursa Ulu Camii'ndeki minberiyle de ustalığını ilan etmiş görünmektedir.

Kaynakça

- Aka, İ. (2001). *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayrakal, S. (2008). *Erken Dönem Osmanlı Minberleri*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Bekirhan, M. F. (2017). *Doğu'nun Beyleri Kara Koyunlular*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Çakmak, M. A. (2005). Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 75-105.
- Çam, N. (1984). Gaziantep'te Kastel Adı Verilen Su Tesisleri, *Vakıflar Dergisi*, 17, 166-174, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Çam, N. (1988). Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Müteharrik Minberler, *TTK Belleten*, 53(205), 1683-1694.
- Çam, N. (1990). *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Camii*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, İ., Uyar, M. (2002). Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri, *Türkler*, 6, 861-868.
- Ressam Zekâî (1329). *Mübeccel Hazîneler*, Dersaâdet, Şems Matbaası.
- Sümer, F. (1967), *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (2001). Karakoyunlular, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 434-438.
- Aynı makalenin web yayını için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karakoyunlular> (Erişim tarihi: 19.08.2020)
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 4. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Makale türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

THE CONSUMER'S JOURNEY IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS

Murat Fatif TUNA¹

Abstract

Increasing consumer interaction thanks to the development of communication facilities has great importance on company decisions. Digital transformation, one of these decisions, necessitated the transfer of actual business processes to digital. The central dynamic that reveals this necessity is the digitalization of the consumer. With the digitalization of the consumer, the attitudes of the companies towards the consumers and the expectations of the consumers from the companies have changed. In this context, it has been aimed to compile and examine the studies with the keywords "customer" and "consumer" in the publications on digital transformation in the WOS (Web of Science) database. Therefore, this study examines academically qualified studies on both digital transformation and consumers through a conceptual framework. On digital transformation, a current concept, some remarkable consumer-oriented studies have been carried out in Germany, Russia, Italy, the USA, Spain, and England. It has been observed that the keywords of digitalization, big data, e-commerce, artificial intelligence, machine learning, and digital entrepreneurship are the subject matters studied in this context. These are the most frequently used keywords in digital transformation and digital consumer. It also reveals possible literature gaps on which future studies in this context can focus. The research results extracted from 432 studies provide an overview of the studies on the digital transformation between 2010-2021. It also contributes to the literature by visualizing the role of the consumer in digital transformation.

Key Words: Digital transformation, Digital marketing, Consumer, Bibliometric analysis

TÜKETİCİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDEKİ YOLCULUĞU

Öz

İletişim olanaklarının gelişmesi nedeniyle artan tüketici etkileşimi, şirket kararlarında büyük öneme sahip olmuştur. Bu kararlardan biri olan dijital dönüşüm, gerçek iş süreçlerinin dijitalle aktarılmasını zorunlu kılmıştır. Bu gerekliliği ortaya çıkaran temel dinamik ise tüketicinin dijitalleşmesidir. Tüketicilerin dijitalleşmesi sayesinde firmaların tüketicilere yönelik tutumu ve tüketicilerin onlardan beklentileri değişime uğramıştır. Bu bağlamda çalışmada, WOS (Web of Science) veri tabanında yer alan dijital dönüşüm üzerine yazılmış çalışmalardan "müşteri" ve "tüketici" anahtar kelimelerini içerenlerin toplanması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla çalışma, dijital dönüşüm üzerine yazılmış akademik açıdan nitelikli çalışmaları kavramsal bir çerçeve üzerinden incelenmektedir. Güncel bir kavram olan dijital dönüşüm konusunda Almanya, Rusya, İtalya, ABD, İspanya ve İngiltere'de tüketici yönelimli dikkat çekici çalışmalar yapılmıştır. Dijitalleşme, büyük veri, e-ticaret, yapay zekâ, makine öğrenimi ve dijital girişimcilik anahtar kelimelerinin bu bağlamda çalışıldığı gözlemlenmiştir. Dijital dönüşüm ve dijital tüketici bağlamında en çok kullanılan kelimeler olmuştur. Ayrıca çalışma, ileride bu alanda yapılacak çalışmaların odaklanması muhtemel literatür boşluklarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. 432 çalışmanın incelenmesiyle ortaya çıkarılan sonuçlar, dijital dönüşüm alanında 2010-2021 yılında dijital dönüşüm alanında yapılan çalışmalara yönelik bir genel bakış sağlamaktadır. Çalışma ayrıca literatüre dijital dönüşümün rolünün literatür destekli olarak görselleştirilmesi ile de katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Dijital Pazarlama, Tüketici, Bibliyometrik Analiz

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, mftuna@cumhuriyet.edu.tr, orcid: 0000-0002-8634-8643.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Tuna, M.F. (2021), Consumer's Journey in the Digital Transformation Process., *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 308-320.

1. Introduction

The role of suppliers in the traditional marketing approach has begun to make a distinction because of the changes in the market structure. Due to these changes, the balance of power shifted from suppliers to customers. As a result, suppliers resorted to various efforts to attract and persuade customers (Durmaz and Efendioglu, 2016:35). These competition-enhancing efforts have increased customers' choice of alternatives and have made it difficult to determine their wishes and needs in purchasing products. This phenomenon has caused customers to feel the need for serious questioning before making a purchase decision, which is another factor that necessitates the change of traditional marketing understanding. The developments in information technologies accompanying the difference in marketing performance have caused many companies to operate in various sectors in order to undergo digital transformation. Thus, consumers have begun to play an active role in the marketing approach brought by the new age with instant interaction accompanied by digital transformation (Schultz, 2016:277).

The increasing trend of digital transformation in the last ten years has led to a revolution in the way companies do business; accordingly, it has caused a change in relations with consumers, suppliers, and other stakeholders (Matarazzo et al., 2021:642). Relations with the consumer have been heavily influenced by digital transformation because of the increase in communication opportunities of consumers. This has led to the formation of a process that can be expressed as the digitalization or digital transformation of the consumer. With this process, consumers have come to demand the opportunities offered by the digital world more intensely and have forced the businesses they prefer to provide them with these opportunities. Digitalizing consumers has required companies to evolve to use digital technologies that allow them to create more value and to develop digital business models (Verhoef et al., 2021:1).

The digitalization of the economy and business processes has caused the digital consumer to be at the centre of academic studies. Today, studies on the effects of digital transformation on consumers continue to increase. Accordingly, the relative importance of compiling the information included in the studies that deals with the digital consumer on its own is rising. Giving a summary of the dimensions of the digital consumer and compiling the results of qualified studies on this subject is a powerful alternative way to create a foresight about the digital consumer's behaviour. In this context, this study aims to compile and examine the studies containing the keywords 'customer' and 'consumer' in publications on digital transformation in the WOS (Web of Science) database, which is a generally accepted academic database in the scientific world. It also aims to examine the qualified academic studies on the digital consumer from a conceptual perspective and reveal possible literature gaps on which future studies to be made in this context can focus. This study is thought to show the historical development process of digital consumer studies and to guide future studies accordingly.

2. Literature Review

2.1. Digital Consumer and Digital Customer

The fact that companies undergo digital transformation one after another creates a negative competitive element for other companies that have not yet taken this action. Digital transformation has led to a change in the demand of consumers; thus, it differentiates their wants and needs. In addition to focusing on traditional elements such as service quality, companies also aim to catch the technology line required by the age. Online companies and physical businesses are looking for ways to digitalize and increase competitiveness within the possibilities of technology (Sun et al., 2020:1).

These developments have led to the emergence of the digital consumer concept. Today, digital consumers; attach importance to digital consumer interaction (Singh et al., 2021), have a

digital subculture of their own (Dey et al., 2020), adopt social media communication (Stephen, 2016), feel the need to share their knowledge in all digital channels (Belk and Llamas, 2013), demand fast and instant information (Dwivedi et al., 2021) and investigate more than the traditional consumer in the market (James, 2021). Moreover, they are aware of their rights in the digital world (Helberger et al., 2004). They demand the protection of the requests by the company they prefer (Rothchild, 1998). They can choose many physical and non-physical distribution channel alternatives (Yuruk-Kayapinar, 2020) and have the opportunity to compare many options before purchasing (Mishra, 2018), can be in a challenging structure (Gelbrich et al., 2021). They pay more attention to the traditional customer (Yakob, 2015) and give importance to the instant evaluation of their feedback (Bhandari et al., 2021). Also, the data derived from them can be examined instantly through various technological methods due to technological improvements (Gussen et al., 2020; Tupikovskaja-Omovie and Tyler, 2021). This type of data on their purchasing behaviour is strictly considered an essential part of big data in the business (Fernández-Rovira et al., 2021). This fact obligates that they must be regarded as a stakeholder that must be constantly interacted with (Piccinini et al., 2015).

As the name suggests, a digital customer is a customer who interacts with a company in any non-physical way and uses internet technologies to buy and sell products or services. The reduction of the digitalization context to the social dimension has led to these customers to gain a more apparent profile and identity (Singh et al., 2021). This identity has caused them to have a completely different business perception, from their efforts to promote the products and services they purchase to their distribution channels (Sun et al., 2020). This customer is adopting a sedentary lifestyle (Internet-1), mainly from generation Z (Matveeva and Krasnov, 2019), actively using social media and digital communication tools (Berman and Kesterson-Townes, 2012). This is also a type of customer who is skilled at building brand communities and tribes (Hamilton and Hower, 2012), familiar with digital payment methods and cryptocurrencies (Bagla and Sancheti, 2018), expects 24/7 service (Alam et al., 2019), and is keen on using intelligent technologies (Foroudi et al., 2018).

2.2. Bibliometric Studies on the Digital Consumer & Customer

No national or international bibliometric research on direct digital transformation and the digital consumer has been found in the literature synchronously. However, some bibliometric studies are carried out in the digital transformation infrastructure. It is understood from the literature that these studies are prevalent today and have gained importance in the last few years. The first study strongly related to this study was conducted by Chawla and Goyal (2020). Their study was about emerging trends in digital transformation via bibliometric analysis. They have showed that digital transformation has been the most studied topic among studies related to digital transformation. Manufacturing and strategy in digital transformation have followed this as the second and third places in terms of popularity.

The databases used in the bibliometric studies may become varied. Since it is the most frequently used database in the literature on subjects that are indirectly close to the subject of this study, it is thought to primarily refer to the articles that benefited from the Scopus database. In one of them, Schaller et al. (2021) examined articles on sustainable business models and digital transformation with the help of bibliometric analysis. In another study using the same database, Dunakhe and Panse (2021) applied bibliometric research to articles on the effects of digital marketing.

On the other hand, Verma et al. (2021) focused on articles containing "digital marketing" simply. Abbas et al. (2020) performed a bibliometric analysis to investigate the global electronic

word-of-mouth trend. Finally, Miskiewicz (2020) conducted bibliometric research on the internet, a sub-element of digital transformation in marketing.

The studies which reveal the results of bibliometric analysis of articles in a limited number of journals in the literature are analysed. In a close study in terms of subject-matter, a bibliometric analysis of articles published in three leading journals in the field of digital marketing communication (Journal of Advertising, Journal of Advertising Research, and International Journal of Advertising) has been performed by Kim et al. (2021).

There are also bibliometric studies on theses in the literature. For instance, Zeren and Kaya (2020) performed a bibliometric analysis of the dissertations on digital marketing. They have analysed total of 334 studies including digital marketing concepts in the title, summary, or keywords of TR Dizin and National Thesis Centre (YÖKTEZ) via bibliometric analysis.

Finally, there are studies on articles in the Web of Science (WOS) database. In one of these studies, papers on digital transformation and business economics were questioned and subjected to bibliometric analysis (Pan et al., 2020). In another study, using the same database, bibliometric analysis was applied to articles written on credit usage behaviour in the context of digital consumers (Carlsson et al., 2017). In their study, Martínez-Polo and Navarro-Beltrá (2020) used the papers in the Scopus and Dialnet databases and the WOS database, and they performed bibliometric analysis to reveal the relationship between digital company reputation and collaborative economy.

In conclusion, although there is a bibliometric analysis in the field of management and the business world on digital transformation, studies on digital marketing and digital transformation have been concentrated in the last two years (Chinotaikul and Vinayavekhin, 2020). However, there has been no study on digital transformation and the role of the consumer in this atmosphere. It is understood that bibliometric analysis was not performed. It is thought that this study will reveal the dimensions of the digital consumer concept based on digital transformation.

3. Method

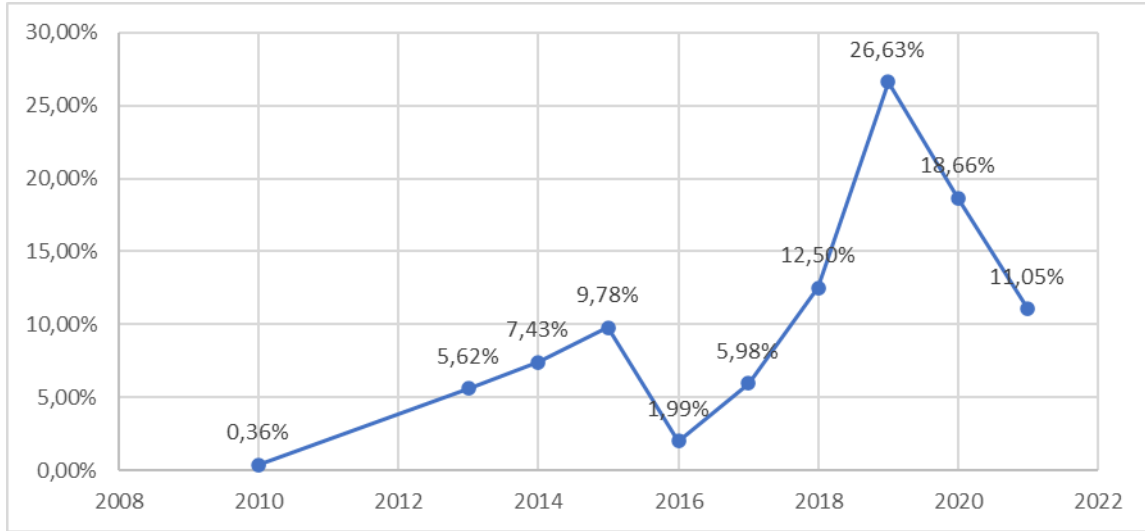
Bibliometric analysis helps investigate patterns and characteristics; it facilitates the discovery, organization, and expression of the work undertaken in a specific field in a particular discipline (Kim et al., 2021: 553). The bibliometric analysis also draws inferences on articles' interconnection by analysing their citation and co-citation performed by other articles (Chawla and Goyal, 2020:1470). In this study, studies with the words 'customer' and 'consumer' in publications on 'digital transformation' published in the Web of Science Social Science Citation Index database between 2010-2021 were included in the research process.

This study reviews the studies published on digital transformation and digital consumers in literature. Along these lines, studies related to digital transformation and the digital consumer are often involved in more than one category. A 'topic-based' search was used in the Web of Science Social Science Citation Index database. A total of 432 articles were reached by examining all studies including articles, congress papers, books, book chapters, etc. for predetermined search terms. The results are stored to include all essential article information such as title, abstract, author(s), keywords, references.

4. Findings

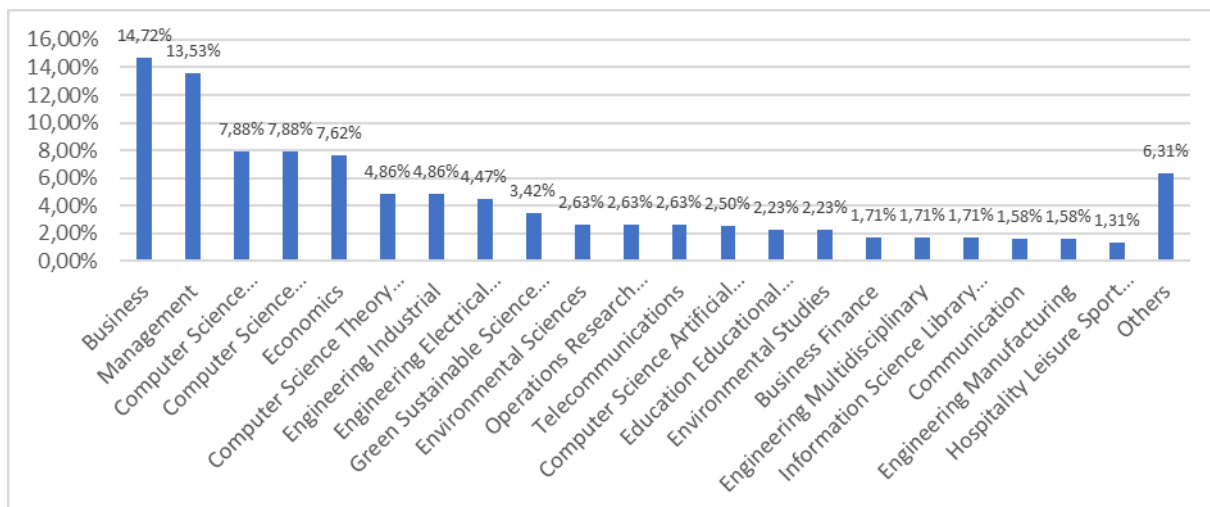
For the 432 studies in the WOS database, firstly, the number of publications by years was examined. The results of this review are shown in Chart 1.

Chart-1. Number of Publications by Years

Publications on digital transformation have started to take part in the literature since 2010 and have attracted the attention of researchers with an increasing trend except for the ones published between 2016 and 2020. When the researches of the last 11 years are taken into consideration, it is seen that the most researches were done in 2019 at a rate of 26,63%. Chiefly in this year when most of the USA technology expenditures were shifted to digital transformation (Internet-2) academic studies have shown an increase in amount. In 2011 and 2012, there was no publication on the subject matter. It has also been determined that the number of publications fluctuates between 2019 and 2020. This is because of Covid19 pandemics. After Covid19 started in 2019, the number of publications dramatically decreased. 432 studies analysed in this study are categorized according to their fields, and they are shown in Chart 2.

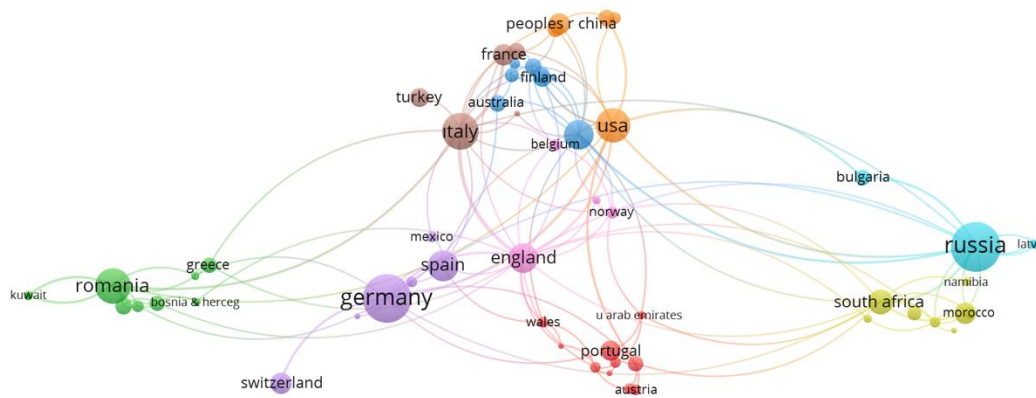
Chart-2. Number of Publications by Category

When the studies in the WOS database are examined via bibliometric analysis, it can be said that the disciplines with the most research done on the subject are divided into two categories. The first category is ‘business’, ‘management’, and ‘economics’ at a rate of 35,87% while the second one is ‘computer science, engineering, sustainability, and communication’ at a rate of 33,38%.

Regarding the keywords – ‘consumer’ and ‘customer’, the most published studies are in the fields of business with 112 studies and of management with 103 studies. The fields of computer science information systems and computer science interdisciplinary applications with 60 publications for each are the second most popular fields. Besides, studies in economics with 58 publications are included in the literature. The number of publications by country was examined for 432 studies in the WOS database. The results of this review are shown in Figure 1.

Figure 1. Distribution of Digital Transformation Studies Published Between 2010-2021 by Country

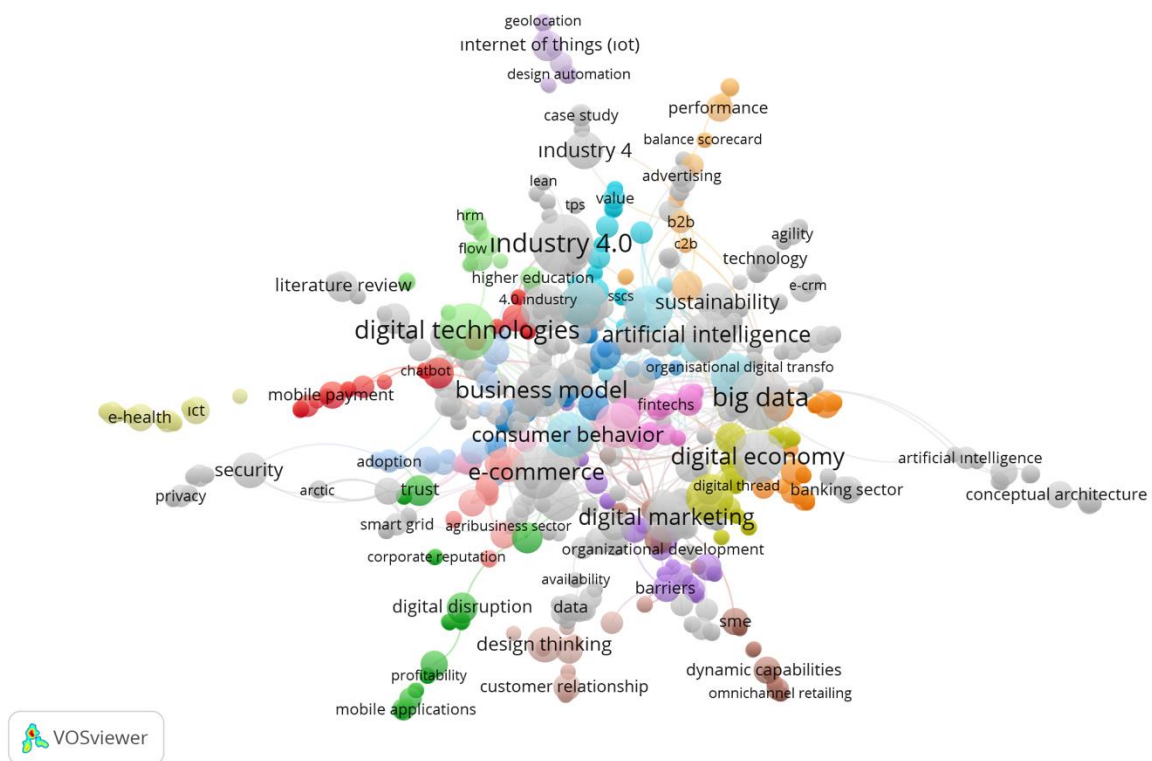

Interpretations were made according to both WoS numbers and balloon sizes.

As shown in Figure 1 (size of the representation), the countries which have the highest number of studies are Russia and Germany. Russia ranks first with 62 publications regarding the number of articles produced while Germany ranks second with 58 journals. Italy with 33 journals, Romania with 32 publications, and the USA with 29 studies follow these countries.

When the citation numbers of the produced publications are examined, Germany ranks the first with 451 citations. Italy is in the second place with 271 citations after Germany while Bulgaria has 226 citations. Other countries with the highest number of citations are the USA with 171 citations, France with 140 citations, and Spain with 139 citations.

When the studies by countries are examined, it is seen that the studies of 2020 are concentrated in Spain, Romania, Russia, Italy, and England. It is seen that researches in Germany which is one of the countries where the most studies were conducted between 2017 and 2019. It is noteworthy that studies on digital transformation have been given importance in the last 2 or 3 years in Turkey. The bibliometric analysis process includes journals in which digital transformation studies were published. The results are shown in Figure 2.

Figure 2. Keywords used in Digital Transformation Studies between 2010 and 2021

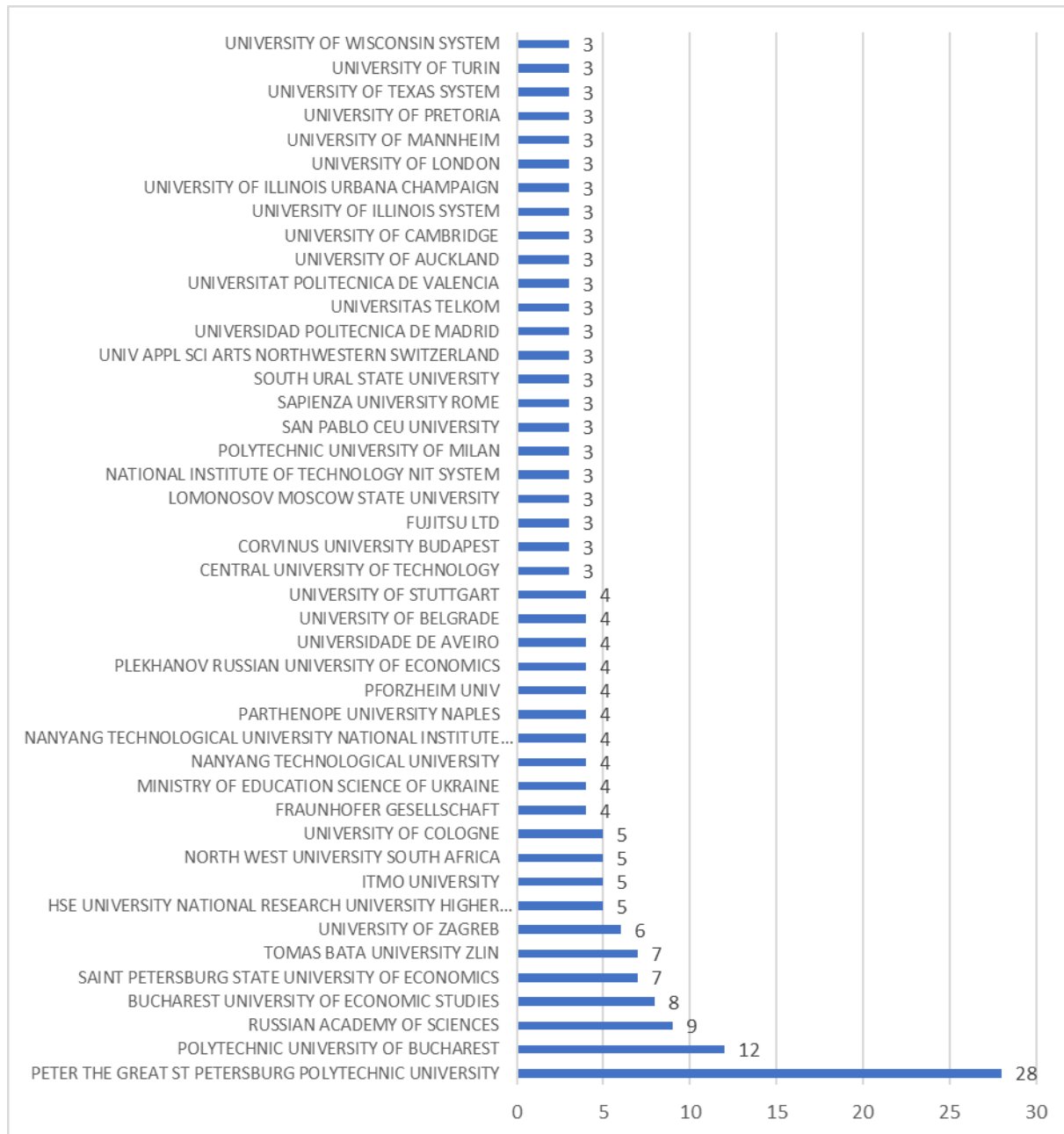
Interpretations were made according to both WoS numbers and balloon sizes.

As shown in Figure 2, digital technologies are at the top of the most studied topics. These studies are followed by the studies on big data, e-commerce, and the digital economy. Artificial intelligence, machine learning, digital entrepreneurship, the internet of things, and industry 4.0 are the other remarkable topics examined in the studies where digital transformation is reviewed from a consumer point of view.

When the distribution of keywords used in digital transformation studies published between 2010 and 2021 is examined, it is found that Covid19 as the keyword is the most popular one in digital transformation studies after the coronavirus pandemics. While it is noteworthy that the issues of consumer behaviour, information technologies, perception, and retail were studied most intensively in the studies of 2020 and 2021, it is understood that the most frequently studied key concepts are digitalization and big data, and they were intensively used between 2019 and 2020.

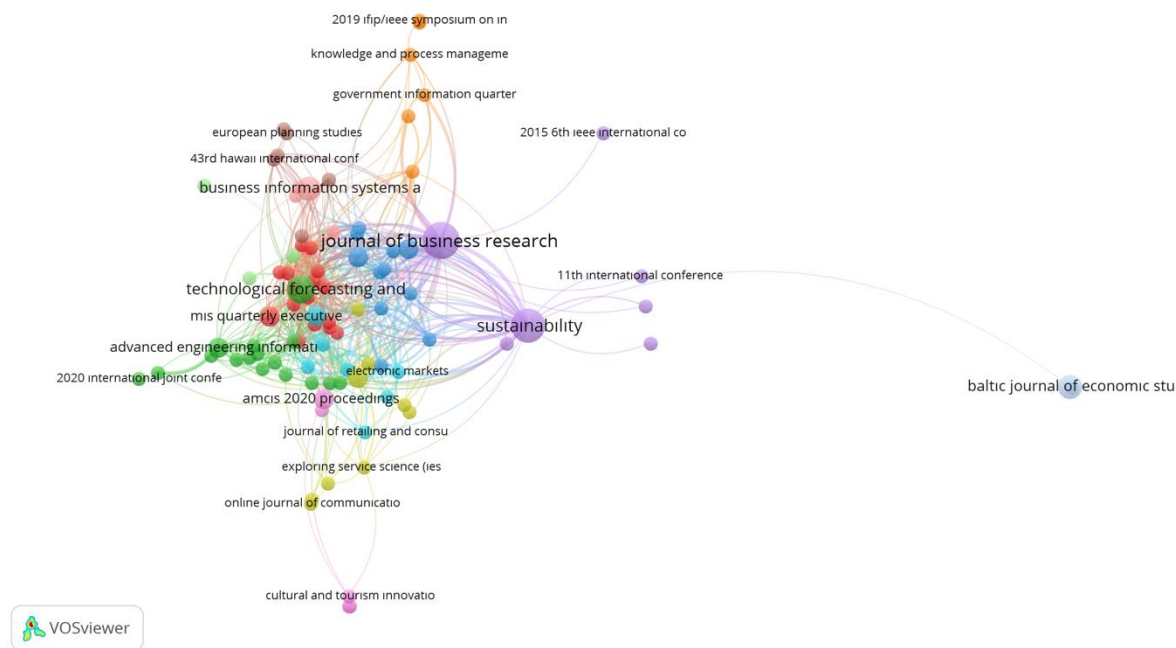
The digital transformation studies published between 2010 and 2021 are determined by considering which university studied them more frequently as shown in Chart 3.

Chart 3. Number of Publications by University

When the data in Graph 3 is examined, it is seen that the majority of the studies on digital transformation were carried out in Russian universities. With 28 publications, Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University draws attention as the university that publishes the most ones on digital transformation in the world.

Finally, the results showing the journals which include the studies published on digital transformation are shown in Figure 3.

Figure 3. Journals Publishing Digital Transformation Studies between 2010 and 2021

When we examine the studies in which the digital transformation concept is used of "consumer" and "customer", it is seen that the "Journal of Business Research" takes the first place (35,87%), and the "Sustainability" journal takes the second place (33,38%). Since the concept of digital transformation is a current issue, it can be seen on the map in Figure 3, where studies on this subject are frequently included in congresses.

5. Conclusion

In addition to its contribution to sales rates and productivity, digitalization also offers some benefits in terms of innovations in value creation and newly established interaction with customers. Digital transformation can shape or change all existing business models by providing a new business model to companies (Downes and Nunes, 2013). Literature review attempts to map the existing data to identify research gaps that may be of interest for the future and highlights its current nature. However, to make this complex situation easier with the help of technology, bibliometric analyses make a quantitative analysis of the literature in general (Tranfield et al., 2003). This study examines the reflections on the concept of digital transformation in terms of "consumer" and "customer" as the words published in journals in the Web of Science database. 432 studies were examined for this study. All of them were included in the analysis. These studies were examined according to countries, keywords, and journals by using the "VOSviewer" program so as to show the analysis results by the mapping method. As a result of these analyzes, it has been determined that the studies published between 2010 and 2021 have increased since 2016. On digital transformation as a current concept, there are remarkable studies carried out in Germany, Russia, Italy, the USA, Spain, and England. It has been observed that the keywords as digitalization, big data, e-commerce, artificial intelligence, machine learning, and digital entrepreneurship are the words or key concepts used extensively in the studies published frequently in congress papers.

The most studied topics seen in our study are digital technologies and industry 4.0, which are also seen in other studies about digital transformation (Chawla and Goyal, 2020) and digital consumers. Digital technologies are still getting wider attention using digital consumer as a keyword. On the other hand, industry 4.0 also contains new technologies such as the Internet of

Things (IoT), big data, cyber-physical systems, and augmented reality. This is why studies related to the digital consumer are also related to digital transformation. The new type of consumer accepts digital transformation because of their new needs, requiring a high level of information technologies. These technologies also form the basis of Industry 4.0, one of the most studied topics in the literature about digital transformation and digital consumers. Moreover, there is no study related to both Industry 5.0 and digital transformation within the consumer context.

Literature shows that digital transformation has also been studied in consumer behaviour. On the other hand, topics studied less in the study about digital consumers were B2B and C2B. It can be implicated that C2C and B2C, which have relatively higher importance within e-commerce, can be subjected to possible future research because digital consumers have changed their 'digital shopping behaviour' via these platforms first. After B2B and C2B, e-CRM, e-health, and mobile payment have been determined as less studied topics in the study. Among these topics, e-CRM could be a key concept to future studies with its sub-dimensions including customer acquisition, customer retention, customer churn, and customer win-back. Moreover, studies that measure digital customer lifetime value are another literature gap that can be a subject matter for future studies. Digital consumers are impatient consumers who expect quick and agile solutions from businesses. New generation software and information systems generated in line with digital transformations have made businesses more intelligent, fluid, productive, and agile. The literature review conducted in this study also has verified this phenomenon. Chatbots, which serve as a contributor mechanism to these aspects of the digital consumer, have started to be a subject matter in the literature. Yet, hybrid studies that combine chatbots with big data and expert systems can be studied as further research. Moreover, this type of quick response software can be handled in the context of e-service quality in e-commerce. Because digital consumers need to be handled in a new business model, keywords such as "business models" have been encountered in the literature. These models are considered a key determinant of sustainability in digital transformation (Schaller et al., 2021). Capabilities and consumer interactions in both digital platforms and e-born businesses can be subjects for future studies. Due to the relative importance of digital businesses, conceptual architecture has become more important in software processes. The analysis conducted in this study indicates this concept in connection with artificial intelligence. It is predicted that future studies focus on business models and digital transformation and consider these phenomena within the context of sustainability. It can also be implicated that studies that use big data and expert systems in building design architecture will become more popular in a few years.

Another literature gap depicted in this study is the digital transformation within the frame of information systems. Decision support systems such as geographical information systems, expert systems, and hospital information management systems can be investigated within digital transformation and digital consumer mechanisms. On the other hand, modern supervised and unsupervised prediction methods except for artificial intelligence (because there are some studies about it) can be integrated into future studies in the context of digital transformation and digital consumers. The digital consumer's perception, attitude, or behaviours can be examined as part of exploratory and thematic studies. Digital transformation has a great effect on the financial world—this phenomenon is called Fintech. Although there are some studies about digital transformation and Fintech, there are no studies that evaluate the digital capabilities and behaviours of e-investors. So possible further researches can explain digital consumers' behaviour within e-traders, and digital platforms and take part in the digital financial world. Mobile payment, another studied topic in the literature, maybe integrated around digital investors and finance market consumers. On the other hand, it can be thought that studies related to Blockchain technologies will pave the way for studies subjecting digital consumers to the finance sector.

It is a fact that this study has some limitations. Examining only the journals in the WOS database constitutes the first limitation of this study. As Scopus, Google Scholar, Microsoft Academic Search, etc. has increased the number of publications examined during the research process by including databases in the study, this study can provide information that will shed light on other studies on digital transformation. The second limitation of the study is the keywords examined. During the research process, the only concepts of digital transformation are discussed in terms of "consumer" and "customer." That identifies the studies containing the keywords of digitalization and "big data," which have been frequently studied with the subject of digital transformation, and by including these publications in the analysis process in future studies it will help examine the existing literature from a broader perspective.

References

- Abbas, A. F., Jusoh, A. bin, Mas'od, A., & Ali, J. (2020). Bibliometric Analysis of Global Research Trends on Electronic Word of Mouth Using Scopus Database. *Journal of Critical Reviews*, 7(16), pp. 405-412.
- Alam, R. A., Islam, M. A., & Khan, A. (2019). *Usage of Chatbot as a New Digital Communication Tool for Customer Support: A Case Study on Banglalink™* (SSRN Scholarly Paper ID: 3719483).
- Bagla, R. K., & Sancheti, V. (2018). Gaps in Customer Satisfaction with Digital Wallets: Challenge for Sustainability. *Journal of Management Development*, 37(6), pp. 442-451.
- Belk, R. W., & Llamas, R. (2013). *The Routledge Companion to Digital Consumption*. Routledge.
- Berman, S. J., & Kesterson-Townes, L. (2012). Connecting with the Digital Customer of the Future. *Strategy & Leadership*, 40(6), ss. 29-35.
- Bhandari, M., Rodgers, S., & Pan, P.-L. (2021). Brand feedback to negative eWOM Messages: Effects of Stability and Controllability of Problem Causes on Brand Attitudes and Purchase Intentions. *Telematics and Informatics*, 58, 101522.
- Carlsson, H., Larsson, S., Svensson, L., & Åström, F. (2017). Consumer Credit Behavior in the Digital Context: A Bibliometric Analysis and Literature Review. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 28(1), ss. 76-94. <https://doi.org/10.1891/1052-3073.28.1.76>
- Chawla, R. N. & Goyal, P. (2020). Emerging Trends in Digital Transformation: A Bibliometric Analysis. *Benchmarking: An International Journal*, Vol. ahead-of-print (No. ahead-of-print), 1-44.
- Chinotaikul, P., & Vinayavekhin, S. (2020). Digital Transformation in Business and Management Research: Bibliometric and Co-word Network Analysis. In *2020 1st International Conference on Big Data Analytics and Practices (IBDAP)* (1-5). IEEE.
- Dey, B. L., Yen, D., & Samuel, L. (2020). Digital Consumer Culture and Digital Acculturation. *International Journal of Information Management*, 51, 102057.
- Downes, L., & Nunes, P. (2013). Big bang disruption. *Harvard Business Review*, pp. 44-56.
- Dunakhe, K., & Panse, C. (2021). Impact of Digital Marketing –A Bibliometric Review. *International Journal of Innovation Science*, ahead-of-print(ahead-of-print).
- Durmaz, Y., & Efendioglu, I. H. (2016). Travel from Traditional Marketing to Digital Marketing. *Global Journal of Management and Business Research: E-Marketing*, 16(2), pp. 34-40.
- Dwivedi, Y. K., Ismagilova, E., Hughes, D. L., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., Jain, V., Karjaluoto, H., Kefi, H., Krishen, A. S., Kumar, V., Rahman, M. M., Raman, R.,

- Rauschnabel, P. A., Rowley, J., Salo, J., Tran, G. A., & Wang, Y. (2021). Setting the Future of Digital and Social Media Marketing Research: Perspectives and Research Propositions. *International Journal of Information Management*, 59, 102168.
- Fernández-Rovira, C., Álvarez Valdés, J., Molleví, G., & Nicolas-Sans, R. (2021). The Digital Transformation of Business. Towards the Datafication of the Relationship with Customers. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 120339.
- Foroudi, P., Gupta, S., Sivarajah, U., & Broderick, A. (2018). Investigating the Effects of Smart Technology on Customer Dynamics and Customer Experience. *Computers in Human Behavior*, 80, 271-282.
- Gelbrich, K., Hagel, J., & Orsingher, C. (2021). Emotional Support from a Digital Assistant in Technology-Mediated Services: Effects on Customer Satisfaction and Behavioral Persistence. *International Journal of Research in Marketing*, 38(1), pp. 176-193.
- Gussen, L. C., Ellerich, M., Schmitt, R. H., & Viktorov, N. (2020). Your Customer's Digital Shadow – Objectification of Human Perception by a Multisensory Measurement System. *Procedia CIRP*, 93, pp. 1370-1375.
- Hamilton, K., & Hewer, P. (2012). Tribal Mattering Spaces: Social-Networking Sites, Celebrity Affiliations, and Tribal Innovations. In *New Developments in Online Marketing*. Routledge.
- Helberger, N., Kerényi, K., Krings, B., Lambers, R., Orwat, C., Riehm, U., van Gompel, S., & Dufft, N. (2004). Digital Rights Management and Consumer Acceptability: A Multi-Disciplinary Discussion of Consumer Concerns and Expectations. In *MPRA Paper* (Sy 6641; MPRA Paper). University Library of Munich, Germany. <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/6641.html>
- James, L. (2021). How The Conscious Consumer Is Revolutionizing E-Commerce. *Forbes*.
- Kim, J., Kang, S., & Lee, K. H. (2021). Evolution of Digital Marketing Communication: Bibliometric Analysis and Network Visualization from Key Articles. *Journal of Business Research*, 130, 552-563.
- Martínez-Polo, J., & Navarro-Beltrá, M. (2020). Estudio bibliométrico sobre reputación digital y economía colaborativa (2004-2017). *Revista de Comunicación de la SEECI*, 51, pp. 83-107.
- Matarazzo, M., Penco, L., Profumo, G., & Quaglia, R. (2021). Digital Transformation and Customer Value Creation in Made in Italy SMEs: A Dynamic Capabilities Perspective. *Journal of Business Research*, 123, 642-656.
- Matveeva, A. I., & Krasnov, R. V. (2019). Generation "Z" as a Generation for Market of Goods and Services in Digitization. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 105, 892-895.
- Mishra, O. (2018). Criteria for Evaluation of Alternatives in Online Consumer Decision-Making Process. *ELK Asia Pacific Journal of Marketing & Retail Management*, 9(4), pp. 75-100.
- Miskiewicz, R. (2020). Internet of Things in Marketing: Bibliometric Analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 3, pp. 371-381.
- Pan, C.-L., Lin, J., Wang, Y., Zhou, Z., & Mo, Y. (2020). Bibliometric Analysis of Digitization Business Economy. *E3S Web of Conferences*, 214, 03016.
- Piccinini, E., Gregory, R., & Kolbe, L. (2015). Changes in the Producer-Consumer Relationship—Towards Digital Transformation. *Wirtschaftsinformatik Proceedings*, 109, pp. 1634-1648.

- Rothchild, J. (1998). Protecting the Digital Consumer: The Limits of Cyberspace Utopianism. *Indiana Law Journal*, 74, 893.
- Schaller, A., Vatananan-Thesenvitz, R., & Schaller, A.-A. (2021). *Assessing Relations between Sustainable Business Models and Digital Transformation: A Bibliometric Analysis*. PICMET' 21 Conference Proceedings, Daejeon City, South Korea, 8-12 August.
- Schultz, D. (2016). The Future of Advertising or Whatever We're Going to Call It. *Journal of Advertising*, 45(3), pp. 276-285.
- Singh, U. S., Singh, N., Gulati, K., Kumar Bhasin, N., Kumar, H., & Sreejith, P. M. (2021). A Study on the Revolution of Consumer Relationships as a Combination of Human Interactions and Digital Transformations. *Materials Today: Proceedings*. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.05.578>
- Stephen, A. T. (2016). The Role of Digital and Social Media Marketing in Consumer Behavior. *Current Opinion in Psychology*, 10, pp. 17-21.
- Sun, Y., Yang, C., Shen, X.-L., & Wang, N. (2020). When Digitalized Customers Meet Digitalized Services: A Digitalized Social Cognitive Perspective of Omnichannel Service Usage. *International Journal of Information Management*, 54, 102200.
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British journal of management*, 14(3), pp. 207-222.
- Tupikovskaja-Omovie, Z., & Tyler, D. (2021). Eye Tracking Technology to Audit Google Analytics: Analysing Digital Consumer Shopping Journey in Fashion M-Retail. *International Journal of Information Management*, 59, 102294.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Qi Dong, J., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital Transformation: A Multidisciplinary Reflection and Research Agenda. *Journal of Business Research*, 122, pp. 889-901.
- Verma, S., Dikkatwar, R., & De, T. (2021). Bibliometric Analysis of Research on Digital Marketing from 2010-20. *International Journal of Modern Agriculture*, 10(2), pp. 625-640.
- Yakob, F. (2015). *Paid Attention: Innovative Advertising for a Digital World*. Kogan Page, New York.
- Yuruk-Kayapinar, P. (2020). Digital Consumer Behavior in an Omnichannel World. İçinde T. Dirsehan (Ed.), *Managing Customer Experiences in an Omnichannel World: Melody of Online and Offline Environments in the Customer Journey* (ss. 55-73). Emerald Publishing Limited.
- Zeren, D., & Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), pp. 35-52.

Internet-1: <https://www.smh.com.au/world/europe/world-s-teens-not-moving-enough-digital-technology-a-possible-cause-20191122-p53d5i.html> Access Date: 15.11.2021

Internet-2: <https://technologymagazine.com/data-and-data-analytics/adopting-microsecond-mindset-faster-decision-making> Access Date: 12.11.2021

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

YAVUZ SULTAN SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞINDA MALKOÇOĞULLARININ ROLÜ¹

Filiz TAPAN²

Öz

Yavuz Sultan Selim olarak anılan I. Selim, kısa sürede kazandığı büyük başarılar ile Osmanlı Tarihi araştırmalarında ilgi duyulan bir padişah olmuştur. Onun başarılarının şehzadelik yıllarında edindiği tecrübelerle doğrudan bir bağı olmasının dışında cesaretli, atak ve kararlı siyaset anlayışının da bir sonucu olduğu söylenebilir. Nitekim “Yavuz” lakabı bu özelliklerinden dolayı I. Selim ile bütünleşmiş bir nitelendirme. Menkıbeler ve hikayeler ile anlatılan hayatı ve siyasi/askeri faaliyetleri konusunda pek çok araştırma yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in padişah olarak kazandığı başarılar dışında şehzadelik yıllarındaki faaliyetleri de dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Trabzon sancak beyi olarak görev yapmıştır. Uzun yıllar bu görevi yürütmüş, Gürcü Prenslere karşı mücadelesi ve Şah İsmail'e yönelik politikaları ile adından söz ettirmiştir. Şehzade Ahmed'e karşı giriştiği taht mücadelesi ise Osmanlı Tarihi'nin en ilginç ve en çetin taht kavgalarından biridir. İki şehzade arasındaki mücadeleyi ilginç kılan noktalardan birisi bu sırada II. Bayezid'in halen tahtta olması ve diğeri de mücadelenin taraflarının oynadığı belirleyici roldür. Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışı ile ilgili çalışmalar mevcut olup daha çok Sultan Bayezid ve şehzadeleri merkeze alan bir anlayış ile kaleme alınmışlardır. Olayın tarafları ile ilgili müstakil çalışmalar mevcut değildir. İki şehzadenin taht kavgasına taraf olanların konu çerçevesinde oynadıkları rol açıklanmaya muhtaçtır. Bu makalede Şehzade Selim ile Şehzade Ahmed arasında yaşanan taht kavgasında, taraflardan biri olan Malkoçoğulları'nın üstlendiği rol tespit edilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Başkanlık Arşivi'nde bulunan ve Topkapı Sarayı'ndan intikal eden evrak arasında yer alan mektuplar, bu makalenin kaynakları olarak öne çıkmaktadır. Her iki şehzadenin yazdığı mektuplar incelenecek ve analiz edilecektir. Tespit edilen bulgular araştırmanın sonucuna yazılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yavuz Sultan Selim, Malkoçoğlu, Taht Kavgası, Uç Beyi

THE ROLE OF THE MALKOÇOĞULLARI IN THE ACCESSION OF THE YAVUZ SULTAN SELİM TO THE THRONE

Abstract

I.Selim who called Yavuz Sultan Selim is one of the sultan that interested with his great achievements in a short time, in Ottoman History researches. His achievements are conclusion of his brave, attack and decisive understanding of politics, except his experience in the principedom years. Thus the appellation “Yavuz” is integrated characterization with I. Selim. There alot of researches about his life and political/military activities which described Legends and stories. As known he did sanjak beyi of Trabzon for a long time. He carry out the task for a long time, known struggle against the for Georgian Principality and the policies to Shah Ismail. The struggle fort he throne against the Shehzade Ahmed is the most interesting and toughest throne fight in Ottoman History. One of the points that makes the struggle between the two shehzades intersting is, at this time II. Bayezid still on the throne and the other is the decisive role played by the parties to the struggle. There are studies on the accession of Yavuz Sultan Selim to the throne. There are studies on the accession of Yavuz Sultan Selim to the throne, they have been written with an

¹ Bu makale Prof.Dr. Mustafa Alkan danışmanlığında, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde çalışılan, Merkez ve Uç Arasında Bir Akıncı Ailesi: Malkoçoğulları (XV. ve XVI. Yüzyıllar) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. E-posta: filiztapan@duzce.edu.tr, orcid no: 0000-0002-9365-6898

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Tapan, F. (2021). Yavuz Sultan Selim'in Tahta Çıkışında Malkoçoğullarının Rolü. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 321-331.

understanding that focus mostly on sultan Bayezid and the shehzades. There are no independent studies on the parties to the event. The role played by the parties to the throne fight of the two shehzades within the framework of the subject needs to be explained. In this article, the role of Malkoçoğulları, one of the parties, in the fight for the throne between Şehzade Selim and Şehzade Ahmed will be determined and tried to be explained. In this article, the documents in the Presidency Archive of the party, which were transferred from Topkapı Palace and the letters among these documents, stand out as the sources of this article. The letters written by both shehzades will be examined and analyzed. The findings will be written in the conclusion of the research.

Key Words: Yavuz Sultan Selim, Malkoçoğlu, Fight For the Throne, Uc Beyi

1. Giriş

Tahtta kaldığı kısa süre içerisinde elde ettiği önemli başarıları ile dikkat çeken Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkış mücadelesini konu alan araştırmalar mevcuttur (Uluçay, 1954, 1956; Ercan, 2002; Emecen, 2009, Söylemez, 2012; Sak, 2017; Solak ve Kutboğan, 2020). Bu konu Yavuz Sultan Selim'in hayatını ele alan kitaplarda bir bölüm ya da bir başlık olarak yer almışken, ansiklopedi maddelerinde satır aralarında kalmıştır. Bazı araştırmacılar ise konuyu müstakil olarak ele alan makaleler kaleme almıştır. Fakat Şehzade Selim ve Şehzade Ahmed arasındaki mücadelenin tarafları ile ilgili müstakil değerlendirmeler yapılmamıştır. Çağatay Uluçay; bu konuyu bir dizi makale şeklinde incelemiştir. İlk makalesinde Sultan Bayezid'in karakterinden, Şah İsmail tehlikesinden, ki bunu "kızılbaş tehlikesi" olarak ifade etmiştir, bahsettikten sonra şehzadeler arasındaki mücadeleyi ve Şah Kulu İsyanını konu almıştır. İkinci makalesinde daha çok Şehzade Ahmed'i merkeze alan bir yol izleyerek çalışmasını kaleme almıştır. Son makalede ise şehzadelerin bertaraf edilmesi sürecinden bahsetmektedir. Yavuz Sultan Selim hakkında yapılan dikkat çeken çalışmalardan biri Selahattin Tansel'e diğeri de Feridun Emecen'e aittir. Tansel, "Yavuz Sultan Selim" adını taşıyan kitabını dönemin arşiv kaynaklarını ve belgelerini kullanarak yazmıştır (Tansel, 1969). Dönemin siyasi olaylarını anlatan bir kitaptır. Emecen'in yazdığı kitap Tansel'in kitabı ile aynı adı taşımakla birlikte dönemin menkıbevî kaynaklarından olan "selimnâmeleri" kullanması ile ön plana çıkmıştır (Emecen, 2010).

Şehzade Selim, babasının Amasya sancak beyliği sırasında, bir rivayete göre Hicri 872/ Miladi 1467-68 yılında ya da daha muhtemel olarak görülen Hicri 875/Miladi 1470 yılında doğdu (Emecen, 2010; İdris-i Bitlisi, 2001; Hoca Sadettin; 1280; Evliya Çelebi, 2006). İbn Kemal Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a çağırıldığı torunlarına olan ilgisinden bahsederken Selim'i de zikreder. Babası II. Bayezid'in tahta çıkışı sırasında İstanbul'a gelip gelmediği hakkında bir kanıya varmak zordur. Nitekim çalışmanın kaynakları bağlamında böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat Bayezid'in kardeşi Şehzade Cem ile olan mücadelesi düşünüldüğünde Amasya'da kaldığı da söylenebilir. Kendisinin bilinen ilk görevi Trabzon sancak beyliğidir. Şah Kulu İsyanı sırasında babasına gönderdiği mektupta yirmi beş yıldır sancak tasarruf ettiğinden bahsetmektedir. Hicri 916 yılına ait bu belgeden hareketle kendisinin Hicri 892 yılından itibaren Trabzon sancağını tasarruf ettiği söylenebilir (TS.MA.e, 6815; Uluçay, 1954; Emecen, 2010).

Trabzon sancak beyliği yapan Şehzade Selim, bu süreçte yönetim tecrübesi kazandı. Hatta "Yavuz" olarak anılmasında Trabzon sancağında elde ettiği başarılarının etkili olduğu takdir edilebilir. Trabzon sancakbeyi olduğu sırada Gürcü prenslikler ve Şah İsmail tehlikesi ile ilgili aktif bir siyaset izledi. 1508-1509 yılında Gürcüler üzerine yaptığı seferde başarı kazandı. Sultan Bayezid ise doğuda, aktif bir siyaseti düşmanların çoğaltılması olarak görüyordu ve bu noktada oğlundan farklı bir politika benimsiyordu. Sultan, oğlunun başarılarını takdir etse de "teksir-i a'dâya rızâmız yokdur" diyerek düşmanların çoğalmasından duyduğu endişeyi de dile getirmekteydi (Emecen, 2009; Keskin, 1998). Sultanın endişesine rağmen Şehzade Selim özellikle Şah İsmail üzerinde dikkatini yoğunlaştırdı. Sınırlardaki kalelerin tamir edilerek güçlendirilmesi ve kıyı emniyetinin sağlanabilmesi için gemi ihtiyacının elzem olduğunu vurgulayan bir mektup gönderdi. Şehzade

Selim'im Şah İsmail ile ilgili merkeze gönderdiği raporlar sonunda, II. Bayezid kendisine bir hüküm göndererek durumun daha ayrıntılı rapor edilmesini istedi. Bunun için de bölgeyi bilen kişilerin bölgeye gönderilmesini ve ayrıntılı haberlerin derhal İstanbul'a gönderilmesini hükmediyordu ve Şah İsmail'e karşı sert önlemler alınması emredildi (Emecen ve Şahin, 1994). Bu bağlamda Trabzon sancağının güney sınırlarında askerî harekât gerçekleştirildi. İspir ve Bayburt'ta Osmanlı hakimiyeti sağlanarak Erzurum'a kadar olan bölgede devletin güvenliğini sağlamaya çalışan Şehzade Selim, bölgedeki Akkoyunlu beylerini de yanına çekti. Sadece Akkoyunlu beylerini değil, Şah İsmail'in baskısından kaçan Sunnî halkı Trabzon sancağına yerleştirerek ve onlara tımar tevcih ederek Şah İsmail ile olan mücadelesinde gücünü arttırdı (Kızıoğlu, 1993; Emecen, 2010). Erzincan üzerinden Şah İsmail üzerinde baskı kurmaya çalıştı. 1505'te İstanbul'a gelen Safevi Devleti'nin elçisi Ahmed Bey (Atatürk Kitaplığı, MC_YZ_O71, v.68), muhtemelen bu baskı sonucu Şah'ının ona verdiği görevle, dostluk talebini bildirmekteydi. Gerçekleşen görüşmede Şehzade Selim'in Şah İsmail'e karşı faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın dile getirilmiş olması da mümkündür.

2. Şehzade Selim'in Taht Mücadelesi

Trabzon sancak beyi olarak izlediği aktif siyaset ile dikkat çeken Şehzade Selim, babasının otoritesinin giderek zayıfladığı kanısındadır. Memleket içindeki huzursuzluğun giderilmesi ve fesadın bastırılması için sadrazama arz göndermiştir (TS.MA.e, 858/67). Nitekim II. Bayezid döneminde Memlûkler karşısında üst üste alınan yenilgiler ve Şah Kulu İsyanı, Osmanlı Devleti'nin en sıcak problemlerindendi ve bir başarısızlık olarak algılandı (1486-1491). Anadolu'ya yönelik faaliyetleri ile ortaya çıkan Şah İsmail tehlikesinin de II. Bayezid'in otoritesi üzerinde olumsuz etki yaptığı açıktır. Ayrıca yaşının ilerlediği de düşünüldüğünde taht üzerinde hak iddia eden şehzadelerin mücadelesi şaşırtıcı değildir (Emecen, 2010). Şehzade Selim'in, Trabzon sancağında edindiği devlet tecrübesine güvendiği ve tahta çıkma hakkını kendinde gördüğü anlaşılmaktadır. Bu düşüncenin eyleme dönüşmesi II. Bayezid'in Şehzade Ahmed'i tahta geçirme fikri ile ilgili olmalı idi. Kırım Hanı Mengli Giray'ın Vezir Hadım Ali Paşa'ya gönderdiği mektupta; Şehzade Selim'in Trabzon sancağını kabul etmediği, ağabeyi Şehzade Ahmed'e verilen sancağın değerinde bir sancak talep ettiğini bildirmesi dikkat çekicidir (TS.MA.e, 814/6). Bu ifadeler Şehzade Selim'in, ağabeyi Şehzade Ahmed'in tahtın en güçlü adayı olduğunun, farkında olduğunu gösterdiği gibi yaklaşan taht mücadelesinin habercisidir. Dönemin kaynaklarında tahta çıkması düşünülen şehzadenin kim olduğu ile ilgili düşüncenin izlerini sürmek mümkündür. Bu bağlamda İbn Kemal'in Şehzade Ahmed'i ön plana çıkaran nitelendirmeleri dikkat çekicidir (İbn-i Kemal, 1997). Müellifin açıkça böyle bir tutum takınması Şehzade Ahmed'in tahta çıkacağı kanısının ne kadar yaygın ve kabullenir olduğunu göstermektedir. Matrakçı Nasuh ise Sultan Selim'i övme çabası ile eserini kaleme alsada Şehzade Ahmed'i çokça seven Sultanın oğlunu tahta geçirme amacından bahsetmektedir (Matrakçı Nasuh, 2015). Şehzade Abdullah'ın ölümü ile en büyük şehzade olan Ahmed, abisinin sancak beyliği yaptığı Amasya'da idareci oldu. Amasya, II. Bayezid'in de şehzadelğinde görev yaptığı sancaktı. İstanbul'a daha yakın olan Amasya'da sancak beyi olmak, taht mücadelesinde Şehzade Ahmed'e coğrafi bir avantaj sağladığı açıktır. Tüm bunlar Şehzade Selim'in, tahta çıkması beklenen kişinin Şehzade Ahmed olduğu kanısını güçlendirmiştir.

Dönemin ulaşım ve iletişim şartları düşünüldüğünde Trabzon sancağının merkeze uzak olması taht mücadelesinde coğrafi bir dezavantaj oluşturmaktaydı. Bu durum karşısında Şehzade Selim'in harekete geçtiği görülmektedir. Saltanat mücadelesini göze alan Şehzade Selim, babasına yazdığı mektupta sancağı ile ilgili imkanların kısıtlı oluşundan bahsetmektedir. Gürcistan ve doğu sınırlarında ortaya çıkan problemlere dikkat çekerken elindeki çok az imkanla düşman karşısında mücadele ettiğini vurgulamakta ve sınır boylarında sürekli mücadele etmekten yorulduğunu ifade etmektedir (TS.MA.e, 543, 6815, 850/38). Ayrıca bulunduğu bölgenin tarım potansiyelinin zayıf olmasının getirdiği zorluklardan bahsederken Anadolu'nun mahsulü bol yerlerinde idarecilik yapan

kardeşlerinin rahatlığına atıfta bulunmaktadır. Tüm bunlardan sonra babasının lütfunu esirgememesini isteyerek başka bir sancak talebini dile getirmektedir (TS.MA.e, 745/21). Şehzade Selim, oğlu Şehzade Süleyman ve kendisi için sancak talebinde bulunmuştur. Kırım Hanı Mengli Giray Han, vezir Hadım Ali Paşa'ya gönderdiği mektupta Şehzade Selim'in Trabzon sancağını kabul etmediğini kardeşi Şehzade Ahmed'e verilen sancak değerinde bir sancak talep ettiğini bildirmektedir. Bu talep bağlamında Şehzade Selim'e Semendire ve Saruhan sancak beyliği teklif edildiği anlaşılmaktadır. Şehzade Korkud, kız kardeşine yazdığı mektupta kardeşi Selim'e Saruhan sancağının verildiğinden bahsederken, kendisinin ihmal edildiğinden yakınmaktadır (TS.MA.e, 746/104). Veziriazam Koca Mustafa Paşa ise Sultan Bayezid'e gönderdiği arzda Şehzade Selim'in Semendire sancak beyliğini kabul ettiğini bildirilmektedir (TS.MA.e, 755/79). Fakat Kırım Hanı Mengli Giray'ın Sultan Bayezid'e gönderdiği arz dikkat çekicidir. Mengli Giray Han, Şehzade Selim'i padişaha karşı gelmemesi konusunda uyardığını buna rağmen Şehzade Selim'in Trabzon'a gitmeyeceğini söylediğini bildirmektedir. Ayrıca Şehzade Selim'im kardeşi Ahmed'e verilen sancaktan aşağı bir sancağı kabul etmeyeceğine dair isteğini de yinelemektedir. Sancak talebi üzerinden gelişen bu olayların dönemin siyasi şartlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun II. Bayezid'in oğulları arasında iktidar kavgasının hız kazandığı bir dönemde Şehzade Selim'in kendini ve mücadele fikrini takdim etme şekli olduğu da söylenebilir.

Şehzade Süleyman için talep edilen Şebinkarahisar ve Bolu sancakları da merkezden kabul görmedi. Kühü'l-ahbar'da, Şehzade Ahmed'in, kardeşinin taleplerinin gerçekleşmemesi için çalıştığı ifade edilmektedir (Kühü'l-Ahbar, 1997:932-933). Selim'in talebine cevaben Sultanönü Sancağı, Giresun, Kürtün veya Şiran sancaklarından birinin tevcih edilmesi buyruldu (TS.MA.E, 752/18). Şehzade Selim bu cevaba sert çıkarak adı geçen bölgenin imkansızlıklarından bahsetti ve bu tavrın kendisini zor durumda bırakmak için takınıldığını da ima etti (Tansel, 1969:260-261). Merkeze gönderdiği mektupta ferman buyrulmuş olsa bile bu sancakların uygun olmadığı Karahisar ya da Kefe sancağının daha uygun olacağını ifade etmektedir (TS.MA.e, 752/18). Kırım Hanı Mengli Giray'ın, Sultan II. Bayezid'e gönderdiği mektuptan Şehzade Süleyman'ın Trabzon'a tayin edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu mektupta Şehzade Süleyman'ın, Şehzade Ahmed'in Anadolu'daki hareketlerinden dolayı Trabzon'dan Rumeli'ye tevcih edilmesi rica edilmektedir. Şehzade Ahmed ise bu konuda babasına gönderdiği mektuplarda Şehzade Selim'i isyancı olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Şehzade Ahmed, kardeşini babasına karşı isyan etmekle itham ederken kendisini sadık olarak takdim etmektedir. Şehzade Selim'e Karahisar sancağının verilmesine karşı olduğuna dair açık bir tutum sergilemektedir (TS.MA.e, 566/32).

Tüm bu gelişmeler sonunda Şehzade Süleyman Kefe'ye, Şehzade Ahmed'in oğlu Murad ise Bolu'ya sancak beyi olarak görevlendirildi (Emecen, 2010:48). Bu durum Şehzade Selim'in taht için mücadele etme fikrinin pekişmesini sağladı. Nitekim sancak talebi ile ilgili isteklerinin kabul görmemesi kendisinin tahttan uzaklaştırılmak istendiği ve muhtemel mücadelesinin bertaraf edilmek istendiği düşüncesini desteklemekteydi. Dolayısı ile İstanbul'a daha yakın bir sancak talebi şehzadeler arasındaki mücadeleyi açığa vurmaya başladıkları bir süreç oldu. Bu süreçte taht mücadelesinde taraf olanların ise gizlenmeksizin hareket ettiği görülmektedir. Artık yaşlanmış olan II. Bayezid'in şehzadeleri arasında yaşanan taht kavgaları otorite boşluğundan yararlanan grupların isyanına da neden oldu. Ayrıca 1509'da İstanbul'da meydana gelen büyük deprem halk üzerinde karamsar bir hava da oluşturdu. Padişah Edirne'ye gitti ve hasta olduğu hatta hastalığının arttığı söylentileri de giderek yayıldı. Bu durum dönemin kaynaklarında öne çıkarılır ve olumsuz bir hava aktarılır. Bir kurtarıcının beklendiği havası özellikle Selimnâmelerde öne çıkan bir eğilimdir. Selimnâme olarak adlandırılan kaynak grubunda yaşlanmış bir padişah portresi çizilmektedir. II. Bayezid'in yaşanan sorunlara bir çözüm bulamadığının anlatıldığı kaynaklarda oğullarından güçlü olanın, ki bunu Şehzade Selim olarak nitelendirirler, başa geçmesi gerektiğini vurgularlar. Selim'in

padişahlığı sırasında yazılan bu eserlerin tavrının, Selim'in meşru bir tahtta oturduğunu söylemek olduğu açıktır.

Şehzadeler arasında taht kavgası yaşandığı bu dönemde Anadolu üzerinde etkili olan Safevi propagandası hız kazandı. Konargöçerleri tarafına çekme amacıyla olan Safevi siyaseti Şehzade Selim'in yakından takip ettiği gelişmeler içerisinde en önemlisi idi. Bu sırada Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı II. Bayezid'in otoritesini sağlamakta zorlandığını da açıkça gösterdi (Emecen, 2010:25-27). Böylece Şehzade Selim'in taht mücadelesinde önünü açan gelişmeler de ortaya çıkmaya başladı. Şah İsmail karşısında alternatif olarak Şehzade Selim'in öne çıktığı kaynaklarda aktarılır. Celalzâde Mustafa Çelebi, bu düşüncenin varlığını kanıtlayacak bir ifadeyi kaydeder; “*Yürü Sultan Selim meydan senindir*” (Celalzâde Mustafa Çelebi, 1990:61). Tüm bu gelişmeler yaşanırken Şehzade Selim Gürcüler ve Şah İsmail'e yönelik politikaları ile öne çıktı. Gaza çevrelerinde etkili olması muhtemel bir propaganda ile gaza bayrağının öncüsü olarak takdim ediliyordu. Dolayısı ile uç kültürü ile yetişen unsurlar arasında da taraftar bulmaya başladı. Bu durum Şehzade Selim ile Malkoçoğulları ve diğer uç beyleri arasında gelişen iş birliğinin de temelini atmış olabilirdi.

Şehzade Ahmed'in padişah olacağı söylentisi Selim'i harekete geçirdi. Şehzade Selim oğlu Süleyman'a verilen Kefe Sancağına gitti. Bu durumun devletin merkezinde ve taht için mücadele eden diğer şehzadeler arasında, özellikle Şehzade Ahmed tarafından hoş karşılanmadığı açıktır (TS.MA.e, 566/16). Şehzade Ahmed'in lalasına gönderdiği mektupta kardeşi Selim'in isyan ederek Rumeli'ye geçtiği ve kendisinin babası hayatta olduğu müddetçe tahtta gözünün olmadığını ifade ederken, izin verilirse kardeşinin hakkından gelebileceğini yazmaktadır (TS.MA.e, 566/16, 756/105). Fakat dönemin şartlarının bu mücadelede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şehzade Ahmed'in yine lalasına gönderdiği mektupta kardeşi Selim'in isyanının bastırılmak için babasından izin aldığı fakat şu sıralar bunun zamanı olmadığını belirterek vaz geçtiğini bildirmesi durumu açıklamaktadır (TS.MA.e, 566/15).

Selim'in taht mücadelesinin başlangıcı olarak Kefe'yi tercih etmesi rastgele bir seçim değildi. Öncelikle oğlu Süleyman'ın ve akrabalık bağı olan Kırım Hanlığı'nın askeri gücünden yararlanmak istediği söylenebilir. Nitekim Kırım Hanı Mengli Giray'ın Şehzade Selim'in ve oğlu Süleyman'ın sancak talepleriyle ilgili olarak İstanbul'a gönderdiği mektuplar, Şehzade Selim'i desteklediğini açıkça göstermektedir. Şehzade Selim'in hareketlerini izleyen Yahya Paşazade Bali Bey'in adamı, Selim'in yüz parça gemi ile Sarıyer'e geldiğini, Kırım Hanı'nın bin Kazak askeri verdiğini ve Kili'de toplandıklarını bildirmektedir (TS.MA.e, 881/13). Bu bilgi bize Şehzade Selim ile Kırım Hanı arasındaki bağı daha iyi anlaşılmasında somut bir değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır. Şehzade Selim'in Rumeli coğrafyasına geçmesinin nedenlerinden biri de uç beylerinin desteğini almaktı. Rumeli'den tahtı ele geçirmek için İstanbul'a hareket ettiğinde faaliyet sahası diğer kıtada olan Şehzade Ahmed'in kuvvetleri ile karşı karşıya gelme olasılığı da azalıyordu. Ayrıca coğrafi olarak doğal bir engel oluşturan İstanbul Boğazı'nı geçmek zorunda kalmaması da göz ardı edilemeyecek bir avantajdı. Şehzade Selim'in Kefe'ye geçmek için Anadolu'da Şah Kulu İsyanı'nın şiddetlendiği bir zaman dilimini tercih etmesi de tesadüfi değildi. Bu isyana karşı ciddi bir mücadele veren Şehzade Ahmed'in kendisine karşı muhtemel hareketinin önüne geçmek niyetinde olduğu söylenebilir. Nitekim Şehzade Ahmed'in yazdığı mektuplarda, onun bu isyanla ne kadar meşgul olduğu ve kardeşi Selim'e karşı mücadele edecek durumda olmadığı anlaşılmaktadır (TS.MA.e, 566/13,14,15). Şehzade Selim, Rumeli'ye geçerek Anadolu'da ortaya çıkan karışıklıklardan da uzak kalmış ve askeri/siyasi gücünü sadece taht yolundaki mücadelesi için kullanmıştır. Şehzade Selim, Kefe üzerinden babasına ve veziriazama mektuplar göndererek devletin içinde bulunduğu durumdan vezirleri sorumlu tutmaktaydı. Bu suçlamaların, Şehzade Ahmed'in taht yolundaki mücadelesinde devlet adamları arsasında taraftarlarının çoğalmasına neden olduğu düşünülebilir. Selim'in babası ve onun civarındaki devlet adamlarını sert şekilde eleştiren tutumu, Şehzade Ahmed'in padişahlığını destekleyen bu grubu Ahmed'in etrafında

toplanmaya yöneltti. Fakat Selim'in Trabzon üzerinden Safevi ve Gürcülere yönelik güçlü ve kararlı askeri duruşu ve başarılı mücadelesi padişah ile arası açık olan iki gücü; yeniçerilerin ve Rumeli uç beylerinin desteğini almasına neden oldu (TS.MA.e, 812/27).

3. Şehzade Selim'in Taht Mücadelesinde Malkoçoğullarının Rolü

Şehzade Selim ve Ahmed arasında yaşanan taht mücadelesinde taraf olan devlet adamları ve askeri gücü olan grupları tespit etmek mümkündür. Bu makalenin amacı bu taraflardan biri olan ve Rumeli'de faaliyet gösteren akıncı ailelerinden Malkoçoğulları'nın üstlendiği rolü tespit etmektir. Nitekim uç beylerinin gücünden yararlanmak isteyen sadece Şehzade Selim değildir.

1509'da İstanbul'da büyük bir deprem meydana gelmişti ve padişah bu sebeple Edirne'de ikamet etmeye başlamıştı. Sultanın Edirne'ye geçiş sebebinin, deprem dışında, İstanbul merkezde yeniçeri varlığının üstünlüğü olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yeniçeriler, II. Bayezid'in tahta geçişi sırasında ve saltanatının ilk yıllarından itibaren taht üzerinde bir baskı unsuru haline gelmişlerdi, dolayısı ile II. Bayezid için devlet adamları ve askerleri arasında en güvendiği grup olduklarını söylemek zordur. II. Mehmed'in 1477'de vezir yaptığı Karamanî Mehmed Paşa, ki Türk kökenli bir vezirdi, II. Bayezid'in tahta çıkışı sırasında yeniçeriler tarafından öldürüldü ve İstanbul da yağmalandı. Yeniçeriler, vezirlik makamına ve diğer üst düzey devlet görevlilerine kul kökenlilerin getirilmesini istiyorlardı. Bu baskıya rağmen II. Bayezid, Şehzade Cem'in takibinde gevşek davrandığı şüphesi ile döneminin güçlü veziri olan Gedik Ahmed Paşa'nın katledilmesine hükmetti. Yeniçerilerin tepkilerinden çekinen Sultan ve bazı devlet adamları Gedik Ahmed Paşa'nın katledilmesi yerine hapsedilmesine karar verdi. Bunun üzerine yeniçeriler sarayı bastı ve Sultan Bayezid Gedik Ahmed Paşa'yı serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu durum Sultan Bayezid ile yeniçeriler arasında güvensizliği arttırdı. İstanbul'da amacına ulaşamayan Padişah 1483'te Edirne'ye geçerek vezirler, beylerbeyleri ve uç beylerinin de olduğu bir toplantı düzenledi. Bu toplantıdan hemen sonra gaza merkezi olarak anılan Edirne'de uç beylerinden aldığı destek ile Gedik Ahmed Paşa'yı idam ettirdi. Bu olayın ardından tahta çıkışı sırasında Karamanî Mehmed Paşa'nın öldürülmesinde ve İstanbul'un yağmalanmasından sorumlu olan yeniçeri ağalarını tespit etti. Bunların bir kısmını idam ettirirken bir kısmını da taşraya gönderdi (Karadeniz, 2015: 359-364). Tüm bu olaylar Sultan Bayezid ile yeniçeriler arasında bir husumete ve güven problemine neden oldu. Dolayısı ile kendisine ve Şehzade Ahmed'e karşı Şehzade Selim'i destekleyen yeniçerilerden tahtını korumak için bir kez daha gaza merkezi olarak algılanan Edirne'ye giderek uç beyleri ve akıncıların desteğini sağlamayı amaçladı. Fakat Kefe'de oğlunun yanında bulunan Selim'in Edirne'deki padişah üzerine bir hamle yapma ihtimali, Bayezid'i harekete geçirdi. Uç beylerinin desteğini almak düşüncesi ve Selim'in Edirne üzerine yürüme ihtimali üzerine, padişahı ve şehri korumak amacı ile uç beyleri Edirne'ye çağrıldı. Uç beylerine mal ve makam gibi vaatler ile Selim'in halledilmesi ve Şehzade Ahmed'in desteklenmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bunun farkında olan Selim Kefe'de bulunduğu sırada bazı Rumeli uç beyleri ile görüşerek onların desteğini almaya çalıştı ve bazıları ile de anlaştı. Kırım Hanı'ndan aldığı askeri güçle Rumeli'ye geçti. Jorga Rumeli uç beyi ailelerinden Malkoçoğulları'na mensup bir beyin Selim'in yanına geldiğini belirtir (Jorga, 2005:263). Jorga'nın verdiği bilgi dikkate alınırsa Şehzade Selim'in Malkoçoğlu Ailesi'nden hangi bey ile görüştüğü ya da bu görüşmenin gerçek olup olmadığı aydınlatılmaya muhtaçtır. Bunun için eldeki bilgilerin analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Malkoçoğlu Bali Bey, ki kendisi adı geçen ailenin en meşhur üyelerinden biridir, II. Bayezid tarafından uç beyleri arasında ön plana çıkarılmış ve büyük akınlarda bulunarak akıncılar arasındaki saygınlığını arttırmıştı. Dolayısı ile Şehzade Selim'in görüştüğü kişi olabilirdi. Fakat Bali Bey'in vefatından dolayı çocuklarına gönderilen taziye ile ilgili kayıt, ki Hicri 2 Rebiülahir

909/4 Eylül 1503 tarihlidir, 4 Eylül 1503 tarihinden hemen önce öldüğünü göstermektedir (Atatürk Kitaplığı, MC_YZ_O0071, v.14; Kayapınar, 2009:108). Bu kayıt dikkate alındığında Şehzade Selim'in Malkoçoğlu Ailesi'nden görüştüğü beyin Malkoçoğlu Bali Bey olmadığını açıklar. Nitekim II. Bayezid'in Edirne'ye geçişi 1509'daki büyük İstanbul depreminden sonradır ve Şehzade Selim bu tarihten sonra Rumeli'ye geçmiştir. O halde Şehzade Selim Malkoçoğlu Ailesi'ne mensup hangi bey ile görüşmüştü. Bu kişi Malkoçoğlu Bali Bey'in oğullarından Tur Ali Bey ya da Ali Bey olabilirdi. Ayrıca Bali Bey'in faaliyet gösterdiği saha, Şehzade Selim'in harekete geçtiği saha ile örtüşmektedir. Bali Bey Semendire, Alaca Hisar, Ak Kirman, Kili ve Silistre sancak beyi olarak görev yapmıştı. Karaboğdan'a yapılan akınlarda da yukarıda adı geçen oğulları akına katılan kişiler arasında kaydedilmekteydi. Buna binaen oğullarının da babası ile ortak faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehzade Selim, Kefe sancak beyi olan oğlu Süleyman'ın yanına geldiğinde kendilerine en yakın bölge Malkoçoğlu Ailesi'nin faaliyet sahası idi. Fakat Malkoçoğlu Bali Bey öldükten sonra oğullarının herhangi bir sancak beyliği görevini yürütüp yürütmediklerini söylemek zordur (TS.MA.e, 756/31). Şah İsmail ile gerçekleşen mücadelede şehit olan bu beyler Silistre Sancak Beyi Tur Ali Bey ve Sofya Sancak beyi Ali Bey olarak kaydedilmiştir. Bu görevlendirme babaları öldükten sonra Sultan II. Bayezid'in emri ile gerçekleşmiş olabileceği gibi Şehzade Selim'in taht mücadelesinde verdikleri desteğin karşılığı da olabilirdi. Nitekim Selim tahta geçtikten sonra Malkoçoğlu Tur Ali Bey, Şehzade Ahmed'i takip etmekle görevlendirildi. Bu durum Sultan Selim'in Malkoçoğlu Ailesi'ne mensup beylere olan güveni ile açıklanabilir. Tahta çıkarken çetin bir mücadele veren Sultan Selim'in saltanatının hemen başında herhangi birine güvenebileceğini söylemek zordur. Malkoçoğlu Tur Ali Bey'e itimat edilmesinin nedeni Sultanın taht mücadelesi sırasında gösterdikleri bağlılıkla doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan H.29.12.917 tarihli bir belge Şehzade Selim, Kefe'ye gittiğinde kendisini karşılayan Rumeli Beylerinin kimler olduğunu kaydetmektedir (TS.MA,d, 5374). Belgede, "*Kefeden bile gelenler bunlardır*" ve "*Akkirmandan berü istikbale gelenler, bunlardır*" şeklinde atılan iki başlık altında isimler ve bu isimlere ait zeamet ve tımar gelirleri belirtilmiştir. Akkirman'dan beri gelenler arasında Malkoçoğlu'nun voyvadası zikredilir. Bunun dışında Gümlü oğlu İskender Bey, Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey, Turhan Bey oğlu Hızır Bey isimleri dönemin önemli Rumeli uç beyleri olarak dikkat çekmektedir. Bu belge Rumeli uç beylerinin ve Malkoçoğulları'nın Şehzade Selim ile olan bağını açıkça ifade etmektedir. Söz konusu belgeden hareketle Şehzade Selim'in Malkoçoğlu Ailesi'ne mensup beylerden biri ile görüşüp görüşmediğini söylemek zor olsa da bu ailenin hizmetinde bir görevlinin varlığı iki taraf arasındaki bağı ortaya koymaktadır.

Malkoçoğlu Ailesi'nin desteğini aldığı açık olan Selim, babası ile görüşmek istese de bu görüşme gerçekleşmedi. Gelibolulu Âli, Rumeli uç beylerinin taraflar arasında savaşı önlemek için sarf ettikleri çabaya atıfta bulunmaktadır. İki tarafa sulh önerdikleri ve bunun için hayra yönelik sözler söylediklerini belirtmektedir. Anlaşmanın gerçekleşmesi için çaba sarf eden Rumeli uç beyleri Şehzade Selim'e haber göndererek babası ile bu kez görüşmesinin mümkün olmadığı, Şehzade Ahmed'in tahta çıkacağı söylemlerinin dedikodu olduğu, Sultan Bayezid hayatta olduğu sürece tahtın sahibi olduğunu ve onun ölümünden sonrasının da Allah'ın takdiri olduğunu söyleyip kendisine Rumeli'de sancak verileceğini söylediler (Gelibolulu Âli, yıl: 940). II. Bayezid de devlet adamları ile yaptığı toplantıda Semendire buna ek olarak Alacahisar ve İzvornik veya Vidin sancaklarının beratını Selim'e gönderdi (Gelibolulu Âli, 1997: 940; Hoca Sadettin,1979:61) .

Solakzâde'nin aktarımı Rumeli uç beylerinin bu iç savaşa engel olmak için hareket ettiklerini göstermektedir; "*iki tarafın birbirine karşı sağlam bağlandığı sırada, Rumeli beyleri, hiçbir surette cenge rıza vermediler. İki tarafın sulh yapmasını, rica ettiler*" diye kaydeder (Solakzade, 1989: 443). Bunun sebebi Rumeli uç beylerinin Şehzade Selim tahta çıktığı takdirde onu destekleyen yeniçerilerin merkezde olan güçlerinin arttırmasından duyulan endişe olması

mümkün görünmektedir. Kaynakların kaydettiği bu çaba içerisinde Malkoçoğlu Ailesi'nin olup olmadığını söylemek zordur.

Sultan Selim, Şehzade Ahmed taraftarı devlet adamlarına güvenmediği için kendisine vaat edilen sancaklara gitmedi. Kendisini destekleyen Rumeli ümerasını Semendire'ye gönderdi. Mücadeleden vazgeçmedi ve Rumeli'de kendini güçlendirecek adımları atmaya başladı. Edirne'ye giden yolları üzerindeki müstahkem mevkiileri ve yerleşim yerlerini ele geçirdi. Zağra civarında oturdu. Rumeli'deki askeri gücünü arttırmak için nameler göndererek subaşı, tovicı, akıncı ve yiğitleri ulufe ve tımar vaat ederek yanına çağırdı. Rumeli'deki gümüş ve altın madenlerini müsadere ettiği gibi vergi gelirlerine de el koydu. Böylece Rumeli'yi kendi hükmü altına aldı (Gelibolulu Âlî, 1997: 940). Rumeli'deki faaliyetlerinde uç beyleri ve de Malkoçoğulları'ndan siyasi ve askeri destek aldığı söylenebilir. Selim'in Rumeli'de güç kazanması Şehzade Ahmed taraftarı devlet adamlarını harekete geçirdi. II. Bayezid'i İstanbul'a davet ettiler ki Rumeli uç beylerinin de padişah ile başkente gelmesini istediler. Rumeli uç beyleri Bayezid ile İstanbul'a harekete geçti, Selim babasının Ahmed'i tahta çıkarmak için hareket ettiğini öğrendiğinde babasının peşinden İstanbul'a yola çıktı. İki taraf arasında Çorlu'da meydana gelen savaşta askeri gücü ağırlıklı olarak yeniçerilerden oluşan II. Bayezid Selim'i yenilgiye uğrattı. Geride kalan askerlerinden birini serdar tayin eden Selim deniz yolu ile Kefe'ye geçti.

II. Bayezid'in Rumeli beylerini yanına çağırarak Şehzade Ahmed'e tekrar biat ettirdiği görülmektedir. Kışı İstanbul'da geçiren Rumeli uç beyleri ve diğer Rumeli askerleri Şehzade Ahmed tahta oturana kadar İstanbul'da tutulma niyetinde idiler (Hoca Sadettin, 1979: 35-41,73). Bunun sebebinin Rumeli'deki Selim'in yanında hareket etmelerinden çekinilmesi olduğu açıktır. Şehzade Ahmed'in tahta çıkarılmak için harekete geçildiği dönemde Rumeli uç beylerinin sık sık Ahmed'e biat ettirilmesi ve kendilerine hediyeler verilmesi onların Selim taraftarı oldukları kanısı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Malkoçoğulları'nın bu süreçte Rumeli'de Şehzade Selim yanında hareket ettikleri düşünülebilir. Bunun en önemli göstergesi Tur Ali Bey'in Şehzade Selim tahta çıktıktan sonra güvendiği adamlar arasında yer almasıdır. Yeniçerilerin Şehzade Selim taraftarı olduğunun bilindiği dikkate alınırsa Rumeli uç beylerinin Şehzade Ahmed'in taht mücadelesinde de bir denge unsuru olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şehzade Ahmed'i değil Selim'i Bayezid'den sonra tahta görmek isteyen yeniçeriler bu plan üzerine harekete geçerek Şehzade Ahmed taraftarı devlet adamlarının konaklarını basarak, yağmaladılar ve öldürmek kastı ile hareket ettiler. Şehzade Ahmed ise bu sırada Üsküdar'a varmıştı ve onun geçişini engellemek için iskelelerde kontrolü ele geçiren yeniçerilerin varlığı nedeni ile içeriye doğru çekilmek zorunda kaldı (Emecen, 2010: 61-62).

II. Bayezid'in huzuruna çıkan yeniçeriler kendisi hayatta olduğu sürece ona bağlıklarını bildirmekle birlikte tahta Selim'i görmek istediklerini belirttiler. II. Bayezid bu sebeplerle oğlu Selim lehine tahttan çekilme kararı aldı. İstanbul'a davet edilen Şehzade Selim 24 Nisan 1512'de Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı olarak tahta oturdu. Böylece tahta istedikleri padişahı geçiren gücün artık yeniçeriler olduğu açıkça görüldü. Rumeli uç beyleri bu güçlerini kaybettiklerini bir kez daha anladılar. Selim padişah olduğunda kutlamalar için uç beylerini davet etmişti.

Sultan Selim tahta çıktığında kardeşlerinin varlığını bir tehdit olarak algıyordu. Dolayısı ile Şehzade Korkut ve Ahmed'in bertaraf edilmesini en önemli mesele olarak görüyordu. Kardeşi Korkut tahta çıkan Selim ile anlaşarak görev yaptığı sancağı Manisa'ya dönmüştü. Hatta Şehzade Korkut Selim'in cülusunu kutladı, buna rağmen Sultan Selim, onun varlığından rahatsızdı (TS.MA.e, 750/60). Sultan Selim'in tahta çıkışı sırasında çetin bir mücadele içine girdiği Şehzade Ahmed ise Konya'ya çekilerek saltanat iddiasını devam ettirmekte idi. Etraftaki beylere ve bölgenin ileri gelenlerine fermanlar göndererek kendisine itaat etmelerini ve asker göndermelerini talep ediyordu (TS.MA.e, 566/5, 10, 22, 23, 25, 26, 27). Ayrıca Şehzade Ahmed'in bu mücadelesinde halen merkezdeki bazı devlet adamları tarafından desteklendiği hatta İstanbul üzerine harekete

geçme planları yaptığı görülmektedir (TS.MA.e, 566/21, 29). Sultan Selim'in, Şehzade Ahmed'e karşı sürdürdüğü mücadelede Malkoçoğlu beylerine güvendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şehzade Ahmed'in peşine taktığı Malkoçoğlu Tur Ali Bey sadık ve emektar olarak nitelendirilmekte idi (TS.MA.e, 754/15; 756/2; 759/51).

Dönemin en önemli kaynaklarından olan Selimnâme yazarlarından olan Birgili Mevlana Muhyi, Yavuz Sultan Selim ile Malkoçoğlu Tur Ali Bey arasında geçtiği var sayılan olaylar ve konuşmalardan bahsetmektedir; kardeşi Ahmed'in yakalanmasını emreden Yavuz Sultan Selim, Tur Ali Bey'i görevlendirdi. Yavuz Sultan Selim bunun için bir emirname yazdırdı. Fakat Şehzade Ahmed'in yakalanmasını emreden bu belge Şehzade Ahmed taraftarı olduğu anlaşılan vezir Mustafa Paşa tarafından, muhtevası değiştirilerek Tur Ali Bey'e gönderildi. Vezir Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in mührünü kullanarak, onun ağzından Şehzade Ahmed'e dokunulmamasını emreden bir name gönderdi. Bu nameyi okuyan Tur Ali Bey'in şaşırıldığı anlaşılmaktadır. Muhyi bu şaşkınlığı ifade ederken "*Acepledi, ta'accup itdi, Bana tut getir diyü emr itmişdi*" şeklinde Tur Ali Bey'in düşüncesini seslendirmektedir ve bu nameye bir anlam veremediğini eklemektedir. Yazar, vezir Mustafa Paşa'nın Tur Ali Bey'i ikna etmek için bu nameyi yirmi kez gönderdiğini vurgulamaktadır. Burada Tur Ali Bey'in seslendirilen düşünceleri ve namenin birden fazla kendisine gönderildiği dikkate alındığında Şehzade Ahmed'in yakalanması için Yavuz Sultan Selim ile Tur Ali Bey'in yüz yüze bir görüşme gerçekleştirdiği söylenebilir. Tur Ali Bey'in Şehzade Ahmed'e dokunulmamasını emreden nameye bu kadar şaşırması ve ikna olmasının zor olduğunun vezir Mustafa Paşa tarafından da biliniyor olması da önemli bir ayrıntıdır. Bu bilgi bize Yavuz Sultan Selim ile Tur Ali Bey arasında birbirini iyi tanıyan bir ilişkinin profilini çizer. Vezir Mustafa Paşa'nın gönderdiği nameyi dikkate alan Tur Ali Bey, Şehzade Ahmed'in peşine düşmedi. Zaman ilerlemesine rağmen Tur Ali Bey'in Şehzade Ahmed'i yakalayamaması üzerine Yavuz Sultan Selim harekete geçti. Vezir Mustafa Paşa'nın gönderdiği namelerden haberdar olan Sultan, Tur Ali Bey'e yeni bir name gönderdi; "*Yâ Tur Ali, namem vardığı saat bir an durmayıp karındaşım Ahmed'in ardınca varıp tutmak cehdin edesin. Lalam Mustafa vezirin mektubuna amel eylemeyesin*" demiş. Muhyi; Tur Ali Bey'in bunun üzerine emrindeki on iki bin askerle harekete geçtiğini kaydetmektedir fakat Tur Ali Bey, Şehzade Ahmed'i yakalayamamıştır. Yavuz Sultan Selim'e bir name gönderen Tur Ali Bey, durumu anlattıktan sonra soğuk kış şartlarında birçok adamını kaybettiğinden şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim bir adam göndererek, Tur Ali Bey'i İstanbul'a geri çağırmıştır. İstanbul'da gerçekleşen görüşmede Tur Ali Bey, Sultanın elini öpmüş, karşısına oturarak durumu anlatmıştır. Vezir Mustafa Paşa'nın yazdığı nameleri göstererek Şehzade Ahmed'i yakalayamamasının sebebini açıklamıştır. Bunun üzerine vezir Mustafa Paşa'nın Şehzade Ahmed taraftarı olduğu anlaşılmıştır. Muhyi, Tur Ali Bey'in ve adamlarının ödüllendirildiğini aktarmaktadır; "*Tur Ali'ye bir ağır hilat giydirdiler ve akçeler bağışladılar ve has adamlarına hilat giydirdiler ve baki çerisine biner akçe bahşiş verdiler....*" (Albayrak Sak, 2017: 36).

Muhyi, Tur Ali Bey'in emrindeki askerlerin sayısı on iki bin olarak vermektedir. Bu bilginin ne kadar doğru olduğu tartışılır olsa da, bu uç beyinin emrindeki askerlerin Yavuz Sultan Selim'in tahtını sağlamlaştırma çabasının dışında taht mücadelesi sırasında da önemli bir etki yarattığı açıktır. Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında Yavuz Sultan Selim'in tahtını korumada Malkoçoğlu Tur Ali Bey'e güvendiği fikirlerine ve sözüne de itimat ettiği anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Osmanlı Tarihi'nde "Yavuz" lakabı ile ünlünen I. Selim kısa süren saltanatına rağmen kazandığı başarılar ile dikkat çeken bir padişah oldu. İzlediği cesur, atak ve kararlı siyasetin daha şehzadelik yıllarında onu ön plana çıkardığı açıktır. Uzun yıllar Trabzon sancak beyliği yapan Şehzade Selim, Gürcü Prenslükler ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğusundaki varlığını tehdit eden Şah İsmail tehlikesine karşın aktif bir siyaset izledi. Devletin varlığını tehdit eden bu

unsurlara karşı kazandığı başarılar, onun gazi çevreler arasında prestij kazanmasına neden oldu. Şehzade Ahmed'e karşı giriştiği taht mücadelesinde çeşitli çevrelerce desteklendi. Özellikle Rumeli'ye geçişi ile gaza kavramının Osmanlı Tarihi'ndeki en önemli temsilcileri olan Rumeli uç beyleri ile irtibata geçti. Şehzade Selim Rumeli'ye geçtiğinde kendisini karşılayan uç beylerinin adı Topkapı Sarayı evrakı arasında yer almaktadır. Söz konusu belgede Malkoçoğulları'nın voyvadasının diğer Rumeli uç beyleri arasında kaydedilmesi Şehzade Selim'in taht mücadelesinde adı geçen aile ile olan bağını somut olarak tespit etme imkânı vermektedir. Bu belge Şehzade Selim'in daha Rumeli'ye geçmeden geleceğinden haberdar olduğunu, uç beyleri/aileleri ile irtibata geçildiğinin de ayrı bir göstergesidir. Söz konusu bağın kurulmasında Yavuz Sultan Selim'in oğlu ve Kefe sancak beyi olan Şehzade Süleyman'ın etkin bir rol üstlendiği söylenebilir.

II. Bayezid'in tahttan inişi ve Yavuz'un tahtta çıkış sürecinde Rumeli uç beyleri bir denge unsuru oldular. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesinde özellikle Selim ve Ahmed arasında yaşanan çetin mücadelede taraf oldular. Her iki tarafın tahta geçmek için yaptığı planlarda dengeleri değiştirecek bir unsur olarak algılandılar. Rumeli uç beylerinden Malkoçoğulları sadece tahta çıkış sürecinde değil, tahtını koruma çabalarında da Sultan Selim'in güvendiği bir güç olarak yer aldılar. Şehzadeliğinden itibaren Sultan Selim'in devletin varlığı için büyük bir tehdit olarak algıladığı Şah İsmail'e karşı girişilen savaşta da ön saflarda savaşarak şehit oldular.

Kaynakça

Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_00071, v.14, 68.

Topkapı Sarayı Arşiv Müzesi: TS.MA.d, 5374.

Topkapı Sarayı Arşiv Müzesi: TS.MA.e, 543; 566/5, 10, 12,13, 15, 16, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 32; 745/21; 746/104; 750/60; 752/18; 754/15; 755/79; 756/2, 31, 105; 759/51; 812/27; 814/6; 858/67; 881/13; 6815, 850/38.

Albayrak Sak, V. (2017). Selimnâmelerde Yavuz Sultan Selim'in Tahta Geçişi, *Turkish Studies*, Volume 12/16, s.25-52.

Celalzâde Mustafa (1990). Selimnâme, nşr. A. Uğur-M. Çuhadar, Ankara.

Emecen, F. ve Şahin, İ. (1994). Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri, İstanbul.

Emecen, F. (2009). Selim I, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 36, İstanbul, s.407-414.

----- (Ekim 2010). Yavuz Sultan Selim, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

Ercan, Y. (2002). Yavuz Sultan Selim, Türkler, IX, Ankara, s.421-445.

Evliya Çelebi (2006). Seyahatnâmesi, nşr. S.A. Kahraman-Y. Dağlı-R. Dankoff, Cilt:I, İstanbul.

Gelibolulu Âlî (1997). Kitâbü't-târîh-i Kühü'l-ahbâr., haz. Ahmet Uğur ve diğerleri, C.I, Kayseri.

Hoca Sadeddin (1280). Tâcü't – tevârih, İstanbul.

Hoca Sadettin Efendi (1979). Tacü't-Tevârih Cilt IV (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları/301 Başvuru Kitapları Dizisi/5.

İbn Kemal (1988). Tevârih-i Âlî Osman VIII. Defter (Transkripsiyon), hazırlayan Ahmet Uğur, TTK, Ankara.

İdris-i Bitlisi (2001). Selim Şah-name, tercüme: H. Kırlangıç, Ankara.

- İshak Çelebi (1998). Selimnâme, haz.B. Keskin (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Jorga, N. (2005). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Nilüfer Epçeli, C.I, C.II, İstanbul.
- Karadeniz, H. B. (2015). Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri-Merkez ve Uç-, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kayapınar, L. (2009). Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba Âsitânesi, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, s.105-115.
- Kırzioğlu, F. (1993). Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara.
- Matrakçı Nasuh (2015). Tarih-i Sultan Bayezid, Sultan II. Bayezid'in Tarihi, Hazırlayan: Reha Bilge, Klasik Türkçeden Aktaran Mertol Tulum, Arvana Yayınları, İstanbul.
- Solak, İ. ve Kurtboğan, D. (Ekim 2020). Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 13, Sayı XLVIII, ss.3032-3061.
- Solazkâde (1989). Solak-zâde Tarihi, Haz.Vahid Çabuk, C.I, Ankara.
- Söylemez, F. (2012). Yavuz sultan Selim'in Taht Mücadelesi, Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı:33, ss.63-86.
- Tansel S. (1969). Yavuz Sultan Selim, Ankara.
- Uluçay, Ç. (1954). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu, Tarih Dergisi, Cilt 6, sayı 9, ss.53-90.
- (1954). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu, Tarih Dergisi, Cilt 7, sayı 10, ss.117-142. ;
- (1956). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu Tarih Dergisi, Cilt 8, sayı.11-12, ss.185-200.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

HEAD OF STATE ACCORDING TO AL-FARABI (ALPHARABIUS)

Cüneyt TELSAC¹

Abstract

For Farabi, one's desire for happiness; is in line with the desire for political administration. If a society or nation strives for a common goal, it can qualify to be a virtuous society. One of the important features of the virtuous state is the harmony, cooperation, and purpose between the administration and the governed. Contrary to popular belief, Farabi evaluates the concept of happiness within the scope of politics, not morality. The first stage of the political concept in Farabi's world of thought is a virtuous person, the second stage is a virtuous society, and the third stage is a virtuous head of state who knows philosophy and has achieved happiness. Of course, the most important actor in this trilogy is the head of state. Farabi attaches great importance to the person who will rule the state. The virtuous society that Farabi envisioned in his thoughts, his ideas about the first head of state and other Melik's (ruler) who would follow him; although theoretically influenced by Plato, in practical terms it is a synthesis of Islamic state politics and Turkish state tradition of the age in which he lived. In this article, the importance given to the state administration and the head of state by the Turkish-Islamic thinker Farabi, who has not lost its currency even today, and the qualifications that a president should have were tried to be brought to the agenda.

Key Words: Al-Farabi, Head of State, Politics, Virtue, Society.

FARABI'YE GÖRE DEVLET BAŞKANI

Öz

Farabi için insanın mutluluk arzusu; siyasal yönetim arzusuyla uyumludur. Bir toplum veya millet, ortak bir amaç için çabalıyorsa, erdemli bir toplum olmaya hak kazanabilir. Erdemli devletin önemli özelliklerinden biri de yöneten ile yönetilen arasındaki uyum, işbirliği ve amaçtır. Farabi, sanılanın aksine mutluluk kavramını, ahlakın değil siyasetin kapsamında değerlendirir. Farabi'nin düşünce dünyasındaki siyasi kurgunun ilk aşaması erdemli bir insan, ikinci aşaması erdemli bir toplum, üçüncü aşaması ise felsefeyi bilen ve mutluluğa ulaşmış erdemli bir devlet başkanıdır. Elbette bu üçlemenin en önemli aktörü devlet başkanıdır. Farabi, devleti yönetecek kişiye büyük önem verir. Farabi'nin düşüncelerinde tasavvur ettiği erdemli toplum, ilk devlet başkanı ve onu takip edecek diğer Melikler hakkındaki fikirleri; Teorik olarak Platon'dan etkilense de, pratikte İslam devlet siyaseti ile yaşadığı çağdaki Türk devlet geleneğinin bir sentezidir.

Bu makalede, günümüzde dahi değerini kaybetmemiş olan Türk-İslam düşünürü Farabi'nin devlet yönetimine ve devlet başkanına verdiği önem ve bir başkanın sahip olması gereken nitelikler gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Farabi, Devlet Başkanı, Siyaset, Erdem, Toplum.

¹ Doktorant, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, cuneyttelsac@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4133-4846

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Telsac, C. (2021). Head of State According to Al-Farabi (Alpharabius), *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 332-342.

1. Introduction

The great Turkish-Islamic thinker Farabi says that the main purpose of human is to reach happiness and virtue. According to him, human beings are civilized by nature and are socially inclined to live together. People cannot survive on their own because people have countless needs and limitations. Only as a society can people overcome these problems. Established societies can be perfect, incomplete, or flawed. When people combine reason and right goals, they can form a happy city, and when they come together in line with bad goals, they can create a sinful city. Farabi states that the main purpose of people should be to create a happy and virtuous city. He establishes this aim on the ground of justice in terms of politics and management philosophy.

Farabi gave great importance to the person who would rule the state. According to him, the qualifications that a head of state should have are quite detailed. The quality and character of the person who will rule the state also determines the fate of the people. If the head of state is a virtuous and good person, he is good in the state. If the head of state is bad, the state is bad. A good head of state is the one who embodies all the good qualities of a prophet and a philosopher. While stating this, Farabi is aware of the difficulty of finding such a candidate and, if not found, recommends that several people be brought to the presidency to complement each other. This inference is in the form of a whole formed by those who administer the state by working in their fields of expertise.

While Farabi theoretically revealed the main elements of politics in his works, he did not express an opinion in practice. It is understood from Farabi's works that the main idea about politics and the head of state is to create the political framework. For example, *al-Madine al-Fadila* does not begin with the subject of political theory, but with a discussion of metaphysical issues.

The organismic understanding of society applied by both Plato and Aristotle is a metaphor frequently used in Islamic philosophy and Islamic societies, especially after Farabi. While Farabi defines the perfect city; he tried to explain all the organs by analogy to a human body helping to keep it alive and perfect. According to him, the virtuous city is like a full and healthy human body. When all organs perform their duties together and in cooperation, the body will be able to become perfect. He states that the first organ to be formed is the heart, therefore it undertakes the most important task. In this case: Those who are close to the head of state do the most honorable works, those who are lower do less honorable works, and thus those who do the lowest kind of less important works are reached (Farabi, 2016:101-102).

In this study, which was prepared by using the literature review and observation method, it is aimed to bring to light the ideas of Farabi, who is an important intellectual in terms of politics and philosophy, in the eyes of politics and the head of state.

2. Ebu Nasr Al-Farabi El Turki

Farabi, who tried to reconcile classical Greek political philosophy and Islam, is a Turkish-Islamic philosopher who lived between 870-950. Abu Nasr al-Farabi al-Turki, known as "Alfarabius" by the Latin world, is a Turk, as his name suggests. In all classical sources, it is told that he always wore Turkish clothes, he was born in Farab (Otrar) city of Turkestan, around 870, he came from a noble family of soldiers and commanders and the names of three or four known generations proves. It is known that Farabi, who completed his primary education in his homeland, served as a judge for a certain period, then resigned from his official position and traveled to Baghdad towards the age of 40. Farabi first took philosophy lessons from the Christian philosopher Yuhanna Ibn Haylan from Harran (Urfa). Afterwards, he received training on the famous trivium (grammar, rhetoric, and logic) and Quadrivium (arithmetic, geometry, astronomy, music) of the Middle Ages and made discoveries, especially by giving important works in the field of music. In addition to the training he received; he improved himself by taking medicine, mathematics, and

logic lessons from Muhammad Ibn Cellad and Ebu Bisr Metta Ibn Yunus in Baghdad, which was the center of Greek philosophy of the period (Hammond, 1947:128). Although Fârâbî is known as “Muallim-i Sâni” (second teacher) in the world of philosophy, he has been accepted as “Muallim-i Evvel” (first teacher) by many historians and music theoreticians in the field of music. Fârâbî formed his music theory from the works of famous scholars such as Aristotle, Themistius and Euclid translated into Arabic (Internet-1).

The efforts of Farabi to reconcile political philosophy’s of Plato and Aristotle, who are prominent names of ancient Greek philosophy, with Islam, also deeply affected other Islamic philosophers who came after him. The virtuous society he envisioned in Farabi's thoughts and his ideas about the first president and the next head of state, which he gave the most importance, was theoretically influenced by Plato. However, this situation is in the form of a synthesis consisting of the accumulation of Islamic state politics and Turkish state tradition in the era in which it is in practice.

When we examine Farabi's works, we can clearly see that he has a specialization in almost all of the sciences he is interested in, the breadth of his ideas and understanding, the subtlety of his views and intuitions. Farabi, who showed great humility by saying, "If I had come in the time of Aristotle, I would have been one of his good students," has never been just an Aristotelian infuse into, he often surpassed him with his comments on Aristotle. This result can be easily reached by making comparative studies of Aristotle and Farabi texts. Although Farabi himself was Turkish, he wrote his works in Arabic. This situation; Just as the language of science in medieval Europe was Latin, it is due to the fact that the language of science in the Eastern world was Arabic in the times of Farabi (Hammond, 1947:128). Farabi's reputation is rightfully a result of his work in the field of logic. In the field of philosophy, benefiting from the accumulation of previous commentators, he pondered on every book included within the boundaries of Aristotle's Organon, and prepared their commentaries, tafsir or concise notes, and revealed them in a way that would not leave any unexamined point of this corpus (Internet-2). Farabi has an extremely large corpus for the period in which he lived. Although the works he wrote are far ahead of his time, he created new perspectives by putting commentaries on many known cults of Greek philosophy. To exemplify some of them in categories (Hammond, 1947:135):

- On logic; he wrote the works "Introduction to Logic" and "Summarizing The Logic". In the natural sciences, he wrote commentaries on Aristotle's books on Physics, Meteorology, On the Sky and the Earth (De Co-elo et Mundo). At the same time, he wrote a work in this field, "On the Movement of the Celestial Spheres".
- He wrote a commentary on Aphrodisiash Alexandros' book De Anima in Psychology. On the Spirit; Power of Spirit, Unity and One; he wrote treatises on various subjects such as reason and the intelligent.
- He wrote treatises on time, space and measure in metaphysics and various treatises titled “Jewel of Wisdom”, “Letter of Answer to Some Problems”, “Sources of Problems”, and Knowing the Creator.
- In Ethics, he writes an annotation to Aristotle's Nicomachean Alilakt. The best known of his original works are: “Encyclopedia”: Gives a brief description and introduction of all branches of science and art. “Political Regime”; is known as the Book of Principles. A tribute to the book of Principles is quoted by Maymoni-des as follows: “You do not need to read any other book on logic than those of Abu Nasr al-Farabi. Everything he wrote, especially the Book of Principles, is like finely ground flour”.

2.1. Farabi's World of Thought

Plato and Aristotle, the political pioneers of the Greek heritage, are philosophers who influenced Farabi's world of thought. Considering that the concepts of justice and morality are frequently included in the works of these two thinkers and the thesis that moral values cannot be considered separately from the political context in Islamic societies, it becomes easier to understand this connection. Plato's virtue; The idea that it is possible to find inner peace and maintain order in society with justice, which he accepts as knowledge, basically points to a common note. According to Farabi, only the virtuous are those who pursue moral goals and fight for this cause. Morality is a prerequisite for the correct interpretation of politics. It is impossible to separate psychology from morality, and morality from politics. Because psychology and morality to be happy are to be happy in politics. The purpose of human's creation is to meet Allah, to live to know Him, that is, to be blissful. In this respect, happiness is spiritual. Happiness in the world is possible with the art of politics to be applied in the virtuous city. Farabi argues that there is no conflict between classical political philosophy and Islam. Understanding religious beliefs and activities in a rational way also mean understanding religion with the language of politics. Thanks to such an understanding, the people of the virtuous city can reach happiness (Aydın, 1976:305-306). Concepts such as avoiding mistakes and goodness come later. In order to achieve happiness, he gathers philosophy and imamate in one person, that is, in the head of state. Thanks to the mind, the material world and the divine world are consolidated together. The philosopher imam, on the other hand, prevents human from losing contact with the divine world. In this way, unity in the universe is achieved. The imam, reinforced by Farabi, is the prophet, and the philosopher is Plato. If we want to achieve happiness, high political science and a virtuous society are needed. Ethics, as the field in which people acquire the power to both know and do, is in the position of an assistant that develops the power of discrimination of politics. Because Farabi expresses how necessary the concepts of virtue and justice are in achieving goodness (Farabi, 2012a:14-16).

According to Farabi, all people agreed to come under the rule of a chief, that is, a state, as a result of a natural need, that is, to come together within the framework of common needs. The will of the single individual who is the chief also represents the will of the state. If the chief is bad, ignorant, mistaken or immoral the state is also bad. On the other hand, the state in which the philosophers dominate is the good state. Farabi draws a president profile which synthesized philosophy with all the virtues of humanity in his mind. In Farabi's words, this ruler must be like a holy Plato wearing the Prophet's cardigan. This synthesis of Farabi is called "prophet theory". This situation is understood from Farabi's works that he tried to reconcile the principles of "revelation" and "inspiration" of Islam with philosophy (Hayajneh, 1987:521). Virtue in Farabi's world of thought; indispensable for political philosophy. Farabi evaluates the concept of happiness within the scope of politics, not within the scope of morality, contrary to what is thought. In Farabi's world of thought, the first level of the steps that make up the political fiction is a virtuous person, the second level is a virtuous society, and the third level is a virtuous head of state who knows philosophy and has achieved happiness. Of course, the most important actor in this trilogy is the head of state. The quality and character of the person who will rule the state also determines the fate of the people. If the head of state is a virtuous and good person, the better he is in the state. If the head of state is bad, then the state is bad in that way. The head of state is the source of good or evil. Good morals, good virtues, and good politics can only be possible with a correct philosophy. This science ensures that the source of happiness is taught through a correct policy. Two factors are of great importance to ensure happiness. These; an art that shows how to learn and achieve happiness (he states it as politics) and a place where this art can be applied as (Fazil City) virtuous city (Farabi, 2012a:16).

For Farabi, human's desire for happiness; is in line with the desire for political administration. If a society or nation strives for a common goal, it can qualify to be a virtuous

society. One of the important features of the virtuous state is harmony, cooperation, and purpose between the administration and the governed (Aydın, 2008:37). Two phenomena come to the fore in Farabi's world of thought. The first of these is the view that there can be no serious differences of opinion among real philosophers, and the other is, that there will be no conflict between rightly understood religion and true philosophy. Farabi's aim in this thought is to present philosophy as a method in order to understand and comprehend Islam in a superior and perfect way. According to Farabi, philosophy first emerged among the Chaldeans in Iraq and then passed on to the Egyptians and Greeks, then to the Assyrians and finally to the Arabs again. In this case, philosophy, which has become a tradition, does not belong to a society or anyone, on the contrary, it belongs to everyone. Because this tradition offers the best solution in terms of ethics-politics that enables people to understand their essence. In this regard, Farabi; tries to reconcile the importance of the concept of ethics-politics in terms of the ethical-political concern, which is seen as the main element of the Platonic philosophy, and the Islamic revelation in a common pot. Although it is accepted that Plato developed the ideal state philosophy in the ancient Greek period, Farabi was the name who did the same job in Islamic geography. Both philosophers accepted the phenomenon of justice as the most important virtue that a statesman should have in terms of the system they constructed (Farabi, 2017).

2.2. Fazil City (al-Madina al-Fadila)

The categorization of the types of political administration made by Farabi has been shaped according to the understanding of happiness, which is the purpose of all activities. A person's ideas about happiness also make it clear what kind of government that person wants. If a person interprets happiness as knowing Allah and His first commandments, that person will want the City of Fazıl anyway. At the same time, this person is considered a virtuous person. If a society or nation makes an effort to achieve the same goal, that society or nation will progress towards being virtuous. If all the people in the world turn their faces towards that goal, then the whole world becomes virtuous (ma'mura al-Fadila). From this point of view, a virtuous person resembles a virtuous city, and a virtuous world resembles the entire universe. Farabi states that in the time of city-states, there was an alliance that the ideal site was the place where happiness would be achieved. In the virtuous city, human happiness and social happiness are in the same direction. Not only the first goal (worldly bliss), but also the ultimate goal (otherworldly bliss) can only be achieved in this city. Virtuous politics can only be practiced in the Virtuous City. This city is the only place that makes it possible for both the ruler and the ruled to achieve the happiness of both worlds. Happiness is a social portrait of success that includes both the ruler and the achieved. To achieve this success, the people of the virtuous city come together for a common goal (Aydın, 1976:306; Farabi, 2012a:18-19).

The most important way to create the ideal state is by the president. People led by an excellent head of state are virtuous and happy people. If these people form a nation; the virtuous nation is formed. If these people gather in a settlement area, the place that unites them under such management becomes a virtuous city (Farabi, 2012a:93). Farabi took the ignorant cities into a categorical evaluation in terms of the concept of happiness. What these ignorant cities have in common is that they are subject to old and wrong ideas. Farabi considers only the Democratic city (al-Camii Ciyya) as an exception among these cities. Essentially, this city is also considered in the category of ignorant, but at least it is different because it is a unity about the "purposes" to be achieved (Aydın, 1976:312). According to Farabi, cities that are not virtuous are in the form of an ignorant state, a Fasiq state, and a delalette (false) state. While explaining these, he discussed the ignorant state in 6 categories. These are (Farabi, 2012a:28-3; Hammond, 1947:187):

- Al-Madina ad-daruri: According to the people of this city, happiness, in the supply of essential things such as clothing and shelter.

- Al-Madina an-nazzala: According to the people of this city, they are worldly assets such as happiness, health and wealth.
- Al-Madina aş-şıkva: According to the people of this city, happiness consists of games and sensual pleasures.
- Al-Madina al-karrama: According to the people of this city, happiness consists of honor and dignity. Farabi also states that this city is relatively better than the others.
- Al-Madina at-tağallup: According to the people of this city, happiness is to dominate others, that is, to establish a despotic order. They want to conquer peoples and nations with fire and sword.
- Al-Madina al-cama'iyya: According to the people of this city, happiness is freedom. Freedom is necessary to achieve various goals. It is the state that does not know what true happiness is and is in constant search.

The fasiq state continues to behave like an ignorant state, although it knows what true happiness and perfection are. The people of the fasiq state are theoretically similar to the prosperous state, but practically to the ignorant state. The incorrect state is that; has wrong ideas about God and happiness. Farabi holds the ruler responsible for the position of the wicked and faulty state. The ruler is punished in the next world as well as in the world, and the souls driven into error have to share the fate of the ignorant state people. However, for the virtuous city, this situation is not like this. They are to the extent that their knowledge in this life is superior, they will also determine their position after death with this knowledge (Hammond, 1947:188).

3. Head Of State According To Farabi

Farabi states that people are born in different natures and that their innate characteristics differentiate them in terms of a will. Of course, as a natural consequence of this imagination, the roles that people assume will be different from each other. In this case; He emphasizes that in terms of the heart being the first organ to form in a newborn human, it is necessary for someone with the skills and qualifications to be a master for the establishment of a virtuous city. Farabi expresses the importance of virtuous works to be in a certain order between cities, and nations and to be fulfilled in unity for the society to achieve real happiness and states that the said unity is only possible thanks to a rightly will choose the head of state (melik). For Farabi, this presidency finds the establishment of order between him and them possible only through a profession and sufficient inclination. Farabi's meaning in this profession is the rulership. The execution of this profession is also politics (Farabi, 2012a:92; Farabi, 2016:80).

Farabi classifies societies according to the status of their leaders, whether they are virtuous or not. According to Farabi, the presidency consists of two parts. The first of these is the type of presidency that carries out the practices aimed at achieving real happiness, the activities carried out with prudence and a strong will, and the type that should be is this presidency. Because the cities and nations that accept this real presidency are also virtuous cities and nations. Another type of presidency is; it is the administration established to achieve what is thought to be happy even though there is no happiness, and it is called the ignorant presidency (Farabi, 2012a:93; Farabi, 2016:81). Farabi pronounced names such as Philosopher, Melik, Reis-i Evvel, Lawgiver and Imam for the first rulers to be the head of the virtuous state. He preferred the name Meliku's-Sünne for the person or persons who would ensure his continuation after the first Melik to take over. Meliku's-Sünne is the head of state who manages the state with the written laws that have been going on since the previous presidents and tries to continue his tradition (Karakuş, 2020:190-191).

3.1. Qualifications of the First Head of State (ar-ra'is al-avval)

When we look at the history of political philosophy in general, it would not be wrong to say that the person who put forward the idea that the most important actor in the state structure is the

head of state is Farabi. In his imagination, Farabi; draws an image of a perfect state like Plato and places the head of state at the base of this design. All powers should be in the hands of the head of state. As long as the head of state is just and merciful, the state will survive and people will continue to live in prosperity. But if the head of state is an oppressor, immoral and unable to resist himself, the structure that emerges; becomes a state in which the state is not well-administered and the people are devastated by difficulties and sorrow. For the people not to be persecuted and for justice to be provided, the person who will preside over the virtuous city should not be an ordinary person. Because the head of state comes with two qualities. The first of these depends on the fact that he is suitable and capable of being a manager in terms of his creation and nature, and the second is that his situation and willingness to be a manager should be at a sufficient level. These are only possible in people who are suitable for the presidency due to their nature (Farabi, 2012a: 96-97; Levend, 1963:168-169).

The existence and authority of Fazil city can only be possible with the existence of someone or a group who knows what happiness and divine values are and tells what they know to the public. By nature, some people were born to rule and some to be ruled. This is a natural situation for a prosperous city, as the head of state must be in the highest position in terms of will, talents, and knowledge. According to Farabi, both the theoretical mind and imagination should be perfect in an ideal head of state. Farabi's philosophy fiction shows the highest point of itself here. At this point, Farabi; unites the president, the philosopher, and the prophet. (Farabi, 2017:22):

- The head of state cannot comprehend what happiness is without philosophy,
- Without imagination, it cannot enact the laws necessary for the realization of happiness, that is, create the political framework,
- Without politics, happiness cannot be transferred to others.

According to Farabi, the person who will lead is the first head of state of the virtuous city. He is the ruler of the virtuous nation and only a person who can combine the twelve traits that he has innate in his personality can reach this rank. According to Farabi, the qualities that the ideal head of state should have are as follows (Farabi, 2012a:107-108):

1. Physically healthy and every limb must be complete. There should be no restrictive body barriers when the person moves.
2. It is very important that he understands and comprehends everything that is told or said to him. For whatever purpose a subject has been told to him, he must truly understand the subject.
3. He must have a strong memory, he must not forget almost anything, and he must have a mind that can keep in mind everything he sees and needs.
4. He should have high awareness, be alert, and intelligent to all the evidence and events he sees around him.
5. He should have the ability to speak well and should be able to express everything he/she wants to tell easily to the other party in case of need.
6. He should not be bored with gaining knowledge, teaching and learning. He should not avoid the difficulties that may arise while learning. "Farabi says about Plato; He complains about the situation Aristotle authored books and brought the sciences into a certain system and made them attainable by reaching the maturity he aimed for in his works. States that Plato protested this situation by writing a letter. In response to the letter he received, Aristotle sends a letter to Plato expressing his opinion. In the letter he sent: Although I wrote these sciences and philosophy, I put them in such an order that only the competent can understand; I used such an expression that only connoisseurs can grasp it". Although it is thought that Farabi was influenced by Plato and Aristotle; the recommendations of the president that he should not avoid teaching what he knows in terms of his qualifications

point to a divergence. This separation is a clear indication of the value Farabi attaches to education and the dissemination of knowledge (Farabi, 2012b:227). The following sentence is remarkable in terms of explaining the value he gives to education by Farabi (Hayajneh, 1987:522): "Those who govern the state in a superior way and those who are governed in this way will not only enter a "pure spirit realm", but will also reach high degrees in the hereafter, depending on the level of knowledge they have attained in this world and they will taste equally high "taste of happiness" together.

7. By nature, he should love both truth and truthful people, and should not take pleasure in lies and liars.
8. He should not show weakness for eating, drinking, pleasure and women. He should refrain from gambling and avoid such requests.
9. He should be an honorable person, should care about greatness and honor.
10. He should not incline towards worldly goods. He should not care about precious metals and valuables that are worldly.
11. He should be just in line with his nature and love what is just, be fair and merciful to those he governs, without oppression, and should encourage the people in this direction. It should support and protect good, truth and justice. He must stand strong against injustice and resist when something bad or wrong is asked of him.
12. He should not show fear and weakness while acting on issues he deems appropriate. When necessary, it should maintain its decisive and determined structure.

It is very difficult to collect all these features in just one person. If a person with these characteristics, which can only be seen once, is found in an era, and if that person fulfills six of the twelve above features or can fulfill five other than foresight, that person will be head of state. If such a person cannot be found or impossible to be found, in line with of old the laws, rules and traditions before now set by the person or people who previously ruled the city with these qualifications are preserved (Farabi, 2012a:108).

Farabi's definition of the organization of the exemplary state is very striking (Hammond, 1947:186):

"Just as the world is a harmonious whole governed by the supreme authority of God; just as the stars, moon and earth line up and follow each other; just as the human soul is one with its various powers; just as the human body is an organized whole driven by the heart, so the state should be shaped and regulated in the same way according to these noble examples."

3.2. Qualifications of the Vice President (Meliku's- Sun-ne')

To the person who will replace him after the first head of state; He used the expression Meliku's- Sun-na. Meliku's- Sun-ne is the person who manages the state with the written laws that have been going on since the previous head of state and continues the tradition left to him. According to Farabi, the person who will deputize instead of the first ruler should have the twelve characteristics in question both from birth and throughout his childhood and that person should be superior and distinguished in terms of six characteristics even after he grows up. Farabi expresses these six features as follows (Farabi, 1987:50-51; Farabi, 2012a:109):

- a) First of all, the person who will rule the city must be a philosopher.
- b) The second head of state should learn very well the laws, rules, and traditions set by the person or people who previously ruled the city and protect them. He must follow the path of the rulers before him in everything he will do.

- c) If he has to decide on a matter that the previous administrators have not clarified by law, he should evaluate the previous decisions and jurisprudence very well and guide him in the decisions he will take.
- d) If the existing laws are not sufficient in line with the new needs and demands of the society, they should act in enacting new laws.
- e) Both the laws of the old president and the new laws that he enacted with their inheritance and by following the path they followed; should have the ability to verbally explain to the society, to have a strong addressing ability and to guide them.
- f) The person who will be the president must not have a physical problem that will prevent him from serving the society, managing society and acting in case of possible war.

Farabi realistically accepts the difficulty of having all these features he envisions in only one person. In this regard, if the wanted manager cannot be found; he says that only someone who is a philosopher and someone who can meet the other conditions can rule the state together. Even further, If philosophy is in one person, the second trait is in another person, the third trait is in another person, the fourth trait is in another, the fifth trait is in another, and the sixth trait is in another person... In this case, provided that all these people if can agree with each other, all can be supreme rulers together. Thus, the rule of a single person becomes an aristocratic republic (Hammond, 1947:187). Of course, if philosophy, which is the most important criterion in a virtuous city, ceases to be an element of management and is abandoned, the state will remain without a president, despite the existence of all the other qualifications and features sought. If the president of the state or a philosopher to be subordinate to him cannot be found, the future of that city cannot be saved from darkness and destruction (Farabi, 2016:109).

Farabi says very important advice on political science not only to the person who will rule but also to all the citizens of the city. Because this advice also explains his philosophy of life. According to this (Atay et al., 1974:21): Human should start his/her science and research what and how the purpose for which human was created, that is, the maturity he/she had to achieve. One must define what and how each of them is, why, and what it is for until they are all known, understood, and distinguished from one another. This is political science. It consists in knowing the objects with which the inhabitants of the city attain happiness through political society, to the extent that the innate ability affords each one.

4. Conclusion

The main idea that can be extracted from Farabi's works on political theory, is understood that it is in the form of forming the political framework. In this respect, Farabi begins to work with dealing with metaphysical concepts, not with political theory. Farabi states that people are born in different natures and that their innate characteristics differentiate them in terms of a will. As a natural consequence of this, the roles that people assume should be different from each other. In this case; Based on the fact that the heart is the first organ to form in a newborn human, he emphasizes that the "Melik" who will replace the heart must be someone with the necessary skills and qualifications for the establishment of a virtuous city. The organismic understanding of society, applied by Plato and Aristotle, is an analogy that is frequently used in Islamic Philosophy and Islamic societies, especially after Farabi. According to him, a perfect state should exhibit unity and integrity like a single body, and individuals should ensure that the wheel runs smoothly by doing the jobs that fall within their skills and expertise. In this case: The heart is the first organ to be formed, therefore it undertakes the most important task, and the other organs close to the heart perform less important duties by nature, while the organs below them perform the lowest duties. Those close to the ruler of the city perform the most honorable acts of will. states that those under them will perform less honorable voluntary acts, and thus, it will reach those who do the lowest

volitional acts. Farabi describes this hierarchical structure as: "Just as the heart, which is the chief organ of the body, is the most perfect and most complete of all organs in terms of its special qualities, it commands the lower organs and they also command other organs, then all organs are the superiors of the lower ones, in terms of degree." It is very clear that Farabi sheds light not only on the period in which he lived but also on the generations to come after him. It is very clear that for the first time, Turkism and Arabism were synthesized into Hellenism, and Hellenism was fused into Arabism and Turkism. He further developed many of Aristotle's theories by examining them, solving problems that could not be solved until then, and put comments on some views. Farabi has a great influence on medieval thinkers. It opened the door to the examination and discussion of Greek philosophy in terms of the Islamic world. Farabi's political theory is a mixture of Platonic and Aristotelian elements. But, it's not just that. Farabi creates a synthesis by rearranging Plato's ideal state with some Aristotelian elements such as private property and the monarchical form of government. He fills the missing parts in the synthesis Platon's created.

Farabi presenting a very realistic view for the head of state is aware that it is very difficult to collect all these features in a single person. If the wanted president cannot be found, he expresses that only someone who is a philosopher and someone who can meet the other conditions can rule the state together. Even further, If philosophy is in one person, the second trait is in another person, the third trait is in another person, the fourth trait is in another, the fifth trait is in another, and the sixth trait is in another person... In this case, provided that all these people if can agree with each other, all can be supreme rulers together. Thus, the rule of a single person can become with ease an aristocratic republic. This last sentence, which almost refers to today's democratic management systems, is a good reflection of this farsightedness that makes Farabi unique. When all these views are evaluated, it becomes clear how important the criteria of merit and qualification are. It is clearly stated that the state administration must be carried out by educated and competent people. The philosopher's condition, which Farabi insists on, is actually a clear indicator of how much he attaches importance to education. These recommendations on state administration are still up-to-date even today.

References

- Aydınlı, Y. (2008). *Farabi*, İstanbul: İsam.
- Farabi (1974). *Farabi'nin Üç Eseri: Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's- Sa'ade) Eflatun Felsefesi, Aristo Felsefesi*, (Çev. H. Atay). Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Yayınları.
- Farabi (1987). *Fusulu'l – Medeni*, (Çev. H. Ozcan), İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Farabi (1996). *İhsau'l - Ulum. Takdim: Ali Bu Mulhim*. Beyrut: Dar ve Mektebetu Hilal.
- Farabi (2012a). *Es-Siyasetü'l – Medeniyye veya Mebadi'ül – Mevcüdat*, (Çev. M.S. Aydın, A. Şener, M.R. Ayas), 2. Baskı, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Farabi (2012.b). Eflatun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması. (Çev. M. Kaya), *Felsefe Arkivi*, (24), ss.221-254.
- Farabi (2017). *El-Medinetu'l-Fazıla - İdeal Devlet*, (Çev. A. Arslan), 11. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hammond, R. (1947) Farabi Felsefesi ve Orta çağ Düşüncesine Etkisi, *Felsefe Arkivi*, (29), ss.125-191.
- Hayajneh, M. (1987). Farabi ve Siyasal Düşüncedeki Yeri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45 (1-4), ss.519-524.

- Karakuş, M. (2020). Farabi'nin İdeal Devletinde Geleneksel Yönetici Tipi Olarak Hz. Ömer, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), ss.189-215. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.717189>
- Levend, A. (1963). Siyaset-nameler. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - *Belleten*, 10, ss.167-194.
- Aydın, M. (1976). Fârâbî'nin Siyasî Düşüncesinde Saâdet Kavramı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, ss.303-316.
- Internet-1: Jebrini, A. (2021). Fârâbî, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/farabi#2-musiki> Date of access: 15.07.2021.
- Internet-2: Kaya, M. (1995). Fârâbî, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/farabi#1> Date of access: 25.04.2021.